

TUDOR VIANU
FRAGMENTE MODERNE
Prefață și antologie de
OCTAVIAN BARBOSA
EDITURA MERIDIANE, 1972
PREFAȚĂ

Poet al culturii, i-a plăcut să se definească, în tonalitatea literară și discreția etică a unui eseu, altminteri nedisimulat, *pro domo*. Într-adevăr, din orice parte ar fi privită, opera lui Tudor Vianu implică, în totalitatea ei, sistemul moral al unei poetici a receptării. „A trăi **într-o** civilizație înseamnă a fi solicitat de opere...” spune el, în *Hybris și limitare*, făcând apologia limitărilor creatoare ale culturii și civilizației, a determinărilor finaliste ale spațiului cultural organizat față de apetența gigantica și dezordonată a omului primitiv, nelimitat și neîndrumat de prezența operelor, de existența unui spațiu social compact. Din acest unghi de vedere, biografia lui Tudor Vianu poate fi privită ca o istorie a solicitărilor sale spirituale.

Promotor al unei concepții activiste a culturii, nu l-a interesat niciodată cititorul sau contemplatorul pasiv, cel care prime. Știe un mesaj estetic și nimic mai mult și cu atât mai puțin cel despre care, datorită simplului act al privirii sau lecturii, se presupune că primește așa ceva, după cum în cele mai pure studii de „fenomenologia operei” n-a considerat arta în afara unui multiplu sistem de referințe estetice și sociale. În permanență deschis la solicitările ideative ale timpului, el n-a ambiționat să fie un constructor de sisteme teoretice independente, cu puncte de plecare neidentificabile sau minimal identificabile în realitatea socială a culturii.

Dimpotrivă, opera sa se definește prin**tr-o** continuă raportare. Spre deosebire de Călinescu, la care sursa

documentară este absorbită de conștiință ca un element propriu, Vianu se menține cu grijă în starea de perpetuă distanțare a martorului. Nu în sensul neangajării ideologice, ci în acela mai adânc moral, al exactității mărturiei interpretative. Motivul meditației, pretextul teoretic al comentariului nu trebuie să se confunde niciodată cu meditația însăși. Nu numai negarea sau inaderența ideologica dar și adeziunea cea mai netă se face întotdeauna printr-o răspăcată disjungere a termenilor aflați în relație.

În spiritul constructiv și dinamic al filosofiei activismului cultural, a descoperi un punct de vedere implica a crea un punct de vedere, fenomenele săh t corelative, se presupun și interferează, dar nu se confundă. În acest sens, despre puține spirite contemporane s-ar putea spune, ca despre autorul *Esteticii*, că refac, la nivelul receptării creatoare, ideile culturale ale vremii.

Pentru cine vrea să cunoască dinăuntru mișcarea ideilor estetice europene din perioada circumscrisă global de cele două războaie mondiale, lectura studiilor și articolelor profesorului Tudor Vianu, publicate în reviste și volume anterioare *Esteticii*, va fi departe de a-i da sentimentul unei oglinzi retrovizoare impersonale. Varietatea perspectivelor nu este anarhică, ci reflectă ordinea axiologică pe care autorul a dat-o unor solicitări spirituale exterioare. „Față de materialul pe care l-am avut la îndemână am adoptat principiul criticii imanente. Nu ne-am preocupat atât de adevărul spuselor, cât de unitatea lor sistematică și de consecvența lor logică”. Aceste cuvinte scrise în 1925, în prefața cărții *Dualismul artei*, constituie nu o simplă justificare teoretică a mobilurilor cercetării în cazul dat, ele au valoarea metodologică a unui

program, exemplificat de întreaga sa activitate, în care divulgarea erorii era precedată de o minuțioasă supunere la obiect, de „acceptarea” metodologică a raționamentelor ce o susțin. Luată în parte”, spusele” unui sistem nu sunt nici adevărate nici false sau pot fi și una și alta. Adevărul sau eroarea premiselor determină și rezidă în egală măsură în „unitatea sistematică și consecventă logică” a construcțiilor teoretice și artistice.

Există o loialitate a îndrăzelii, proprie umanistului și omului de știință, pentru care descoperirea adevărului este întotdeauna preliminară afirmării lui. De aceea, nu un ideal eclectic sau rezerva opțiunii ideologice nete, eufemistic formulate, citim în cuvintele de mai sus, ci siguranța și încrederea totală în forța de disjungere și selecție a unei subiectivități, neinhibate de prestigiul necontrolat al circulației valorilor.

Cunoașterea și recunoașterea adevărului nu presupune mai puțin curaj decât contestarea. Ele sunt **într-un** raport de corelație nu de autonomie și nu pot fi făcute în afara structurilor proprii operelor judecate, pentru că „de la sfera unui tip nu poate emana niciun imperativ către sfera altui tip”, după cum se exprimă Vianu în articolul *Tip și norma în estetica*, publicat în volumul *Arta și frumosul*. Curente și doctrine artistice nu pot fi susținute sau condamnate fără cunoașterea intimă a resorturilor și finalităților intrinseci, și a culturii în care se situează. „A trata cu intoleranță artistică o mișcare artistică nouă - fie ca excentrică sau chiar anarhică - înseamnă a dea puțin simț pentru totalități” (*Note asupra cubismului*). Examinează di-**tr-o** perspectivă clasicistă, impresionistă sau romantică, constructivismul sau cubismul ajung să fie negate doar în măsura în care am putea să le pretindem să exemplifice ceea ce de fapt nu și-

au propus. Abia după descoperirea autenticității lor imanente, valoarea lor poate fi pusă în discuție, iar judecata de gust își poate dovedi permeabilitatea și rigoarea criteriilor care o guvernează.

Demn de reținut, în acest loc, sunt implicațiile morale ale judecății de gust pe care Tudor Vianu le postulează în finalul articolului *Tip și norma în estetica*. „Reflecția asupra gustului artistic ne pune în fața unei curioase relații între funcțiunea estetică a omului și o anumită forță și rectitudine a caracterului său. Ea arată că lipsa de gust este **într-un** fel una din formele lașității a unui spirit prudent, calculat și amator de compromisuri”. Subtilă observație pentru că ea accentuează asupra exigenței și sentimentului de răspundere interioară, atât la nivelul creației cât și al receptării, astfel încât autonomia axiologică a esteticului să nu poată fi confundată cu anarhia și amoralismul. Nesiguranța gustului trădează întotdeauna nu numai o insuficientă educație estetică dar și debilitatea morală a principiilor, lipsa de fermitate a caracterului. Așa se explică oscilațiile unor artiști contemporani, pe care absența unei concepții creatoare riguroase îi face să treacă de la o viziune la alta, fără altă motivație decât aceea indicată de fler. Fără temeiul principiilor, flerul este cea mai penibilă formă de subiectivizare a hazardului care, în domeniul criticii și al receptării, poate ajunge fie la manifestări hilare, disimulate stângaci, prin gesturi de prudență filistină, fie la temerități lips: te de acoperire. Și, **într-un** caz și în altul, spiritul critic și curajul pot scoate la iveală rădăcinile superficiale ale ignoranței. Căci lașitatea nu este, în cele din urmă, decât o infirmitate a inteligenței pragmatice, incapabilă să înțeleagă „avantajele” adevărului.

Iată de ce ampla, excesiva grijă a profesorului și savantului Vianu, obsesia explorării bibliografice

exhaustive, preliminară oricărei afirmații proprii, este dovada cea dintâi, nu a scepticismului eclectic, ci a unui curaj și a unei fermități exemplare, afirmate cu tăria și convingerea unui imperativ categoric. Fără luciditatea cunoașterii, atât curajul inconsecvenței cât și prudența consecvenței constituie în egală măsură încercări inabile de disimulare a ignoranței și lașității.

Această exigență interioară l-a făcut pe Tudor Vianu ca înainte de elaborarea unei *Estetici* generale, a unei *summa aestheticae*, să exploreze fenomenul artistic în variatele sale ipostaze și metamorfoze. Fie că este vorba de cubism sau de expresionism, curente dominante în vremea afirmării sale, de arta abstractă, de austeritatea culoriiui Pallady, sau de densitatea și greutatea morală a materiei picturale la Petrașcu, de caile de dezvoltare ale sculpturii românești, de măreția tragică și sublima /a acelei conștiințe artistice care a fost Lucian, Tudor Vianu s-a dovedit în toate analizele și comentariile sale intelectualul riguros și ferm în investigații și aprecieri, același pe care-l întâlnim în cercetările sale de estetică generală.

Studiile pe care Tudor Vianu le-a consacrat fenomenului artistic modern, fie că este vorba de exegetica imediată a direcțiilor teoretice și metodologice specifice pentru climatul artistic al epocii, fie că este vorba de analiza unor creatori sau curente aparținând școlii naționale de artă sau universale, ne dezvăluie în autorul lor un interpret avizat în generalitatea și particularitatea genurilor și cazurilor date și de aceea străin de orice atitudine iconoclastă, chiar și atunci când interesul său se îndreaptă spre tendințele de avangarda.

Având conștiința nu numai sentimentul totalității culturale, a avut oroare de omul unei singure cărți, acela

care, așa cum spune **într-unul** din articolele sale, comentând străvechea maximă, trăiește și acționează sub dominanta exclusivă a ultimei impresii.

Încercând să descopere sensurile istorice și estetice ale cubismului sau - expresionismului, în momentul apariției și constituirii lor ca modalități artistice moderne, el nu simte nevoia să le definească numai prin opoziție la curente anterioare, din apropiată sau îndepărtată tradiție, ci să le situeze pe tot parcursul analizei în contextul unei dialectici a relațiilor. Tot așa în interpretarea lui, Theodor Pallady sau Gheorghe Petrașcu, Cornel Medrea sau Ștefan Dimitrescu, ca și în privirea sintetică asupra sculpturii românești, atent la stabilirea și sublinierea notelor de diferență specifică ale noului, este preocupat în același **g**? ad «de genul proxim al entităților artistice, individuale sau colective, de continuitatea și discontinuitatea formelor culturii.

Aceste note sunt căutate în planurile multiple ale disciplinelor respective și în interferențele lor, în complexitatea evoluției sociale și culturale. Spirit comparatist interdisciplinar, el raportează opera lui Theodor Pallady nu numai la Mathse, cum se procedează în mod destul de curent, ci-l aduce pe rigurosul colorist în vecinătatea firească a unor structuri temperamentale afine. „Nu fără interes poate fi consultată poezia lui Baudelaire pentru înțelegerea unora din aspectele artei lui Pallady, deși este evident că interesul ei principal sta în originalitatea și energia viziunii plastice”.

Formația enciclopedică a lui Tudor Vianu care-i îngăduie să se miște familiar în zonele cele mai diverse ale culturii și artei, viziunea totalizatoare asupra fenomenelor au dat întotdeauna studiilor sale un coeficient de obiectivitate în concordanță directă cu specificitatea

obiectului. Situând, în continuitatea lor firească, tendințele și curentele artistice moderne, Tudor Vianu avertiza, pe bună dreptate, în exegeza cubismului, asupra dificultăților pe care le implică orice exagerare metodologică în această privință.

Pe cât de necesară și fertilă este descoperirea ideilor și formelor precursore, excesiva lor căutare și subliniere, până în cele mai îndepărtate timpuri, riscă să estompeze, în cele din urmă, tocmai ceea ce tindea să demonstreze: *continuitatea* cauzală-creatoare a modalităților artistice.

Astfel, vorbind de afirmațiile unor reprezentanți ai cubismului, care, încercând să revendice deopotrivă moștenirea lui Cezanne, Courbet, Ingres. El Greco sau chiar a unor maștri venețieni sau florentini, sublinia de fapt unele principii ale rigorii interpretative comparatiste. „Urmărirea unei succesiuni așa de îndepărtate ne-ar duce totuși să rătăcim. Găsirea atâtor puncte de contact ar risca apoi să piardă din vedere ceea ce este specific și ceea ce rămâne definitiv de subliniat. Legătura cu trecutul cel mai apropiat este o metodă mai sigură, pentru că ea ne ajută să desprindem nu numai ceea ce este ideal-istoric, ca element repetat la intervale mari de timp, din necesitatea unui complex analog de condiții, dar și ceea ce este istorico-cauzativ în experiența de artă de care ne ocupăm”.

Receptiv la imanența specifică a fiecărei arte în parte, Tudor Vianu a realizat în *Estetica* la noi cea dintâi încercare de anvergură, în spiritul marilor enciclopediști, de ansamblu, sistematică, asupra artei, menită să cuprindă **într-o** totalitate organică substanța diferențiată a fenomenului artistic în cele două ipostaze fundamentale ale sale: creația și receptarea.

Dincolo de inerente și minime limite determinate de condițiile istorice, cititorul de azi va fi nu o dată uimit de

acuitatea discretă și în același timp de multitudinea anticipărilor la o estetică a timpului nostru, dintre care nu amintesc aici decât subtilitatea observațiilor privind relațiile dintre arta și muncă, pe de o parte, iar pe de altă parte, dintre artă și civilizația modernă. „Arta ne-a apărut ca o formă a muncii, ca un produs de transformare a materiei. Fiind muncă, arta ni s-a părut a fi forma ei cea mai perfectă, aceea în care efortul lucrătorului ajunge să se odihnească în plenitudinea lucrului încheiat și armonios... Încercând să analizăm fenomenul artistic în latura lui de activitate teleologică, de muncă, am putut măsura mai bine întinderea factorilor conștienți și raționali în creația artistică, după cum am crezut că pot înțelege mai bine rolul care revine artei în civilizația modernă a muncii”. Aceste considerații din *Estetica* coroborate cu următoarele din *jurnal* (1961) relevă unitatea și fermitatea unui sistem de gândire care, dacă n-a fost întotdeauna original ca punct de plecare, n-a fost niciodată lipsit de autenticitate în structura raționamentului și în rigoarea axiologică a demonstrațiilor și concluziilor. „Munca a fost vreme de milenii osândă, *poena*. Dar tot timpul artistul ni s-a înfățișat ca un muncitor eliberat prin iubirea cu care își executa lucrarea lui perfectă. Arta este creație în bucurie. Când orice muncitor va dobândi conștiința unui artist, fața lumii se va schimba. ** Nu vi se pare că radicalismul mutațiilor spirituale ale timpului nostru, la baza cărora prezidează idealul estetic generos al socialismului, își găsește în aceste cuvinte o surprinzătoare întemeiere profetică?! Implicațiile umaniste ale civilizației tehnologice, ale cărei roade încep să se întrevadă din ce în ce mai clar, devine o realitate imediată, făcând din ceea ce părea cu ani în urmă de domeniul visului o certitudine. Și mai departe, tot în *Estetica*, aceste subtile aprecieri:

„Operele de artă, considerate ca pure organizații estetice, sunt rezultatele cele mai autonome ale muncii omenești... Dacă apoi unora din plăsmuirile tehnicii le recunoaștem o anumită valoare artistică, faptul decurge din apropierea lor de tipul autonom al artei. Din acest punct de vedere se poate spune că arta este idealul întregii tehnici omenești, dar în același timp că ea este produsul tehnic care a atins perfecțiunea naturii”. Propagatori ai apropierii dintre știință, tehnică și artă, dintre producție și estetică, artiști sau teoreticieni ca Vasarely sau Schoffer, chiar dacă vorbesc în termeni mai speciali și mai preciși, elevația gândirii lor nu atinge o treaptă mai înaltă, deși beneficiază de avantajul de a fi oricum în *imanența* efectivă a fenomenului.

Astăzi când, în condițiile revoluției tehnologice șansa ca munca să devină o formă a artei este din ce în ce mai evidentă, anticipațiile teoretice ale lui Tudor Vianu nu se explică altfel decât prin orientarea raționalistă, receptivă la ideile progresiste ale vremii sale și implicit prin situarea consecventa în imanența fenomenelor studiate.

OCTAVIAN BARBOSA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

O antologie de texte *Tudor Vianu* purtând ca subțidu stereotipa formula „scrieri despre artă” este aproape un pleonasm. Despre ce altceva a scris Tudor Vianu în întreaga sa activitate? De. aici rezulta dificultățile pe care încercarea de față le-a avut de trecut.

Dacă Vianu și-a adunat în general articolele și studiile în volume, numărul celor rămase în periodice fiind destul de restrâns, în comparație cu alți autori, mai puțin metodici «și sistematici (ceea ce n-a scutit pe autor de prospectarea unui număr însemnat de periodice), dificultăți de ajt ordin n-au întârziat să apară pe parcursul

lecturii și a nevoii implicite de selecție.

Oricât de labile și nuanțate sau, dimpotrivă, oricât de rigide ar fi fost criteriile de selecție, din orice unghi vor fi fost examinate, articolele, cronicile și studiile foarte puține se lăsau eliminate. Fiecare în parte scotea la iveală o anumită latură care demonstra autenticitatea și viabilitatea unui mod de gândire și, de aceea, *actualitatea* punctelor de vedere.

Subsumata totuși unui concept tematic care avea în vedere în primul rând fenomenul plastic, este evident că antologia nu a putut face abstracție de nicio lucrare caracteristică acestui domeniu. Studiile de estetică și stilistică literară prin forța lucrurilor n-au intrat în aria de preocupări a antologiei. Studiile și eseurile dedicate artelor plastice și esteticii generale, cu trimiteri speciale la aceste ramuri ale artei, au fost selectate din periodicele și volumele următoare:

— *Dualismul artei*, Buc., 1925

— *Fragmente moderne*, Buc., Cultura Națională, 1925

— O. Han, *Ramuri*, Craiova, 1930

— *Arta și frumosul*, Buc., Societatea română de Filosofie, 1931

— *Generație și creație*, Buc., 1934

— *Studii de filosofie și estetică*, Buc., 1939 - *Transformările ideii de om*, Buc., 1946

— *Jurnal*, Buc., 1961, 1970

O parte din articole au fost reproduse din *Universul literar*, *Vremea*, *Gândirea*, *Viața literară*, *Comuna*, *Arta și tehnica grafică* ș.a.

Titlul antologiei de față este împrumutat volumului *Fragmente moderne*, apărut în 1925.



I

STUDII DE ANALIZĂ ȘI METODOLOGIE

TREI MOMENTE DIN ISTORIA CONȘTIINȚEI ESTETICE

Într-o zi de primăvară, în epoca Renașterii, la 14 aprilie 1455, se răspândi în Roma zvonul că niște zidari, lucrând în hrubele mănăstirii Santa Maria, descoperiseră **într-un** mormânt antic, cadavrul perfect conservat al unei tinere fete de o rară frumusețe. Mormântul purta această simplă inscripție: „Iulia, fiica lui Claudius”. Un val de mare fervoare trecu prin sufletul mulțimii. Corpul tinerei fete, moartă probabil cu un mileniu și mai bine înainte, fu dus în Capitoliu și deveni obiectul unui pios pelerinaj. Toată lumea voia să admire frumusețea Iuliei. Numeroși pictori veniră să-i facă portretul. Chipul ei fu imprimat în ceară și masca începu a fi adorată. Cum delirul mulțimii semăna cu idolatria, Papa Inocențiu al VIII-lea ordonă să se îngroape cadavrul undeva în afară de Roma, dincolo de poarta Pinciana, păstrându-se sarcofagul gol în galeria palatului capitolin.

Întâmplarea este citată adeseori de către istoricii Renașterii ca un document al cultului cu adevărat religios pe care frumusețea îl inspira în această epocă și ca o mărturie a întoarcerii către Antichitate, privită în Roma sau în Florența veacului al XV-lea ca adevărata patrie a frumosului. „Ceea ce este izbitor, în toate acestea, scrie Iacob Burckhardt, nu este faptul în sine, ci prejudecata, solid ancorată în spirite, că trupul antic, pe care toată lumea credea a-l vedea cu adevărat sub ochi, ar fi fost cu necesitate mai frumos decât tot ce exista pe lume atunci”. Numeroase alte documente s-ar putea alătura întâmplării amintite pentru a ilustra direcția pe care o luase spiritul public în Italia Renașterii. Desigur, ar însemna să simplifici realitatea mult peste marginile îngăduite afirmând că

mentalitățile dominate în tot timpul Evului Mediu și până în pragul Renașterii de viața religioasă au început a fi stăpânite cu exclusivitate din acest moment de valorile artei și ale frumuseții, adică de valorile estetice. Viața religioasă a continuat a fi destul de puternică în Renaștere. Dar chiar reacțiunea lui Savonarola, la Florența, care aruncă pe marele său rug, aprins în 1497 și 1498 pe piața Senioriei, opere de artă vechi și noi, picturi și sculpturi, dovedește că valorile religioase erau serios amenințate și că se impuneau măsuri extreme.

N-avem de gând să reluăm procesul istoric al lui Savonarola, arătând de pildă că, împreună cu operele de artă pe care le ardea pe rugul său, călugărul dominican din mănăstirea lui San Marco încerca să mistuie și tot ce se lega cu exagerata îndrumare estetică a vremii: cultul plăcerilor senzuale, relaxarea moravurilor, pervertirea spiritelor. Verbul lui Savonarola, izbucnind din adâncimile aprinse ale unui suflet rămas, pentru toate vremurile, prototipul fanaticului în acțiune, acest verb biciuitor care ridică masele florentine, uita să arate că marii dezvoltări artistice a timpului i se datora, nu numai semnalata alunecare a spiritelor, dar și deschiderea lor către lumea, pe care se pregăteau **s-o** stăpânească prin știință și **s-o** transforme prin tehnică. Nu încapă nicio îndoială că arta și frumosul au fost marile educatoare ale omului, în momentul în care se constituie tipul lui activ încă și astăzi. Prin influența artei și frumosului, gândul omenesc este rechemat din contemplarea lumii de dincolo către cunoașterea lumii de aici. Arta schimbă în Renaștere direcția generală a atenției. Seducția lumii create, în reprezentările ei, îndeamnă pe oameni **s-o** considere cu mai multă luare aminte, pregătind terenul observațiilor și experimentărilor din care se va naște știința modernă. Conexiunea aceasta nu este o simplă ipoteză teoretică. Ea

poate fi stabilită cel puțin în cazul unui exemplar viu, în acela al lui Leonardo da Vinci, pictor și sculptor, om de știință și inginer. Când **s**-au publicat manuscrisele lui, rămase în Franța, unde moartea l-a surprins la curtea lui Francisc I, lumea a rămas uimită de mulțimea și varietatea preocupărilor marelui italian, în același timp artist, geometru, anatomist, paleontolog, tehnician specialist al fortificațiilor, inginer presimțind aerostatica modernă. Dar ceea ce mai putea reține istoricul culturii prin studierea manuscriselor lui Leonardo era constatarea că știința vremii noastre **s**-a născut în adevăr din spiritul noii arte realiste a Renașterii. Însemnările lui Leonardo da Vinci sunt în această privință de o desăvârșită limpezime. „Pictura, scrie Leonardo, înfățișează simțurilor operele naturii, cu mai mult adevăr și precizie decât cuvintele sau literele. Literele redau mai bine cuvântul decât pictura, dar noi vom spune că știința care reprezintă opera însăși a naturii este mai admirabilă decât aceea care nu redă decât lucrarea omului, adică cuvântul, poezia și cele care i se aseamănă și cart trec prin limbajul omenesc”. Pictura este o știință, pentru Leonardo. Știința pornește, pentru el, de la pictură, ca de la prima încercare a omului de a capta, prin observație, fenomenele naturii. Cine se îndoiește de însemnătatea pe care a **avut-o** arta în procesul de apariție a științei moderne trebuie să se oprească în fața figurii simbolice a lui Leonardo. Cazul lui nu lasă în această privință nicio îndoială.

Au trecut secolele și **s**-au adunat tot mai numeroase operele artei și ale științei. Universul sensibil era acum mai bine cunoscut decât înainte ca Renașterea să inițieze, prin arta sa, observarea lumii. Științele naturii făcuseră mari progrese. Dar cunoștința principiilor slăbise în toată această vreme, căci observarea lumii sensibile nu putea

produce mai mult decât aceasta cuprinde, adică fapte concrete și conexiuni între ele. De unde puteau lua oamenii secolului al XVIII-lea principiile capabile să organizeze experiența și să călăuzească pe om în împrejurările practice ale vieții, când critica științifică ruinasă în această vreme fundamentele străvechi ale științei și ale moralei? în această vreme apare în Germania un om, prezentând mari asemănări cu Leonardo. Este vorba de J.W. Goethe, poet, desenator, colecționar de artă și de obiecte naturale, om cu o întinsă curiozitate științifică străfulgerat de intuiții geniale, pe care știința avea să le confirme în curând, ca atunci când emite printre cei dintâi teoria transformismului, aducând și contribuții mai speciale în domeniul anatomiei comparate sau în teoria culorilor. Goethe este unul din oamenii care au înțeles mai bine în veacul al XVIII-lea însemnătatea artei pentru orientarea cunoașterii și conduitei omenești. Cu această conștiință pornește el către Italia, vechea patrie a artelor, și însemnarea sosirii lui în primul oraș italianesc se răsfângea în mintea sa ca un adevărat eveniment cosmic: „A stat deci scris în cartea destinului, la pagina mea, ca în ziua de 28 Septembrie 1786, seara, după ceasul nostru la orele 5, să zăresc pentru întâia oară Veneția, venind de la Brenta către lagune, și curând după aceasta să pășesc și să pot vedea acest minunat oraș insular, această republică de castori. Astfel, slavă Domnului! Veneția nu mai este pentru mine un simplu cuvânt, un nume gol, ca acela care m-a chinuit de atâtea ori, pe mine, dușmanul de moarte al vorbelor goale”. Nu este în adevăr curioasă asemănarea acestei însemnări cu aceea pe care am spicuit-o mai sus în notele lui Leonardo? Ca și marele pictor italian al Renașterii, Goethe frânge o lance împotriva cunoașterii prin cuvinte, căreia îi preferă desigur calea directă a

observației prin simțuri. Astfel, după ce, în mai multe etape ale călătoriei sale italiene, vede *Cina cea de taina* al lui Leonardo, *Cortegiul triumfal* al lui Mantegna și grupul lui *Laocoon*, Goethe notează observația: „Este sigur că marii artiști au posedat o tot atât de mare cunoaștere a naturii și o noțiune tot atât de precisă despre modul acestei reprezentări, ca și Homer...” Drumul artei este pentru Goethe, ca și pentru Leonardo, un drum către cunoașterea naturii. „Marile opere de artă, își continuă el însemnarea, sunt produse de oameni după principii adevărate și firești, deopotrivă cu acele ale operelor naturii”. Artă ca o forță a cunoașterii naturii este principiul care, peste veacuri, îl unește pe Goethe cu Leonardo. În Italia, supunându-se influențelor hotărâtoare ale artelor plastice, studiind pe marii maeștri, observând și desenând el însuși, se dezvoltă în Goethe interesul pentru științele naturii și se deschide pentru el calea contribuțiilor originale în acest domeniu. Experiențele lui Leonardo se refăceau în sufletul lui Goethe, cu aceleași rezultate în direcția cunoașterii. Totuși, spre deosebire de Leonardo, Goethe recunoaște nu numai natura în artă, dar și arta în natură. Acesta este însemnatul pas pe care el îl face, dincolo de marele său înaintaș. Pentru Goethe, nu numai că arta imită natura, dar și natura imită **într-un** fel oarecare artă. Un principiu de activitate, supunând materia formei, impunând o configurație până și pietrelor ascunse în taințele pământului, străbate natura, deopotrivă cu arta. Această idee este exprimată adeseori de Goethe, de pildă **într-o** poezie a bătrâneții sale, *Weltseele*, în care poetul se adresează, în stilul himnic obișnuit lui în această vreme, forțelor plastice ale naturii. Am încercat altă dată să adaptez în versuri românești această măreață poezie a lui Goethe:

Porniți spre patru puncte cardinale Din locu-acestor

falnice ospete și întocmiți prin zonele astrale Un univers
cu mii și mii de fețe!

În depărtări ce nu cuprinde gândul Vi se arată visul
unor zei.

Aprindeți-vă fragede de-a rândul în spațiul plin de
flăcări și scânteii.

Înaintați, puternice comete.

Porniți tot mai departe și mai sus.

Un labirint de sori și de planete Vă taie calea voastră
spre Apus.

Pământul neformat îl veți cuprinde și-l veți lucra cu
tineresc avânt și chipul lui mai viu se va aprinde în
măsurat elan cântând.

După părerea lui Gundolf, unul din interpreții cei mai
pătrunzători ai poetului, concepția naturii ca artă s-a
format în spiritul lui Goethe în contact cu natura plină de
armonie a împrejurimilor Romei. „Contrastul și lupta cu
natura, scrie Gundolf, în care pentru sentimentul Nordului
rezidă orice cultură, pare aci depășit. Cultura și
manifestările ei cele mai înalte, adică arta marilor maeștri,
nu mai era aci decât o prelungire pe plan uman a forțelor
naturale constructive și dinamice. Unitatea internă a celor
două forțe fundamentale care au dominat totdeauna
sufletul lui Goethe, a instinctului plastic și a instinctului
vital, a culturii și a naturii, care în chipul cei mai chinuitor
pentru el erau dezbinat până acum și a căror armonizare
era numai obiectul presimțirii și năzuințelor lui, experiența
acestei unități o degustă Goethe cu o deplină fericire în
contemplarea naturii romane și a artei adunate acolo”. Tot
la Roma se impune probabil lui Goethe ideea că viața
morală nu este produsul unei lupte cu tine însuși, ci aceea
a unei libere și armonioase dezvoltări a naturii tale,
deopotrivă cu aceea a artei. Aci desăvârșește el tragedia
Ifigeniei, în care poetul întrupează idealul său moral în

forma unui caracter armonios, al unui „suflet frumos”. Ideea vieții morale modelate după exemplul artei îl va face pe Goethe mai târziu să propună norma educativă a culturii interioare, *die Bildung*, așa de deosebită de vechile idealuri pedagogice. A educa un om înseamna altă dată a-l opune oarecum sie însuși, a-l face capabil să reziste înclinațiilor sale și să susție lupta cu sine. Începând cu Goethe, a educa un om înseamnă a dezvolta armonios în el puterile naturii, așa cum face arta cu materialele pe care le plăsmuiește. Ideea de a lucra la propria ta formație, întocmai ca un artist aplecat asupra materialelor sale, este o idee goetheană. A doua oară, după Leonardo, arta trecea la posturile de conducere ale civilizației moderne și idealul nostru de cultură a rămas profund influențat de revelațiile obținute cu acest prilej.

A trecut aproape o sută de ani de când Goethe, pornind spre Italia, se pregătea să extragă dintr-o cunoaștere mai adâncă a artei, noi îndrumări pentru întreaga cultura a timpului său, când un englez, un bărbat ciudat în toate privințele, un caracter făcut dintr-un amestec de estetism și profetism, John Ruskin, socotește că arta are să-și spună din nou cuvântul în marile dificultăți morale și sociale ale momentului. În ultima sută de ani știința adusese, mai cu seamă în Anglia și în țările Europei nordice, o mare dezvoltare a industriei să rezultatul era, împreună cu urâtenia producției, mizeria și sălbăticirea proletară. Frumusețea lucrurilor cu care meseriașii altor timpuri creaseră mediul de viață al Europei vechiului regim dispăruse. Muncitorii noilor fabrici trăiau legați de lucrul lor cu sentimentul unei adânci restriști. John Ruskin era profesor al Universității din Oxford. Cuvântul lui înflăcărat aduna studențimea în jurul său și adeseori locuitorii renumitului oraș! universitar

vedeau defilând pe stradă grupuri ateniene, tineri discipoli înconjurând

— La data apariției studiului.

pe un bărbat purtând o fluvială barbă blondă, pe John Ruskin. Acest profesor era un conservator, un *tory*. Nu numai industria, dar nici știința vremii nu era pe placul său. Când în laboratoarele biologice ale Oxfordului se făcură primele vivisecții, profesorul Ruskin își dădu cu mare zgomot demisia. Drumurile de fier găsesc în el pe unul din cei mai îndărătnici adversari. El dorește apoi să înapoieze masele populare către munca pământului și înființează în acest scop o asociație, Guilda Sfântului Gheorghe, în cadrul căreia organizează mai multe comunități de muncă. Fermele astfel create merg însă destul de rău și când Ruskin se hotărăște să le predea unui partid politic cu care ideologia sa avea de altfel destul de puține afinități, Ruskin apare **într-o** trăsătură din alte vremuri, condusă de un vizitiu împanglicat - o manifestare a aceluia care nu voia cu niciun preț să folosească drumul de fier. Împotriva producției fabricate, el dorește învierea tradiționalelor industrii domestice, izbutind să pună în funcțiune vechile războaie, care produc acum țeșături ca cele de demult, cunoscute uneori sub numele de *Ruskin lin*. Răspunzătoare de urâtirea mediului și de nefericirea lucrătorului modern era pentru Ruskin mai întâi depărtarea de natură, apoi lipsa de iubire, „orgoliul”. Spiritul acumulării capitaliste, „excrabila fecunditate a banului”, era numai o consecință a acestui orgoliu. În noua sinteză die viață, pe care el o propune, se cuprindea, împreună cu înapoierea către natură, revenirea către acele forme ale muncii, în care muncitorul să se simtă legat, prin lanțurile delicate ale iubirii, de munca sa. Umanizarea muncii este ceea ce Ruskin dorește. „Este fără îndoială cu puțință unor oameni, scrie el în *Cele șapte lămpi ale*

Arhitecturii, să se transforme în automate și să-și coboare lucrul lor la nivelul unei mă; ini, dar atâta timp cât ei lucrează ca niște *oameni*, **punându**-și inima în ceea ce fac și **făcând-o** cât pot mai bine, n-are importanță dacă vor fi niște lucrători mediocri: factura operei lor va avea o calitate mai presus de orice preț; se va vedea limpede în ea că au fost locuri în care **s-au** oprit cu mai multă plăcere decât în altele și locuri în care le-a lipsit grija și au fost grăbiți. Efectul întregului, comparat cu același obiect executat de o mașină sau de o mână mecanică, va fi acela al unei poezii bine citite și profund simțite față de aceleași versuri recitate de un papagal”. Umanizarea muncii înseamnă în același timp revenirea ei către frumusețe, reinstaurarea artei în locurile din care industrialismul modern a izgonit-o. Arta era, pentru Ruskin, un document al delicateții morale a artistului. „Orice cântec omenesc, scrie el în altă parte, este expresia bucuriei sau a durerii unor oameni nobili. Exact în justul raport al frumuseții cauzei și al purității senzației stă posibilitatea desăvârșirii prin artă. O fată poate cânta dragostea ei pierdută, însă nu un zgârcit banii lui pierduți. Putem stabili cu absolută siguranță propoziția: frumusețea artei este măsura purității morale ții a măreției emoției din care ea izvorăște. Examinați un sentiment care vă stăpânește, **întrebându**-vă dacă el ar putea fi cântat frumos și artistic de către un maestru. Dacă lucrul pare posibil atunci sentimentul este bun. Dacă nu poate fi cântat de loc sau numai **într-o** formă ridicolă, atunci sentimentul este josnic. Și așa se întâmplă cu toate artele. „Corolarul acestei constatări este că înnobilarea lucrătorului, prin aplecarea lui iubitoare asupra operei pe care o execută, va reda muncitorului modern un sentiment mai fericit de viață și o mai înaltă valoare estetică lucrului mâinilor sale și întregului mediu

în care trăim. Extrăgând aceste certitudini din studiul vechilor meserii și al istoriei artei, din care prefera pe maeștrii italieni dinaintea lui Rafael, tocmai pentru puritatea și delicatețea superioară a vieții lor morale, Ruskin făcea încă odată apel la artă ca la o forță capabilă să îndrumeze lumea de azi și să-i propuie soluțiile ei de viață. Odată cu Ruskin problema estetică devine o problemă socială și dacă nu toate punctele programului său au fost realizate, dacă idealurile sale au fost prea mult închinat trecutului, nu este mai puțin adevărat că lui i se datorează reîmprospătarea conștiinței despre rolul pe care arta îl poate avea în viața socială. Astăzi când înnobilarea estetică a muncii face parte din revendicările cele mai de seamă ale timpului nostru nu putem spune că opera lui Ruskin a rămas fără de ecou. Prin el, conștiința estetică a trecut din nou la posturile de comandă și idealurile de viață ale omului modern s-au resimțit.

SPIRITUL NOU ÎN ESTETICA Fragment dintr-o conferință

O regulă veche prescrie vorbitorului care anunță un subiect dificil a neobișnuit, să cucerească atenția binevoitoare a persoanelor cărora li se adresează. În împrejurarea specială a conferinței de azi, vorbitorul declară că nu va urmări acest scop pentru sine, ci pentru disciplina despre care se va ocupa. Că estetica are nevoie să cucerească bunăvoința persoanelor cărora, din întâmplare sau prin natura ei, le vorbește, este o împrejurare pe care cu oarecare melancolie o recunoaște acela care și-a făcut din estetică obiectul unor silințe mai îndelungi. Căci deși estetica numără peste două mii de ani de la data primelor ei monumente și cu toate că studiul ei s-a încetățenit de multă vreme ca materie neat Jârnată în programul învățământului universitar al celor două

continente, deși despre estetică vorbește toată lumea și nu este om civilizat care să nu treacă printre criteriile purtării sale și criteriul estetic, deși vechimea științei este atât de venerabilă și înrădăcinarea ei în viața oamenilor pare atât de bine asigurată, o mulțime de glasuri vin s-o critice cu o asprime care amenință cu nimicirea.

Conștiința că apariția ei în lumea modernă nu va fi primită cu entuziasm, și că va fi întovărășită mai degrabă de sentimentul care însoțește nașterea bastarzilor, pare s-o fi avut și acela care a găsit termenul de „estetică”, consacrând științei astfel denumite, un tratat în care pentru prima oară se încerca fundarea logică a unei discipline reprezentată de altfel și mai înainte. Mă gândesc la germanul Alexander Baumgarten care, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, scria în latinește o operă în două volume intitulată *Aesthetica* și care, în prefața scrierii sale, cerea iertare cititorilor că se va ocupa de o știință atât de inferioară. Inferioară trebuie să fie știința esteticii, ca una ce se ocupă de „cunoștință confuză”, spre deosebire de logică al cărei obiect îl alcătuiește „cunoștința clară”, întocmai cum studiul protozoarelor ar trebui să-i judecăm inferior studiului animalelor cu coloană vertebrală.

Progresul spiritului științific ne-a învățat însă că o știință nu poate fi compromisă de nivelul la care obiectul său există în ierarhia creației sau a sufletului omenesc. Nimeni nu mai deduce astăzi o prețuire relativă din faptul că în intuițiile frumosului, despre care estetica tratează în primul rând, adevărul lucrurilor ar transpărea prin ceață, că fantezia artistului amintește felul general al intelectului primitiv sau infantil ori că valorile artistice sunt nu numai eterogene față de valorile științifice, dar că stau chiar în cel mai radical contrast. Inferioară ar fi estetica, dacă în natura obiectului ei ar fi cuprinsă și o împiedicare la

constituirea ei ca știință, dacă s-ar putea dovedi că ea încearcă să găsească rațiunile iraționalului, și că nu este deci decât o știință a anti-științificului.

Dar tocmai aceasta este ceea ce susțin numeroșii adversari ai esteticii. Printre aceștia, acei cărora estetica li se adresează întâmplător, marea mulțime a oamenilor conduși de bunul simț popular, a hotărât o dată pentru totdeauna că „nu-i frumos decât ce-mi place mie!” în forme deosebite, aceeași afirmație apodictică revine și la oameni a căror bunăvoință și atenție estetica vrea mai ales s-o cucerească. Acești oameni sunt artiștii și filosofi. În ce privește pe cei dintâi, experiența pe care o au despre faptele artei, le dovedește că felul de producere a operei, subita ei degajare din straturile active ale subconștientului, pasiunea exclusivă pe care o inspiră și împrejurarea că nicio metodă nu poate înlocui neantul predispoziției creatoare, totul le dovedește că raza minții omenestești nu poate străbate cu vreun oarecare folos în acest complex de taine și minuni. Și ceea ce experiența artiștilor le spune lor ne dezvăluie și nouă este atât de adevărat, încât acolo unde opera este rezultatul unei aplicări raționale, unde fapta creatoare se modelează după exemple propagate prin școală și unde metoda vrea să înlocuiască neprevăzutul creației, avem de-a face cu producții de o valoare cu totul mediocră. Despre nulitatea mijloacelor raționale în creațiunea artistică ne convingem dacă privim și acelea dintre produsele artei moderne unde dependența creației de teorie o resimțim invariabil ca pe o degradare a furtunoasei energii care face pe artist. Când dispune de o însușire autentică, artistul simte limpede că în sine însuși, iar nu în niște motive generale, stă explicația faptei sale și își însușește astfel punctul de vedere al dictonului popular.

Dar din incapacitatea esteticii de a influența fapta artistului nu se poate trage vreo concluzie împotriva legitimității ei ca disciplină științifică, după cum din neputința logicii de a înzestra pe cineva cu gândire clară și de a face din imbecil om de știință, nu se poate conchide la vreun nihilism logic. Nulitatea esteticii n-o dovedește nici măcar faptul că artistul resimte aptitudinea sa ca străină aptitudinii raționale. Este doar caracteristica vieții de a nu se putea cunoaște decât alienând o parte din energia ei propriu-zisă. Auzim adeseori din gura bătrânilor noștri că „cine știe multe moare curând”. Bătrânii noștri au fixat astfel intuitiv adevărul că știința neagă viața, în sensul că din curentul ei general de energie abate un braț și îi schimbă destinația. Aci stau temeiurile tragediei cunoștinței. Din această pricină, o lungă obișnuință de studii și meditații se însoțește fără greș cu o atenuare a tonusului vital și cu o negreșită închircire a floarei omenești. Dar dacă este așa, se înțelege atunci de ce artistul declară că știința nu-i poate fi de niciun ajutor și de ce noi înșine suntem nevoiți să recunoaștem că, întrunite în aceeași persoană, știința neagă puterea creatoare. Kant este acela care a formulat mai întâi că genialitatea, al cărei domeniu el îl restrângea la faptele artistice, lucrează ca o putere a naturii. Exercițiul unei asemenea puteri exclude reflecțiunea despre sine. Când aceasta totuși apare, caracterul primitiv al energiei se schimbă, se atenuază și se transformă în contrariul lui. Afirmatia artiștilor n-are deci decât o valoare ilustrativă. Ea confirmă **într-un** caz special legea generală pe care am amintit-o - dar n-aduce niciun argument valabil împotriva posibilității esteticii ca știință. Afirmatia artiștilor, ca și aceea a vorbei populare, mai are însă un înțeles. Dar despre aceasta nu ne vom putea ocupa decât mai târziu.

Cu puținele lucruri pe care le-am câștigat până acum, putem combate și vorba kantiană că „frumosul place fără concept”, că adică nimeni nu poate să înfățișeze motivele pentru care un obiect i se pare frumos și-i place. Este destul doar să băgăm de seamă că o mulțime de oameni obișnuiesc să se explice de ce pânza unui pictor și scrierea unui poet le-a plăcut. Înclinarea de a introduce lumina în această materie nu este străină firii omului cultivat. Pornind de la această înclinație se desfășoară, între oameni tineri, lungile convorbiri despre artă, pe care experiența ne învață să le prețuim ca pe un bun exercițiu dialectic și un excelent mijloc de cultură a gustului. Din aceeași temelie se dezvoltă și așa numita critică literară și artistică pe care este oricum greu s-o combatem ca pe o zadarnică vorbărie în luptă cu imposibilul. Înzestrat cu bun gust, având la îndemână numeroase exemple și prin urmare o largă putință de comparație, deprins cu obiceiul cercetării de sine, oricine poate măcar încerca să dea socoteală despre pricinile încântării sale în fața artei. Ceea ce se poate susține este că în clipa în care exercițiul acesta este încercat și are succes, ceva din intensitatea emoției dispare, tocmai pentru motivul că din energia vieții un fragment a fost sustras și atribuit cunoașterii. Tot așa explicăm și numeroasele greutăți cu care critica literară și artistică are să lupte. Publicul nu regăsește, în fața unui studiu de artă, frăgezimea emoției sale primitive și este înclinat să-i facă din cunoștința acestei absențe o vină, deși critica însăși nu-i făgăduise niciodată că-i va da emoții, ci cunoștințe. Învinuirile care pururi au fost aduse criticilor sunt că aceștia ar fi niște oameni insensibili, lipsiți de respectul pe care desigur că geniile îl merită, preocupați mai mult să manifeste marea istețime a minții lor. Aceleași învinuiri pe care oamenii sentimentali le aduc pururi

oamenilor înzestrați exclusiv sau preponderent cu o aptitudine logică. Și nu este de sperat că vreodată sentimentalii vor găsi pe critici, destul de sensibili, foarte modești și reverențioși, pentru că niciodată viața nu va judeca cunoașterea, decât ca pe o activitate făcută în paguba ei.

Am spus că satisfacția artistică și judecata asupra artei intră în conflict *în clipa* confruntării lor, și este de subliniat că în această clipă puterea conflictului este mai mare. Cu timpul însă ceea ce a fost câștigat prin cunoaștere se depune printre energiile primitive ale vieții. Ceea ce în genere înțelegem prin „cultură” este tocmai o asemenea asimilare și aducere sub punctul de vedere al energiei practice, a unor lucruri de care mai înainte ne apropiasem prin rațiune și printr-o penibilă aplicare metodică. Ne putem aștepta deci că ceea ce în adevăr am câștigat prin reflecțiune personală, prin studiul criticilor și prin studiul esteticii să se integreze ca o putere a vieții. Și că într-adevăr lucrul se întâmplă așa, ne-o dovedește chiar comparația nevoii artistice la individul care se găsește înainte de începerea procesului culturii, foarte slabă și îndestulându-se în monotonie, cu nevoia artistică la individul care se găsește la o fază relativ înaintată a procesului cultural, pentru care ea se nuanțează nespuse de bogat și se ordonează printre nevoile elementare ale vieții.

Dar dacă niciunul din argumentele obișnuite nu poate avea trecere în ochii noștri și dacă de la estetică sunt de așteptat unele rezultate pe care omenirea modernă le socotește prețioase, poate că atenția auditorului va începe să fie binevoitoare. Dacă totuși rezistența sa nu este deplin învinsă, îi vom spune că avem de gând să facem importante concesii.

Vechea estetică speculativă a meritat să fie privită cu

oarecare neîncredere. Dacă cu toate serviciile pe care le-a adus, și pe care le putem pune și astăzi la contribuție, ea n-a întâmpinat o bună primire fără restricție, nu trebuie să ne plângem decât pe jumătate. E înțelept lucru să ne aplecăm în fața criticii, dacă de aici poate decurge o îmbunătățire a metodelor. Estetica speculativă se găsea în paradoxala situație de a voi să epuizeze dintr-odată obiectul specific oferit cercetării sale. Spun că această situație era paradoxală, pentru că niciuna dintre științele naturii sau ale omului, la vremea în care estetica speculativă domnea netulburată, nu mai era însuflețită în aceeași măsură de înclinarea de a da un tot, complet în fiecare din părțile sale, bine articulat și fără nicio lacună. Ba chiar astăzi nicăieri *spiritul sistematic* nu este mai activ decât se dovedește a fi în estetică.

Tendința sistematică a dominat toate disciplinele științifice de când Descartes a arătat că prin îndoitul proces al *analizei și sintezei* mintea omenească este capabilă să reconstituie sistemul lumii din principiile lui cele mai simple. Victoria culminantă a acestei înclinații au serbat-o enciclopediștii francezi la mijlocul veacului al XVIII-lea. Tendința sistematică a intrat de atunci în descreștere și, treptat-treptat, conștiința omenirii cercetătoare s-a obișnuit cu ideea că opera științei nu se poate desăvârși prin efortul speculativ al unui singur om, nici printr-un efort speculativ continuu, dar că stă mai degrabă în natura activității științifice de a se completa prin integrări parțiale la care să colaboreze toți oamenii unei generații și toate generațiile între ele. Această nouă metodă de lucru decurgea din noua icoană a lumii, care încetă să mai fie un întreg armonios, un „cosmos”¹¹, pentru a se transforma într-un complex inextricabil de serii cauzale, pornite din infinitul timpului și spațiului, fără

reprezentarea unui scop oarecare.

Vechea icoană a lumii era un tablou căruia artistul (pentru a întrebuința un termen care circulă printre artiști) îi adăugase „finitul”, accentul ultim revelator prin care bucata se întregește și se încunună. O semnificație totală și permanentă se degaja din această operă de artă - în care părțile se comportau între ele cu armonia care caracterizează frumoasa complexiune a unui organism viu și sănătos. Ce morală pesimistă rezultă din noua icoană a lumii nu este necesar să arătăm mai pe larg aici pentru că lucrul a fost făcut cu îndeustulare de către alții! Este destul să spunem că în concepțiunea care se substituie concepțiunii vechi, universul se goli deodată de orice semnificare. Succesiunea cauzelor și efectelor se arată că aleargă în infinit, fără menire și fără scop. Nimeni nu mai crezu în acea caritabilă intervenție a Divinității care potrivește între ele lucrurile acestei lumi, cum ar potrivi ornicele din atelierul unui ceasornicar și pentru că această credință dispăru din conștiința oamenilor, inima lor deveni nemângâiată. Pentru a explica echilibrul dintre elementele lumii care oricum continuă să existe și să funcționeze, deși lipsa ei de idealitate internă ar trebui s-o abandoneze mai degrabă haosului și anarhiei, cercetătorii au presupus, între aceste elemente, acțiunea irelevantă a puterilor naturale și, între indivizii care compun societățile omenești și promovează istoria, lupta omului cu natura inclementă și bestiala luptă a oamenilor între ei. Vechiul univers elocvent și armonios fu astfel înlocuit cu un univers mut și dizarmonic.

Am spus că noua icoană a lumii atrăgea după sine o nouă metodă de lucru. Edificul integral al științei se ridică astăzi prin totalizarea rezultatelor speciale. Încrederea carteziană în puterea și roadele speculației e înlocuită printr-o îndoială plină de modestie față de ceea ce spiritul

cercetătorului individual poate produce singur și prin nevoia de a apela la rezultatele tuturor eforturilor desfășurate înăuntrul unei epoci și de-a lungul timpului. Munca științifică se socializează. Erudiția, pentru care cartezianismul profesa cel mai mare dispreț, începe să se bucure de o nouă cinste. Valoarea erudiției în știința modernă diferă, cu toate acestea, de aceea pe care ea o avea la umaniștii Renașterii. Căci pe când la aceștia din urmă ea joacă un rol pur autoritativ, servește anume să sprijine o părere modernă prin mărturii antice, în știința modernă ea are rolul de a completa **într-un** punct eterogen munca specială a cercetătorului și de a coordona astfel niște rezultate care nu pot fi decât parțiale.

Reforma metodologică fu chiar mai adâncă. Căci pe când în acea alternanță de analiză și sinteză, de care nicio întreprindere științifică nu se poate scuti, vechea știință pune accentul mai ales pe sinteză - știința nouă accentuează mai ales analiza. Ceea ce o interesează sunt mai mult deosebirile decât asemănările. Ea se hotărăște mai greu la generalizare pentru că vrea să cuprindă mai adânc temeiul unei generalități. Va considera deci cu o deosebită atenție abaterile de la regulă, cazurile rare, micile fapte caracteristice, în speranța că din încordarea proprie contrastelor și anomaliilor se va revela un principiu mai simplu și mai adânc.

Disciplinele filosofice nu rămaseră străine de acest spirit nou. Niciun psiholog și niciun sociolog modern nu vor întreprinde astăzi lucrări de sinteză în disprețul sau ignoranța cercetărilor parțiale ale specialității. Aceste cercetări sunt astăzi de un număr foarte mare. Numai cunoștința și practica lor dă astăzi unui autor de tratate autoritatea științifică necesară.

Nu vreau să spun că estetica rămase cu totul neinfluențată de progresul spiritului nou în știință. Se

poate afirma totuși că modernizarea ei a întâmpinat unele dificultăți. În estetică domnește și astăzi tendința de a îmbrățișa întreaga cuprindere a obiectului și de a epuiza printr-o singură emisiune taina lui cea mai adâncă. Principiile trezesc în știința noastră un interes cu mult mai mare decât faptele particulare. Afirmatia sufocă cercetarea. Libertatea nu se găsește cu autoritatea în acel raport de echilibru care să garanteze o singură și liniștită dezvoltare a științei.

Trebuie amintit spre justificarea esteticii că această stare de lucruri cuprinde în sine ceva firesc. Estetica neavând de-a face nici cu fenomene naturale și nici cu fapte istorice (acestea din urmă deși se oferă prețurii noastre, pun totuși o graniță jocului acestei prețuri), obiectul ei apropiat fiind lumea de valori pe care o constituie frumosul artistic, este firesc ca variația individuală să aibă aici un câmp de evoluție cu mult mai larg decât acela pe care-l îngăduie repetarea experiențelor în științele naturii și consensul documentelor în istorie. Valoarea se definește ca obiectul unei dorințe. Dorințele însă nu sunt niciodată determinate prin motive generale. Faptul că un obiect oarecare este socotit prețios de către semenul meu sau chiar de un mare număr al semenilor mei, nu mă va face niciodată să-i doresc, dacă în mine însumi nu voi găsi îndemnul de a mi-l apropia. Cineva ar avea dreptate cu toate acestea să observe că nu sunt puțini aceia care doresc unele bunuri, nu pentru că personal le-ar găsi dezirabile, dar pentru că toată lumea în jurul lor le găsește astfel. După cum dorința este înrădăcinată în năzuința personală sau în năzuința mediului, oamenii ar putea fi împărțiți în *autonomi* și *heteronomi*. Dar dacă veți observa lucrurile de aproape, veți înțelege fără greș că ceea ce mână pe așa numiții *heteronomi*, nu este aspirația

care trăiește în sufletul semenilor, ci dorința de a trăi la același nivel cu acești semeni și care locuiește în propriul lor piept. Observația aceasta o confirmă și faptul că heteronomii sunt mai ales influențați de exemplul pe care îl dă un individ sau un grup de indivizi aparținând unei clase superioare. Vesta pe care regele Angliei a purtat-o în cutare împrejurare festivă - observă un sociolog german - o veți găsi după câțiva ani la țăranii din Munții Bavariei. Dorința de a te depăși, subordonată unui temperament mai mult sau mai puțin vanitos, lucrează aici ca un imbold autonom. Și cu toate că pe această cale viața omului se contaminează de oarecare artificialitate, împrejurarea nu trebuie s-o condamnăm fără nicio circumstanță atenuantă. Prin propagarea exemplelor venite mai de sus sau mai de departe, moravuri mai bune pot pătrunde mai adânc, civilizația generală se poate găsi sporită - dacă totuși nu se întâmplă dimpotrivă...

Motivele dorinții se confundă ou însuși faptul creațiunii noastre pe această lume. De ce un lucru trezește în mine dorința posesiunii lui sau de ce viața mea este dominată de anumite aspirații generale, nu se poate explica decât prin acea variație diferențială care face din fiecare individ o speță, prin ceea ce au depus în mine „părinții din părinți” sau cel mult prin condițiile cu totul speciale ale dezvoltării mele. Ceva adânc, obscur și irațional este dorința. Impulsul ei pornește din însăși temeliile ființei și la oamenii înzestrați cu dorințe puternice, cu pasiuni profunde, nesatisfacerea lor amenință cu surparea tragică a acestor temelii. Valorile către care neamul omenesc năzuiește trebuie așadar distribuite după natura dorințelor cărora ele corespund și în ultimă analiză după multiplicitatea nesfârșită a indivizilor care compun neamul omenesc. De această

regulă ascultă și valoarea artistică și astfel dobândim ultimul înțeles al vorbei populare că „nu este frumos decât ce-mi place mie!”. Din nesfârșitele posibilități ale artei, artiștii nu realizează decât pe acelea care li se potrivesc, și oamenii cărora arta li se adresează nu aleg decât pe acelea pentru care organul nu le lipsește. Sunt însă și printre artiști și printre contemplatorii de artă heteronomi, indivizi care sunt determinați de moda timpului sau de o greșită cunoștință de sine, dar producția sau reacțiunea acestora n-are un caracter estetic, și prin urmare de ei estetica se poate dezinteresa. Aici nu ne vom ocupa decât de indivizii estetic autonomi. La acest punct cercetarea noastră ar putea fi încheiată cu convingerea că deoarece valoarea artistică este înrădăcinată în adâncurile individualității, estetica nu este posibilă. În adevăr, a construi o știință a individului este o întreprindere contradictorie și zadarnică. Fiindcă creațiunea și plăcerea artistică nu pot fi explicate decât prin calitatea particulară a indivizilor implicați în aceste procese, orice generalizare este exclusă și prin urmare orice știință este imposibilă. Dar înainte de a ne resemna cu ideea că ignoranța noastră este fatală și de a ne lua rămas bun de la speranțele noastre, să ne îndreptăm încă odată privirile către domeniul istoric al artei.

Istoria artei ne învață că o generalizare printre obiectele artistice nu este cu totul imposibilă. Istoria artei lucrează chiar cu niște concepte care rămân străine istoriei politice. Ea vorbește de „școli” și de „stiluri”, adică despre niște lucruri pentru care nu există niciun echivalent în descrierea trecutului politic al unui stat. Pe când în istoria politică faptele se urmează fără repetiție, în istoria artei faptele prezintă în granițele unei anumite regiuni geografice și în cuprinsul unei epoci anumite un izbitor aer de rudenie. Acest aer de rudenie este la urma urmelor un

efect de repetiție; a unei repetări însă care servește de fundament unei inventivități nesecate. Între biserica Notre-dame din Paris și catedrala din Colonia există câteva caractere comune ca **d.p.** arcurile ogivale, contraforții ș.a.m.d.; există însă și unele caractere diferențiale ca **d.p.** verticalismul cu mult mai accentuat la catedrala germană decât la biserica pariziană. După cum considerăm deosebirile sau asemănările, cercetarea noastră ia un caracter diferit. În primul caz ea se apropie mai mult de cercetarea istorică propriu-zisă al cărei tip socotim că este cercetarea de istorie politică; în cazul al doilea, ea se apropie mai mult de cercetarea care servește științelor naturii. Se știe că, în adevăr, este propriu acestor științe să grupeze după asemănări faptele pe care le studiază și anume, în clase, genuri, specii, ș.a.m.d. Pentru a recâștiga punctul de vedere istoric propriu-zis, istoria artei chiar atunci când se ocupă în principal de *stiluri* și de *școli*, iar nu de felurile monumente așa cum ele au răsarit în decursul timpului, consideră aceste stiluri și școli ca pe niște fapte unice, sustrase repetiției.

Pentru a explica pe ce cale anume au ajuns artiștii să repete în operele lor anumite caractere esențiale, **s-au** produs mai multe ipoteze. Sunt unii care socotesc că simpla imitație ajunge să explice fenomenul constituirii unui stil artistic. Se vorbește atunci de regiunea restrânsă unde el a apărut și de liniile itinerariului său. Meșterii se pot imita pe sine când lucrează **într-o** țară străină sau când sunt autohtoni pot fi aduși să imite pe meșterii străini. Importă atunci de a cunoaște biografia artiștilor, influențele care **s-au** exercitat asupra lor, călătoriile întreprinse în scop de studii sau pentru a răspunde chemării unui puternic stăpânitor. Fără a nega orice valoare unei asemenea explicații vom observa că ea nu

este totdeauna posibilă și că în genere rămâne insuficientă. Căci atunci când este vorba de a explica un fenomen de atâta amploare ca emigrarea goticului din stânga în dreapta Rinului și exuberanta înflorire pe care el o cunoaște în aceste regiuni, călătoriile meșterilor arhitecți de pe un țărm pe celălalt al fluviului, pentru a învăța sau pentru a construi, lasă neexplicat motivul însuși al acestei emulații. **S**-a spus atunci că modelul prim, care stă la baza unui stil artistic, a rezolvat la vremea lui o anumită problemă tehnică și că de câte ori artiștii **s**-au găsit în fața aceleiași probleme ei au trebuit să-și amintească de chipul fericit în care ea a fost rezolvată odată. Contraforții **d.p.** rezolvă problema construirii înaltelor bolți de catedrală și goticul i-a adoptat cu unanimitate pentru că numai ei rezolvă problema construirii de bolți. De ce însă o anumită generație de artiști își pune o anumită problemă tehnică, de ce generația următoare nu și-o mai pune, de ce ea nu valorează decât pentru o anumită regiune și de ce ea nu există pentru regiunea învecinată, se vede dintr-odată că are nevoie de o altă explicație. Mintea trebuie să meargă mai adânc dacă vrea să-și lămurească de ce goticul începe în veacul al XII-lea și se stinge în veacul al XV-lea și de ce el înflorește mai cu seamă în Franța și în Germania vestică.

Răspunsul care apare în acest moment este unul dintre cele mai profunde care **s**-au pronunțat vreodată în legătură cu problemele morale ale omenirii. Apariția lui trezește o ordine nouă de preocupări, o știință nouă, și estetica, pe care arbitrarul individual o amenință cu ruina, simte deodată că întinerește. Ni **s**-a spus anume că la baza unui stil artistic stă o atitudine ireductibilă a omului în fața lumii. Arta unei culturi manifestă felul în care ea resimte viața, ca pe o durere sau ca pe o fericire, felul în care percepe lumea, ca pe o devenire de impresii confuze sau

ca pe un ansamblu armonios de fenomene dominate de legi, felul în care concepe pe Dumnezeu, ca pe o putere vrăjmașă și redutabilă sau îndepărtată și inaccesibilă ori prietenoasă și identică cu ființa lumii. Țin să accentuez că o asemenea înțelegere nu este o năzăreală speculativă sau un rezultat obținut în cabinetul de studii printr-o operație asemănătoare cu tăierea firului de păr în mai multe felii longitudinale. Căci dacă admitem că și culturile sunt individualități, că sunt adică ființe în care facultățile generale ale omenirii s-au specializat în așa fel încât nici ereditatea nici condițiile lor de dezvoltare nu pot să le epuizeze formula, atunci prima concluzie care ni se impune este că orice cultură aspiră către un sistem propriu de valori, că are dorințele ei adânci și satisfacțiile ei incomparabile. Din faptul că cultura este o individualitate rezultă că ea înțelege viața într-un fel unic, determinat de poziția relativă pe care o ocupă față de restul universului, și că din acest fel decurge și calitatea bunurilor pe care le socotește dezirabile. Arta fiind o valoare, explicarea înfățișării pe care ea o capătă într-o anumită cultură, trebuie să străbată până la temeliile adânci ale individualității. Nu putem merge mai departe aici pe urma acestor probleme. Lucrul l-am făcut într-o lucrare specială a noastră.

Dar o dificultate nouă ne apare în cale. Nu toate culturile prezintă același grad de omogenitate, aceeași închegare solidă pe un fundament unic, care să ne permită înțelegerea artei respective din principiul lor interior. Dacă de pildă considerăm cultura modernă occidentală, suntem izbiți de un fenomen care răstoarnă oarecum situația existentă în culturile omogene. Pe câtă vreme în trecut „școlile” și „stilurile” artistice erau expresiile unor atitudini în fața lumii, variabile în decursul timpului, dar

stabile pe o porțiune restrânsă a lui, astăzi asistăm la un amestec de „școli” și de „stiluri” care ne dă impresia că toate temperamentele active cândva în istoria universală ar voi să-și realizeze deodată expresia lor. Luptele literare și artistice, încordarea dintre bătrâni și tineri, excentricitățile de tot felul și manifestele care vin să le legitimizeze, totul documentează impresia că vremea și-a pierdut cu adevărat temelia. Pentru a o regăsi, spiritele care resimt ca o durere anarhia prezentă, apelează sau la trecut sau la popor, adică la tot ceea ce poate opune mobilității de astăzi, o realitate consistentă încercată de ani. Sunt în sfârșit, unii care lucrează la statornicirea unei concepțiuni filozofico-religioase, în acord cu noile condiții de viață ale omenirii, spun**ându**-și că astfel adusă la cunoștință de sine civilizația noastră va înceta să rătăcească și că se va dezvolta pe o direcție unitară. Cine nu vede însă că nu pe calea unei adaptări raționale, omenirea va căpăta o nouă situație precisă în fața universului? Filosofi nu pot în această maiterie decât să definească criza. Ei pot cel mult să propage în lume iubirea spiritualității și curajul vieții sincere și eroice.

Bănuiesc că spectacolul culturii moderne a avut o deosebită influență asupra esteticii. Din considerarea contrastelor artistice care se agită înăuntrul civilizației noastre, estetica va fi scos învățătura că fiecare formă artistică trebuie pusă în legătură cu un alt tip omenesc. Filosofia culturii ne arătase mai înainte că arta exprimă în valori specifice o anumită atitudine a omului în fața lumii, generală și unică **într-o** cultură omogenă. Când cultura încetează de a mai fi omogenă, arta nu dispare, pentru că ea continuă să se alimenteze, înrădăcin**ându**-se în adâncimile sufletului individual și tălmăcind astfel felul particular al unui individ.

Particularitățile indivizilor în legătura lor fundamentală cu lumea, nu pot fi însă de un număr nesfârșit. Acest număr trebuie în chip firesc să fie ilimitat pentru că e greu de a crede că diferențierea individuală poate fi mai amănunțită și mai bogată decât diferențierea pe care a cunoscut-o întreaga omenire în cursul istoriei sale. Dar diferențierea omenirii de-a lungul vieții sale, tipurile omenești pe care ni le aduce la cunoștință istoria universală sunt mărginite, chiar numai din motivul că viața istorică se întinde pe un număr restrâns de secole și deci nu putea realiza decât un număr limitat de posibilități. Individualitățile omenești sunt produsul acestei vieți istorice, ele își datoresc conținutul și chiar formația lor muncii seculare de cultură a omenirii, din care se alimentează prin instrucție, prin hazardul misterioaselor încrucișări de sânge și prin hazardul influențelor de tot felul. Așa încercăm să ne lămurim de ce omenirea nu pare a se specializa în sufletul individual cu mai multă bogăție decât o făcuse mai înainte în culturile ei istorice.

Dar mai este un motiv pentru care socotim că tipurile de individualitate nu pot fi decât de un număr restrâns. Am spus că esența individualității coincide cu calitatea specială a felului în care omul percepe lumea. Aceste feluri nu pot fi nici ele de un număr infinit, pentru că ele pun în joc numărul limitat al intereselor sau instinctelor noastre. În fața universului, omul poate simți conservarea sa amenințată sau asigurată, voința sa de a stăpâni și de a fi fericit poate fi contrazisă sau încurajată ș.a.m.d. Este probabil că în jurul celor doi poli ai sensibilității morale - suferința și fericirea - se depun rezultatele confruntării omului cu lumea și această împrejurare ne-a îngăduit să înscriem în fruntea amintitei noastre lucrări, cuvintele *Dualismul artei*.

În momentul în care estetica încearcă să înțeleagă operele și reacțiunile în fața artei prin particularitățile individualității tipice, un rezultat de însemnătate se produce. În acest moment, estetica nu va mai afirma cu exclusivitate o singură valoare și, la adăpostul dogmaticii sale siguranțe, nu va mai încerca să ridice un sistem firesc unilateral. Îndată ce se va înțelege că motivele creației și satisfacției estetice rezidă în adâncimile tipice ale individualității, va intra și în estetică acel spirit de relativitate care este de natura științei moderne. Fiecare cercetător își va pune întrebarea dacă ceea ce rezultă pentru el din experiența artistică, reprezintă întregul adevăr sau numai un aspect parțial al lui și, pentru că răspunsul întrebării ce-și va pune îi va arăta că în adevăr se găsește în prizonieratul propriei sale subiectivități, el va chema la sfat experiența altora și la colaborare rezultatele particulare ale altor cercetători. Așa va înainta și estetica la acel grad de obiectivitate pe care simpla reflecțiune a esteticianului asupra reacțiunilor produse în conștiința sa, nu i-o poate da. În acest chip, estetica va intra pe calea acelei specializări care stă în firea cercetărilor moderne. Un spirit nou se va adăposti în știința noastră.

La toate acestea se poate observa că, pe o asemenea cale, unitatea domeniului estetic este compromisă și că, nemulțumiți de exclusivismul unei estetici absolutiste, noi am dori mai multe estetici inconciliabile. Împotriva acestei întâmpinări, observăm, la **rându-ne**, că, socotind că fiecare ideal artistic se înrădăceștează **într-o** particularitate individual-tipică, noi nu tăgăduim prin aceasta că omul creează artistic și se bucură de artă în virtutea unei nevoi sufletești unice. Nu tăgăduim nici că, deși stilurile artistice sunt atât de deosebite, ele întrebuintează un limbaj unitar de forme. Ceea ce variază de la o cultură la alta și de la un

individ la altul, nu este nevoia ideală care face din om artist, nu sunt nici elementele cu care el se ajută în manifestarea acestei nevoi, ci numai semnificarea specială a operei, stilul, idealitatea ei.

Din această împrejurare se reliefează trebuința (cum în parte s-a și făcut în timpul din urmă) de a distinge între estetica generală și o teorie a artelor (ceva asemănător cu ceea ce germanii numesc „Kuntwissenschaft”). Estetica generală va trata deci despre ceea ce este comun operelor și predispoziției creatoare, pe când teoria artelor, despre ceea ce le este particular și caracteristic. Se înțelege atunci că o comprehensiune completă a operei, o epuizare a întregii ei semnificații, nu se poate produce decât prin aducerea ei sub punctul de vedere al principiilor stabilite de teoria artelor.

TIP ȘI NORMĂ ÎN ESTETICA

Într-una din crizele sale de revoltă libertară, Victor Hugo declară în prefața dramei *Cromwel* că a sosit timpul unei mari răfuielei și că „ar fi straniu ca, în această epocă, libertatea, întocmai ca lumina, să pătrundă pretutindeni și numai în lucrurile cugetării nu, în acelea care prin nașteră lor sunt cele mai libere din lume”. Încă de acum o sută de ani eram invitați așadar să izbim cu ciocanul în teorii, poetice și sisteme. Căci, fără îndoială, nu există nici reguli, nici modele! Opoziția împotriva normelor estetice se îmbogățește astfel cu un document important. Dar pentru că prefața dramei *Cromwel*, după cum adeseori s-a observat, este mai mult o scriere cumpătată, Victor Hugo revine și exceptează printre regulile pe care mai întâi le condamnase în bloc: „legile generale ale naturii care planează deasupra întregii arte și legile speciale care, pentru fiecare compoziție, rezultă din condițiile de existență proprii fiecărui subiect”. Excepția amenință astfel să epuizeze întregul domeniu al comunului.

Deși abuzurile comise în trecut sunt evidente, privilegiul esteticii de a normaliza are o anumită îndreptățire metodică, în această privință este bine de subliniat de la început că norma în estetică este principiul care mijlocește delimitarea obiectului de cercetat. Orice știință debutează printr-un asemenea act de recunoaștere a fragmentului de realitate care îi revine. Nu se poate face de pildă zoologie înainte de a se cunoaște caracterele faunei. Și de fapt empiria ne destăinuiește de la început aceste caractere, ea indică domeniul pe care zoologul îl va lua în cercetare, chiar dacă strictele litigii de frontieră, ca de pildă cărei specialități anume îi revine studiul bacteriilor, rămâne un ultim rezultat al științei. Tot astfel nu se poate face estetică înainte de a defini obiectul ei. A-l defini însă înseamnă a-l prescrie.

Între acestea e cu neputință de a lega întinderea esteticii de anumite limite exterioare, oferite numai cunoașterii și sustrase cu totul prețuirii. Zadarnică a fost totdeauna încercarea de a preciza domeniul esteticii, asimilându-l cu domeniul istoric al artei, pentru că în acest domeniu ne întâmpină toată scara valorilor estetice, de la aceea care cucerește consimțământul nostru până la contrariul ei. Istoria literaturii poate să se ocupe astfel de platitudinile lubrice al unui Paul de Kock, dar și de romanele lui Balzac. Estetica trebuie însă să poată distinge între aceste două feluri de producții, pentru a reține numai pe acelea pe care le ratifică norma ei mărturisită sau nemărturisită. O altă posibilitate nu există. Faptul că toți esteticienii, chiar atunci când ei sunt adversarii normelor în estetică, preferă să illustreze teoriile lor, folosind exemple culese prin operele cele mai reputate ale artei, dovedește că în domeniul istoric al acesteia ei operează o alegere, pe care n-o justifică decât existența, chiar

inconștientă, a unei norme.

Nu numai că estetica n-are să primească de la istoria artelor indicații asupra obiectului ei, dar în realitate aceasta din urmă cere esteticii criteriile care să-i permită o justă ordonare a materialului de care dispune. Ce face altceva istoricul literar care arată cum capodopera unui gen literar este pregătită treptat decât să interpreteze cu valori estetice o oarecare desfășurare istorică? Așa e între altele cazul lui F. Brunețikre (în conferințele sale despre epocile teatrului francez) când expune procesul care conduce de la tragediile lui Mairêt, Théophile și Tristan până la *Cidul* lui Corneille. Există apoi istorii literare, și ale artei scrise dintr-un punct sau altul de vedere, dovedind prezența unui gust activ care prețuiește, selectează și combina, cu o repartizare diferită a accentelor, tabloul integral al literaturii și artei. Voluminosul *Cours de Littérature* al lui La Harpe, în care grecii sunt atât de coborâți față de latini, în vreme ce Voltaire e valorificat cu mult deasupra lui Racine, este în întregime scris după indicațiile de gust ale clasicismului veacului al XVIII-lea. Romanticismul și-a luat sarcina de a modifica structura intimă a istoriei literare, așa cum ea fusese stabilită de secolele anterioare. Se citează mult cazul lui Ronsard care, uitat aproape cu totul vreme de o sută cincizeci de ani, este prețuit de romantici ca unul din părinții literaturii în dezvoltare și ocupă astfel, în complex, un loc pe care nu-l avusese mai înainte. Dar cu aceasta complexul însuși se modifică. Vasta construcție a istoriei literaturii franceze, cuprinzând veacurile medievale, atât de ignorate mai înainte, stabilind o mare înflorire în secolul al XVI-lea, și o trecătoare extenuare în al XVIII-lea, este opera gustului romantic, recunoscut încă drept cel mai bun. Dar, în mod general, practica istoriei literare este imposibilă fără

acțiunea directoare a unei norme estetice.

Tot astfel este cu neputință de a delimita câmpul esteticii pe niște căi pur experimentale. Încercarea a fost cu toate acestea făcută de un G. Fechner care, cerând subiectelor sale de observație să-i declare proporțiile, formele și volumele pe care acestea le-ar fi socotit mai frumoase, le pretindea lor să delimiteze un câmp, ale cărui granițe el se oprea să le precizeze. Din bogata însumare a unor astfel de declarații spera Fechner să obțină formula frumosului, fără să-și dea seama însă că această formulă exista înaintea tuturor declarațiilor particulare, de vreme ce numai în temeiul ei ele puteau fi făcute. Principiul frumosului trebuia deci să rezulte din experimente, în timp ce aceste experimente nu puteau avea loc decât în baza acelui principiu. Numai cunoscând care e principiul frumosului putea Fechner să prezinte printre feluritele forme, volume și proporții și pe unele frumoase. Ba chiar, deoarece Fechner spera să ajungă la un consens general, dovedește că norma anterioară care îndreptățea mărturiile particulare trebuia să aibă o perfectă valoare de universalitate. Estetica experimentală înfățișează o fundamentală petiție de principii și desuetudinea ei actuală trebuie pusă pe seama demascării acestei stări de fapt.

Cu toată evidența funcțiunii metodologice a normelor, încrederea în ele a început la un moment dat să slăbească. J. Volkelt¹ distinge cu limpezime cauzele acestei crize a normativului și ceea ce observă el poate să ne folosească și nouă. Expansiunea metodelor științelor naturale și înclinarea de a explica chiar produsele spiritului prin condițiile mediului fizic și social, au contribuit în primul rând la această criză. Pentru că

1 System der Aesthetik, I, pag. 43 urm.

științele naturale constată faptele și nu formulează imperative, i **s**-a tăgăduit și esteticii dreptul de a fi altceva decât o știință descriptivă. Pentru că opera de artă părea a crește, ca un product plantiform, din împrejurările cosmice și sociale care o înconjoară, i **s**-a tăgăduit normei, concepută ca un act de autoritate, orice eficacitate și prin urmare orice fundament. La acestea **s**-a asociat tocmai încrederea în libertatea nesfârșită a artistului și teama ca nu cumva caracterul autoritativ al normelor să n-o periclitizeze.

Dar criza naturalistă a trecut și ultimele vederi în materia care ne preocupă au afirmat o poziție eclectică, după care concepția unei estetici descriptive se îmbină cu aceea a unei estetici normative (și anume în încercările de sinteză datorite lui Volkelt și Lipps) **într-un fel** care nu ne poate mulțumi mai mult. Pentru Volkelt, caracterul normativ al esteticii este incontestabil. După cum sufletul omenesc, spune acesta, dovedește anumite nevoi estetice, aceste nevoi nu se pot satisface decât potrivit condițiilor speciale ale vieții sufletești. Condițiile despre care vorbim sunt normele. „Astfel, adaugă Volkelt, dovada completă a caracterului normativ al esteticii nu poate fi obținută decât la sfârșitul acestei științe”. Afirmatie care trebuie bine cumpănită! Căci dacă este adevărat că dovada caracterului normativ al esteticii se desăvârșește treptat, este tot atât de sigur că mai înainte de orice dovadă, norma singură face posibilă existența acestei discipline. Se poate spune mai bine că necesare încă de la început, normele estetice se adâncesc și se precizează odată cu progresul cercetării, în același fel în care domeniul zoologiei, delimitat aproximativ din capul locului, a căpătat granițe precise abia mai târziu. Fără postulatul unor norme, nici Volkelt n-ar fi putut recunoaște nevoile estetice printre celelalte

nevoi ale sufletului. El n-ar fi putut începe a scrie o estetică mai înainte ca norma să nu-l fi ajutat a distinge, printre lucrurile experienței, pe acelea care merită atributul de „estetice”.

Aceeași observație se poate aplica și lui Th. Lipps care încearcă la rândul-i aplanarea divergenței dintre descriptiv și normativ în estetică. Astfel declară el la începutul tratatului său: „Să presupunem că cunoaștem condițiile de producere ale sentimentului frumosului; că știm de ce unii factori sunt potriviți pentru acest scop, iar alții nepotriviți; că am aflat legile după care anumite condiții în acțiunea lor convergentă trezesc sentimentul frumosului, iar altele intervin pentru a-l împiedica. În acest caz, pot spune și ce condiții trebuie împlinite, care anume trebuie ocolite pentru ca problematicul sentiment al frumosului să fie realmente trezit. Conștiința stării de fapt implică în sine prescripția”. Precizarea lui Lipps suprimă însă de fapt caracterul normativ al esteticii. După cele spuse mai sus, este sigur că nu mai întâi trebuie să se afle care *sunt* condițiile frumosului pentru ca mai apoi să știm care *trebuie* să fie aceste condiții (ceea ce de altfel n-ar mai fi nicio noutate) ci, dimpotrivă, care trebuie să fie condițiile a ceea ce vom avea a numi frumosul, pentru ca astfel recunoscut să-i putem studia și din punct de vedere descriptiv.

Posibilitatea esteticii este condiționată așadar de un act irațional de postulare. Ceea ce estetica își propune să studieze sub numele de „frumos”, este obiectul unei dorințe emanând din adâncurile individualității. Din spontaneitatea naturii omenești rezultă frumosul, de unde amenințarea ca în indiferența ei frumosul să dispară. Chiar dacă frumosul ar exista în natură, pentru a-l recunoaște rămâne necesară anterioara lui existență în suflet. Fără o

individualitate care să-i valorifice, lucrul acesta din afară ar fi mort și fără expresie.

Același lucru îl afirmă totdeauna poporul, deopotrivă cu rafinații, când refuză să recunoască vreun temei obiectiv satisfacțiilor noastre estetice. Forma științifică a acestei constatări o găsim la R. Miiller-Freienfels. Ciudat este însă că iraționalitatea valorilor, despre care amintește un cunoscut aforism popular, în loc să fie o dovadă a legitimității normelor devine pentru Miiller-Freienfels dovada caracterului lor inoperant în estetică. Pentru gânditorul german valoarea este totdeauna o trăire (Erlebniss). Valoarea estetică obiectivă nu există. Piatra din care este făcută statuia și litera cu care s-a tipărit cartea sunt lucruri moarte și indiferente în sine. Ele nu devin valori decât în măsura în care spiritul le resubiectivează. Existând numai în subiectivitate și atârând exclusiv de ea, valoarea nu o poate depăși fără să nu se transforme în fantoma unei valori. Din această pricină valoarea nu se lasă normalizată. Norma este, spune R.M. - Freienfels, valorificarea unei valori, o valoare secundară. Prin normalizare, valoarea își pierde caracterul ei original, își pierde oarecum din forța și căldura pe care i-o dă intimitatea conștiinței și devine esteticește indiferentă. Care va fi deci utilitatea normelor când ele nu pot impune subiectivității o valoare pe care ea însăși nu o socotește dezirabilă? Desigur că niciuna. Și acesta e răspunsul la care se oprește și Miiller-Freienfels.

Dar adevărul cuprins în cunoscutul aforism popular are drept corolar firesc adevărul la fel de incontestabil că poate fi frumos nu numai ce mă satisface pe mine, dar și ceea ce place altora, desigur nu pentru mine ci pentru aceștia din urmă. Nu cumva atunci „norma” căreia i se adresează critica lui Miiller-Freienfels este aceea care

încearcă să impună în mod general punctul de vedere al satisfacției proprii, o normă desigur inoperantă, pe când faptul că viața artistică interesează o mulțime variată de temperamente ireductibile lasă să se înțeleagă că împreună cu fiecare din ele apare în artistul care le reprezintă respectiv năzuința de a aduce lumea sub legea unui alt ideal de frumusețe și în spectatorul subordonat aceluiasi temperament, năzuința la fel de exclusivă de a regăsi în artă idealul estetic latent în sufletul său? Dar subiectivitățile omenești nu constituie o pluralitate haotică ci, după cum au arătat cercetările de psihologie diferențială, ele se lasă sistematizate în câteva tipuri fundamentale. Se înțelege atunci că reacțiunile subiective, care alcătuiesc valorile, vor împărți și ele soarta serialității tipurilor omenești, se înțelege că vor fi și ele tipice.

S-ar putea deci ca I. Segal să aibă dreptate, când scrie că „normele stabilite de esteticieni sunt numai abstracțiuni obținute din propriile lor trăiri estetice”. Dar din compararea acestor felurite norme, cercetarea poate să afle că unele din ele revin în anumite condiții statornice și anume în legătură cu un anumit tip estetic. Operația cu care esteticianul a început lucrarea sa a fost delimitarea normativă a câmpului pe care ancheta sa urmează să și-i asume. Fiecare estetician servește teoreticește un anumit ideal de artă. Istoria doctrinelor de estetică este în același timp și istoria idealurilor artistice active pe rând în cultura omenească. Sunt însă și cercetători care, **rididându-se** deasupra acestei unilateralități tradiționale și până la un punct justificate, încearcă să confrunte între ele și să sistematizeze totalitatea idealurilor care își împart terenul vieții artistice. Cercetarea modernă a ajuns la interesante precizări în această privință 2.

*

Am vorbit până acum oarecum amestecat de „tip” și

de „normă” și este timpul acum să distingem. Tip și normă sunt pentru noi unul și același lucru privit din două puncte de vedere. Tipul este norma realizată; pe când norma este legea finală care guvernează tipul. Această lege finală este la rândul ei tot una cu năzuința individualității către un anumit sistem de valori estetice. Individualitatea nu poate găsi satisfacție câtă vreme nu întrupează acest sistem; dar ea îl întrupează în operă, care devine astfel obiectul final al normei. Între normă și tip am spune că există aceeași legătură ca între o devenire și un devenit. O plăsmuire devenită, statică, mărginește și închide o devenire, dar nu se comportă față de ea ca punctul final față de linia întreagă sau ca ultima verigă față de întregul lanț. În plăsmuirea încheiată, liniștită, definitivă, recunoaștem procesele care au produs-o. Dar devenirea se poate întrupa în devenit, fie pe calea unei necesități mecanice, fie în virtutea unui principiu final. În primul caz se găsesc de pildă formațiunile geologice a căror alcătuire păstrează urma proceselor de comprimare, a eroziunilor sau erupțiilor active cândva în acele locuri; pe când cazul al doilea este acel al organismelor vii, produse în virtutea unei „entelehii”, a unei tendințe de reconstituire a ansamblului, prezentă chiar și în fiecare din părțile lui.

Prin analogie cu organisme vii, este înțeles „tipul” în concepția schițată aci. Tipul ni se pare a fi determinat de un principiu final, de o putere orientată către un scop, pe care o socotim tot una cu „norma”. Opera, în care strălucește idealitatea tipului, conține în fiecare din detaliile ei spiritul ideal al întregului. **Într-un** singur detaliu **dintr-o** compoziție de Rubens sau de Dürer străfulgeră energia caracteristică a operei lor întregi. Împrejurarea aceasta a fost recunoscută de mult în acea teorie organicistă a artei, care de la Plotin și până la Hegel formează un lanț aproape neîntrerupt. Și această

împrejurare minunată, dar nu singulară în natură, a fost explicată d-a lungul întregului misticism estetic prin caracterele *ideii*, unice și identice cu sine care, întrupându-se în sensibil, unifică acest sensibil și-i face asemănător cu sine în fiecare din părțile lui. Tehnicienii care se ocupă cu identificarea tablourilor au uneori ocazia să divulge o „falsificare”, numai pe baza unui mic amănunt care contrazice spiritul întregului și care a putut scăpa copistului celui mai îndemânatic. Ceea ce permite proba autenticității în aceste cazuri este tocmai înțelegerea operei, ca produsă în puterea unei norme interne care nu se poate contrazice niciun moment. În același fel, la ascultarea unei poezii de un autor îndelung practicat și bine cunoscut de noi, un singur cuvânt schimbat, o singură expresie care se abate de la original o resimțim îndată ca o imposibilă contradicție internă. Tipul operei este în toate aceste împrejurări corupt; norma ei internă este contrazisă și impresia falsificării sau a denaturării este în toate aceste cazuri atât de radicală, încât îndoiala nu e cu puțință. Să adăugăm însă că astfel de impresii nu sunt posibile decât sub condiția ca operele supuse examenului nostru să facă în adevăr parte din acelea în care un anumit tip estetic **s-a** lămurit și în care o normă internă funcționează cu siguranță. Căci sunt și opere nesigure și șovăitoare, pe care numai rangul lor inferior le apară de falsificări și denaturări.

Cititorul a putut să se convingă acum că felul în care înțelegem normele exclude ideea de autoritate. Norma fiind întemeiată pe actul irațional, izvorând dintr-o individualitate tipică și realizându-se într-un tip de operă, se înțelege că ea nu poate funcționa decât înăuntrul acesteia din urmă. Se înțelege atunci că de la sfera unui tip nu poate emana niciun imperativ către sfera altui tip;

sau când lucrul se întâmplă, înțelegem de ce o asemenea normalizare este falsă. Aceasta a fost totuși greșeala Renașterii când condamna goticul, a clasicului Voltaire când combătea drama romantică a lui Shakespeare, a neoclasicismului când dădea un sens peiorativ idealului baroc, sau a lui Fr. Schlegel, în prima parte a carierei sale, când critica toată poezia creștină în numele poeziei antice. Greșeala de a crede că un tip poate comanda altuia, nesocotirea adevărului că norma nu funcționează decât înăuntrul unui tip.

Am spus că norma este legea finală care lucrează înăuntrul tipurilor. Toată munca artistului se reduce în esență la clarificarea, aprofundarea și potrivirea silințelor sale, cu norma care guvernează tipul căruia îi aparține. Când aceste silințe sunt inconforme cu tipul pe care vrea să-i realizeze, artistul înregistrează situația cu sentimentul penibil al neadaptării și nu obosește să experimenteze până când toate amănuntele operei sale nu manifestă spiritul tipic al întregului. Sunt artiști la care tipicul conduce cu ușurință execuția; sunt alții la care această voință tipică este mai nesigură și mai șovăitoare. Aceștia din urmă trebuie să încerce mai îndelung și toată activitatea lor ia forma unei dibuiri excesiv de obositoare. Osteneala muncii artistice devine însă cu atât mai extenuantă atunci când găsirea normei interne este îngreuiată de faptul că în acele adâncimi problematice ea nu există singură, ci se însoțește cu o normă deosebită, care solicită pe artist în direcții divergente. Unul dintre aceia care a resimțit mai tragic prezența și conflictul dintre două norme interne diferite a fost Gustave Flaubert. **Într-o** scrisoare adresată unei prietene, la 15 ianuarie 1852, el recunoaște cu limpezime motivul cazului său dramatic: „există în mine literalmente vorbind doi oameni distincți, unul care este îndrăgit de strigăte de lirism, de

mari zboruri de vulturi, de toate sonoritățile frazei și de culmile ideii; un altul care sapă și scormonește adevărul atât cât poate, căruia îi place să accentueze micul fapt tot atât de puternic ca pe cel mare, care ar vrea să ne facă să simțim aproape materialmente lucrurile pe care le reproduce. Acestuia îi place să râdă și să se desfăteze în animalitățile omului". Situația este atât de bine diagnosticată, încât s-a putut stabili, printre scrierile lui Flaubert, alternanța regulată dintre operele de tip romantic și operele de tip realist. Cu *l'Education sentimentale* Flaubert aspirase însă să unifice cele două tendințe eterogene care îl sfâșiau lăuntric. Opera terminată, Flaubert se vede însă nevoit să constate „eșecul” său. Mărturisirea se găsește în aceeași scrisoare. De fapt cele două tendințe n-au ajuns niciodată să se armonizeze în opera lui Flaubert și de aceea niciuna din acestea n-a ajuns să exprime în întregime omul, în vreme ce omul, prin corespondența lui, ne oferă un mișcător document al unui neîncetat conflict cu sine însuși.

În același fel subiectul care ia cunoștință de operă este sensibil la inconsecvența tipului și cere unitatea lui. El va simți că ceva supărător o tiradă lirică **într-un** roman realist, o ornamentare prea bogată a unei fațade în stilul Renașterii, sau, în sculptură, o detaliere prea mare a unei fizionomii care vrea să impresioneze ca ceva general-omenesc. În fața tuturor acestor inconsecvențe subiectul are dreptul să pretindă restaurarea unității tipice. La rândul lui, subiectul care receptează opera, poate primi critica noastră, atunci când în fața unui epos antic se plânge că nu găsește un conținut de reflecție ca în operele poetilor sentimentali moderni sau când, dimpotrivă, se înșală crezând că a găsit o intenție patetică în statuia *Venerei din Millo*. De fiecare dată îi putem atrage atenția

asupra nepotrivirii atitudinii sale receptive, invitându-l să o pună de acord cu intenția tipică a originalului.

Critica are, așadar, dreptul să normalizeze și opera și atitudinea estetică. Niciodată însă activitatea aceasta nu ia forma unei presiuni autoritare, pentru că niciodată nu stă în voința ei altceva decât a readuce fapta artistului sau reacțiunea subiectului sub legea care le este proprie. Exercițiul acestei normalizări nu poate fi resimțit de nimeni ca o tiranie, ci tocmai ca o eliberare. Asemeni legii morale care eliberează personalitatea, punând-o de acord cu sine, acțiunea normalizatoare a esteticii ne ajută să descoperim în universul artei ceea ce răspunde finalității adânci a firii noastre și să o îndrumeze mai ușor și mai sigur către obiectul propriu al dorințelor sale.

O bună cultură estetică reușește să lămurească idealul de artă care se potrivește cuiva. În acest sens se poate spune că acțiunea normativă a esteticii are și o însemnătate practică. Ea liberează și arată gustului căile sale naturale. Căci „gustul” este facultatea unei sigure și energice orientări în domeniul artei. El presupune în primul rând puterea de a alege, printre feluritele valori artistice, pe aceea care îi este proprie. „Trebuie să alegem, scrie Sainte-Beuve, și prima condiție a gustului, după ce a înțeles totul, este de a nu călători fără încetare, ci de a se așeza în cele din urmă și a se fixa. Nimic nu istovește și nu stinge mai mult gustul decât călătoriile necurmăte; spiritul poetic nu este jidovul răătăcitor” (Lundi 21 oct. 1850). Puterea de a alege, presupune însă pe aceea de a exclude. De aceea, gustul este parțial și simplificator. Lipsa de gust presupune, dimpotrivă, exces și aglomerare. Lucrând în puterea unei norme care coincide cu însuși principiul individualității, gustul este spontan și irațional. Lipsa de gust este însă totdeauna premeditativă. Când condamnăm în artă „căutatul” (le recherche), reliefăm tocmai acest

caracter al prostului gust. Mișcându-se în lumea sa proprie, gustul este exclusiv. Doi oameni de gust deosebit sunt ca două energii care se resping. Luptele literare și artistice sunt provocate de astfel de energii sigure de sine, iraționale și exclusiviste. Când, dimpotrivă, vigoarea caracterului artistic slăbește, întâmpinăm acele încercări de eclecticism care marchează perioadele de eclipsă ale bunului gust.

Reflecția asupra gustului artistic ne pune în fața unei curioase relații între funcțiunea estetică a omului și o anumită forță și rectitudine a caracterului său. Ea ne arată că lipsa de gust este **într-un** fel una din formele lașității, a unui spirit prudent, calculat și amator de compromisuri. Bunul gust poate fi atunci interpretat tocmai ca o formă a energiei și hotărârii. În acest punct estetica și morala se întâlnesc.

DESPRE CÂTEVA PREJUDECĂȚI ESTETICE

Acela care străbate largul domeniu al doctrinelor estetice, comparând formele lor actuale cu mărturiile mai vechi, are prilejul să constate că în cursul unei evoluții de milenii, **s-au** pierdut trei concepte fundamentale a căror utilitate și funcțiune în zilele noastre se cuvin a fi judecate deosebit.

Primul dintre aceste concepte este acel al artei ca imitație a naturii. Întreaga estetică antică se sprijinea pe el. Aristoteles îl înscrie în fruntea *Poeticei* sale. Platon întemeiease mai înainte, pe aceiași reprezentare fundamentală, vestita sa condamnare a artei. Dacă modelul artei este natura, la ce bun copia? Merită oare a fi încercată întreprinderea artei, dacă ea nu poate oferi altceva decât iluzia în locul adevărului? Aristoteles amendează ideea artei ca imitație, precizând că aceasta nu se produce altfel decât ca o retușare a modelului, menită să scoată mai bine în evidență ceea ce este permanent și

necesar în el. „Poezia, spusese el, este mai adevărată decât istoria”. Observația aceasta stă la baza întregului idealism estetic... Dar idealismul continuă a se mișca în vechile cadre ca unul care menține conceptul unei arte chemată să adâncească chipul naturii, fără să i se substituie.

Prima lovitură serioasă pe care o primește teoria antică apare atunci când leibnizianul Baumgarten făurește teoria sa asupra reprezentărilor etero-cosmice ale artei. Pentru întâia oară se stabilește atunci principiul că arta închipuiește uneori forme pe care tezaurul naturii nu le cuprinde. Dar lovitura definitivă o primește vechea teorie în momentul în care arta apare ca un produs al spontaneității spirituale, care are să se conducă așadar după legile interne ale fanteziei artistice, iar nu după modelele naturii. Este greu a stabili aci izvoarele acestei noi păreri. **S**-au amestecat probabil, pentru a o produce îndemnuri provenind din Vico și Kant. Ideea viciană că poezia este, pe primele trepte ale civilizației, o formă de manifestare spontană a spiritului, sprijinită de noțiunea kantiană că spiritul își creează obiectele lui, după propria lui legalitate, a compromis definitiv în conștiința modernă ideea antică a artei ca imitație. Nu negăm nicidecum că în timp ce filosofi câștigaseră aceste noțiuni, artiștii continuau să rămână pe vechile lor poziții, așa încât și revoluția romantică și aceea naturalistă **s**-au făcut în numele unor formule de cuprindere mai largă și mai exactă a realității naturale. Dar la un moment dat, artiștii înșiși au primit inovațiile filosofiei și, în clipa aceea arta n-a mai vrut să se dirijeze deloc după indicațiile naturii. Este cu neputință a înțelege unele din curente artistice mai noi, cum ar fi cubismul sau expresionismul, fără a ne spune că ele construiesc de fapt pe ruinele vechiului *mimesis*.

Al doilea concept, în strânsă legătură cu cel

precedent, ruinat cu timpul, este acela al artei ca imitație a naturii frumoase. Pentru artiștii unor numeroase secole, pentru cei ai Antichității clasice și pentru cei ai Renașterii înfloritoare, nu încăpea nicio îndoială că arta trebuia să-și caute modelele printre formele mai frumoase ale naturii. Căci dacă arta *are de scop* să idealizeze natura și să acuze în ea calitățile ei de expresie și de armonie, de ce nu și-ar începe lucrarea ei din punctul pe care natura *îl atinge mai înainte* în incarnațiile ei pline de grație și de frumusețe? Expresia teoretică a acestui mod de a vedea a dat-o abia în secolul al XVIII-lea abatele Batteux, care cere artei să imite totdeauna natura frumoasă și numai pe ea. Practica acestei teorii este însă mult mai veche. Putem oare să ne lămurim bine pozițiile unui Bellini sau ale unui Rafael, ale idilei sanazariene și ale întregului clasicism în literatură și în artele plastice, fără să ne spunem că printre ideile ce o conduceau se găsea și prejudecata „subiectului frumos”? Primul atac împotriva acestor poziții l-a dat barocul, cu preferința lui pentru expresie, iar nu pentru frumusețe. În numele afectului intens s-a pornit în arta europeană un curent de dărâmare a esteticii frumuseții, așa cum aceasta se constituise în Renaștere. *Characteristicismul* lui Goya și

Daumier, creațiile grotești ale tuturor artelor romantice și, în cele din urmă, naturalismul cu marcanta lui preferință pentru toate varietățile degenerării fizice și morale ale omului sunt tot atâtea consecințe ale substituției de ținte pe care a produs-o, încă din veacul al XVI-lea, reacțiunea barocă. Către finele acestei perioade se pune problema atât de caracteristică a „urâtului” în artă, o problemă pe care Renașterea o ignorase, dar pe care nu o mai putea ocoli o vreme aplecată a resimți obligația „subiectului frumos”, ca pe o simplă prejudecată.

Astăzi mi se pare că ne găsim încă în continuarea aceleiași epoci, deoarece pentru conștiința estetică a timpului, modelul frumos nu ne apare ca un avantaj al naturii de care artistul se cade a profita, ci ca o împrejurare pe care acesta trebuie mai degrabă **s-o** evite, pentru a lăsa puterii artistice facultatea să se afirme independent de frumusețea naturii și chiar împotriva ei... Artistul modern a arătat adeseori un fel de complezență față de urâtenia subiectelor, în care psihologului îi este cu neputință să nu descopere un fond de orgoliu secret.

În sfârșit, a treia idee pe care estetica modernă a pierdut-o este aceea a artei ca meșteșug. La drept vorbind, ideea aceasta au pierdut-o mai cu seamă filosofiile artei și amatorii ei, pentru că în atelierele artiștilor **s-a** păstrat neconținut cunoștința că arta este o formă a tehnicii și că problemele ei sunt de fapt acelea ale stăpânirii unui material. Totuși, când citim în Kant că arta este o putere a naturii care lucrează înconștientă de mijloacele ei, sau când vedem, în marile construcții estetice ale idealismului, cum formele artei sunt explicate prin simplul ioc dialectic al ideilor și fără să se facă vreun loc artistului care le poartă în sine și le încredințează unui material, ne este cu neputință să nu ne spunem că pentru o bună bucată de vreme contactul dintre atelierul artiștilor și cabinetul filosofilor a fost de fapt suspendat. Motivele acestei suspendări trebuie căutate în acea îndrumare generală a **ce**-nștiinței europene, care la un moment dat, pe întregul front al culturii, a preferat instinctul în locul rațiunii, spontaneitatea în locul metodei, irupția irațională de forțe individuale în locul normelor generale și transmisibile, cu un cuvânt în locul meșteșugului, ceea ce în înțelesul modern a început să însemne din ce în ce mai mult arta. Iar această transformare în sfera ideilor noastre

estetice n-a putut să nu aibă repercusiunea ei și asupra artiștilor care - am spus-o - conservau și doctrina mai ascunsă despre rolul meșteșugului în artă. Totuși, din estetica artei disociată de meșteșug a pornit acea preferință a artei moderne pentru schița rapidă, pentru fragmentul nedesăvârșit, adică pentru toate acele forme de manifestare în care spontaneitatea creatoare, momentul instinctiv și irațional a împins în umbră procedeul tehnic general. Cred că nu greșim nicidecum afirmând că o mare parte din estetica și arta modernă au crescut pe ruina principiilor enunțate mai sus. Curentele artei și gândirea asupra ei au evoluat puternic în clipa când arta n-a mai vrut să ine imitație, când a ocolit subiectul frumos și a disprețuit meșteșugul.

În punctul de dezvoltare a conștiinței estetice, în care ne aflăm, cele trei idei pierdute ale filosofiei moderne a artei par a fi supuse unei alte valorificări. Fără îndoială că vechiul *mimesis*, în forma lui tradițională, este astăzi îngropat. Totuși, pe alocuri apare ideea că spontaneitatea artistului regăsește formele naturii. Căci legile fantaziei creatoare nu pot fi decât o specificare a legilor generale ale creației în lume. Sculptorul care-și propune să organizeze o bucată de materie, nu poate la urma urmei să se achite de sarcina sa decât în acord cu principiile generale de organizare ale materiei. Pentru a ne convinge, să considerăm cazul *plasticilor abstracți*, al acelor care cred că se pot dispensa de observarea formelor vii, conducându-se numai de spontaneitatea construcției geometrice. Un Brân cuși sau un Archipenko, pornind de la aceste poziții, nu ajung totuși să elimine în întregime formele naturale. Ei nu fac altceva decât să înlocuiască modalitățile de organizare ale materiei organice *prin acele* ale materiei anorganice. Ei regăsesc așadar natura, dar la

unul din nivelurile ei inferioare. Exemplul acesta ne dovedește ce poate fi încă viabil în *mimesis*și ce poate reține din acest concept antic prelucrarea lui modernă.

Cât despre norma subiectului frumos, nu cred că o încercare modernă de a o reabilita ar putea avea azi soji de izbândă. Cu toate acestea, dacă sensibilitatea estetică mai nouă resimte „subiectul frumos” ca pe ceva dulceag și lipsit de bărbăție, ea trebuie să înregistreze preferința hotărâtă pentru urât sau grotesc ca un efect al mizantropiei și ursuzeniei. În ambele cazuri, sensibilitatea estetică se cade a înregistra cu împotrivire un amestec al omului moral, al gusturilor și preferințelor lui, acolo unde s-ar fi așteptat să întâmpine numai mărturia puterii de creație a artistului. Cât despre ideea că, luptând cu un motiv ingrat, farmecul artistic are ocazia să se afirme mai puternic, ne aflăm poate în fața unui adevăr, dar al unuia al cărui beneficiu îl pierdem îndată ce-i dăm o întrebuintare prea sistematică.

Ceea ce trebuie să recâștigăm însă neapărat din vechiul fond de idei pierdute ale esteticii, este principiul artei ca meșteșug. Căci arta încetează să mai aibă vreun înțeles precis, îndată ce începem a vedea în ea altceva decât o lucrare de transformare a materiei. Toate teoriile moderne care încearcă a prinde caracterul distinctiv al artei, în puterea ei de a reprezenta absolutul metafizic sau de a solicita lucrarea cunoașterii, mențin despre artă o părere care trece cu vederea ceea ce este mai izbitor în ea, adică puterea ei de a întruni **într-o** formă organică elementele răzlețe ale unui material amorf. Afară că, înfățișând arta drept altceva decât o modalitate a tehnicii, o desolidarizăm din largul destin al muncii umane, unde ea este chemată să joace marele rol al unui îndrumător.

ARTA ȘI NATURA

Un critic cu o întinsă reputație, dl. Eugenio d'Ors, a făcut de curând observația că dezvoltarea istoriei artelor se petrece după un ritm destul de regulat, în care cunoscătorul poate distinge un moment de îndepărtare a formelor artistice de formele naturii și un altul de apropiere a plăsmuirilor artei de modelele lor naturale. Coloana dorică n-ar fi altceva decât stilizarea trunchiului de copac, **într-o** intenție cu desăvârșire anti-naturalistă, care nu lasă să subziste din modelul natural decât schema ei cu totul abstractă. Coloana barocă însă, mai cu seamă în varietatea ei churriguerescă, despre care se poate spune că este excesul unui stil judecat în totalitatea lui excesiv, manifestă tendința de a înapoia forma artistică spre modelul ei natural, de unde mulțimea frunzelor care o îmbracă de sus și până în jos și a motivelor vegetale care se revarsă din încărcatul ei capitel. Neîncetat ar fi alternat în istoria artelor năzuința de a uita natura prin artă și aceea de a o regăsi pe aceeași cale. Clasicismul din toate timpurile ar corespunde primului îndemn; barocul **s-ar** dezvolta din cel de al doilea. Sunt mulți acei care n-ar sta la îndoială, **cerându-li-se** să decidă căreia din aceste două categorii îi revine arta franceză în veacul al XVII-lea. Stilul operelor arhitecturii, al artelor figurative și al poeziei din această vreme, pare a comprima exuberanța formelor naturale, din care nu mai reține decât substratul lor abstract sau tipic. Acolo însă unde caracteristicile acestui stil par mai evidente, este în chipul în care veacul al XVII-lea a tratat natura însăși, nu numai

1 E. O'Ors, *Du Baroque*, tr. fr. 1935.

reprezentările ei în renumitele grădini ale lui Le Notre. Pentru contemporanii lui Ludovic al XIV-lea, observă un gânditor francez, natura nu este decât „un accesoriu al mobilierului”: în trunchiurile stejarilor sunt

sculptate fotolii și în ramurile boschetelor sunt tăiate lire și tridenți sau numai simple nișe menite să adăpostească statui. Întreaga exuberanță organică a vegetației este supusă unui tratament geometric, încât de unde grădinile altor civilizații aveau rolul să odihnească și să delecteze prin umbră și răcoare, prin frumusețea și parfumul florilor, savantele construcții ale lui Le Notre înfățișează o natură care a primit sigilul inteligenței și a cărei virtute este să satisfacă exigențele de ordine și claritate ale spiritului. Dacă mai era deci o nevoie de a dovedi că arta veacului al XVII-lea aparține mai degrabă anti-naturalismului clasic, decât naturalismului baroc, considerarea grădinilor din Versailles se însărcinează cu completarea dovezii.

Deși păreri ca cele de mai sus apar mereu sub pana criticilor și istoricilor artei, ele pot fi cu multă îndreptățire infirmate, ca și vederile lui Eugenio d'Ors. Căci aceste vederi, care par atât de simple și de evidente, pornesc de la o înțelegere cu totul contestabilă a conceptului de natură. „Natura” pare a fi pentru criticul spaniol o totalitate de date, pe care spiritul nostru le găsește ca ceva deplin constituit înainte de începerea operațiilor sale. Din această pricină, arta ar putea să se apropie sau să se îndepărteze de natură, modelul însuși rămânând invariabil și neatins de atitudinea spiritului față de el. Acest fel de a înțelege natura ne duce cu mintea la naturalismul veacului trecut, când arta mărturisea veleitatea extrem de modestă de a copia așa-zisele modele ale firii. Să spunem că amintitul concept al naturii este cu totul anti-filozofic și că el nu mai corespunde de loc deprinderilor de gândire pe care ni le-a transmis educația științifică a timpului. Căci departe de a fi „dată”, natura este pentru noi un „produs”, rezultatul unei elaborații spirituale, ceea ce explică de ce istoria științelor sau artelor a putut propune despre ea, în

succesiunea epocilor de cultură, imagini dintre cele mai deosebite. Însușirea naturii de a fi un produs spiritual a fost bine văzută de altfel nu numai de criticismul kantian, dar și de unii gânditori *aii* veacului al XVII-lea francez.

Dar chiar admițând că natura poate fi întrevăzută prin operele artei, ca dată autonomă și invariabilă, nu este de loc adevărat că artiștii clasici francezi și-au conceput sarcina lor ca o lucrare care îndepărtează de natură. În această privință nu trebuie uitat că *Arta poetică* a lui Boileau, manifestul artistic capital al clasicismului francez, nu ostenește să repete că artistul nu trebuie să piardă niciodată din vedere natura, că natura trebuie să fie obiectul unic de studiu al artiștilor, că tot ce ține de natură place în reprezentările artei. Nu numai în literatură, dar și în arhitectură sau în artele figurative, față de romanicul sau goticul vechilor catedrale, clasicismul francez, ca și Renașterea italiană, sunt curente imanentiste; ele recheamă gândul din transcendent în câmpul lumii observabile și se îmbată de farmecul ei, care este când grandios sau aerian, ca la Poussin și Claude Lorrain, când de un realism țărănesc, plin de sevă și de culoare, ca acela al lui La Fontaine și al fraților Le Nain. Alăturarea acestor simple nume este suficientă pentru a arăta că este cu neputință a vorbi de un anti-naturalism al clasicismului francez. Desigur, Eugenio d'Ors ar avea dreptate să afirme că naturalismul clasic este altfel acordat decât naturalismul baroc sau decât alte forme ale naturalismului. Nimeni n-are dreptate însă să susțină că în Franța veacului al

XVII-lea arta a căutat să uite natura, așa cum au făcut-o artele orientale, unde tendința decorativă și stilizatoare are o semnificație hotărât antinaturalistă. În mișcarea estetică mai nouă **s-a** încercat de mai multe ori a

se stabili o dichotomie de tipuri estetice, în care naturalismul alternează cu antinaturalismul. Ar fi inacceptabil însă să grupăm o mișcare cum a fost clasicismul francez, alături de artele abstracte și antinaturaliste ale orientalilor. Clasificarea la care ne îndeamnă Eugenio d'Ors ne conduce însă la acest rezultat, ceea ce dovedește și artificialitatea ei.

Pentru a preciza ce era „natura” în concepția clasicilor, nu este nepotrivit a arăta ce nu este ea, din câte sensuri a căpătat, între timp, acest cuvânt pentru noi. Mai întâi, natura nu era pentru clasicii francezi libertate, spontaneitate, lipsă de granițe, exuberanță de forme. Cine dorea să găsească natura, nu se ducea s-o caute afară, în aerul liber, pe munți și pe câmpii. Clasicii sunt oameni de cabinet și de saloane. Ei nu călătoresc aproape de loc. Când se întâmplă să se deplaseze, ei descriu cel mai neînsemnat accident de teren sau cea mai firavă dumbravă întâlnită în cale, cu adjective atât de exagerate, pictând alarma lor de cetățeni în fața naturii inculte, încât este cu neputință să ne reținem un zâmbet de ironie. Nu, natura pe care o caută și o recomandă clasicii este cu totul alta decât aceea la care ne gândim noi atunci când vorbim de foloasele sau desfătările în natură sau de splendoarea și măreția ei.

Natura este pentru clasici un concept filosofic. Când ei pronunță acest cuvânt, ceea ce le apare în spirit nu sunt impresii, ci idei. Boileau nu va recomanda deci conformitatea cu un model sensibil, ci o anumită conveniență a lucrurilor, felul lor de a fi asimilabil pentru inteligență. Din această pricină, *Arta poetică* va preconiza unitatea de timp în dramă pentru că nu este natural, adică nu este inteligibil ca o acțiune reprezentată în trei ceasuri să fi durat în realitate mai multe zile sau luni. În numele aceleiași reguli, respinge Boileau burlescul, prețiozitatea

sau miraculosul creștin. Toate aceste categorii estetice sunt judecate ca fiind lipsite de naturalețe, nu pentru că n-ar exista în natură, dar pentru că inteligența le respinge. Pentru punctul de vedere înfățișat aci ceea ce este natural este deci rațional, conform cu exigențele inteligenței.

Poate nu este un mijloc mai bun de a stabili doctrina estetică a unei epoci, decât comparația teoriilor ei particulare în domeniul feluritelor arte. Căci ceea ce se dovedește comun în această comparație nu poate fi cerut de condiția specială a artei respective, ci de orientarea generală a timpului. Operația aceasta este ușurată în cazul clasicismului francez, unde avem în scrisorile lui Nicolas Poussin un document estetic într-un nimic mai prejos de *Arta poetică* a lui Boileau. Cetitorii scrisorilor lui Poussin pot fi de mai multe ori izbiți de analogiile pe care le întâmpină cu *Arta poetică*. Aceleași exigențe raționale funcționează în ambele cazuri. „Natura mea, scrie Poussin, mă constrânge să caut și să iubesc lucrurile bine ordonate, fugind de confuzie, care mi-e tot atât de contrară și dușmană, cum este lumina față de întunecimile adânci”. Prin**tr**-un fel de dublă vedere, care ține de firea intuiției intelectuale, Poussin crede a vedea pe străzile din

Nîmes, în tinerele fete care se perindă, siluete deopotrivă cu acele ale coloanelor care împodobesc renumitul templu antic cunoscut acolo sub numele „la maison carree”. Ba chiar, **într**-o scrisoare adresată domnului de Noyers, Poussin edifică o întreagă teorie a viziunii plastice, care este oarecum manifestul clasicismului în artele figurative. Există, scrie Poussin în acest text esențial, două viziuni, dintre care cea dintâi constă în receptarea oarecum pasivă a impresiilor; cealaltă însă este o viziune activă, care conduce nu numai la înregistrarea, dar la cunoștința formelor. Pe cea dintâi din

aceste varietăți ale viziunii o numește Poussin *aspect*, pe cea de a doua *prospect*. Viziunea artistică trece dincolo de aspect, la prospect. În ochiul artistului formele se construiesc deci **într-un** anumit chip, care lasă să se întrevadă cu limpezime structura și ordonanța lor. Interesul acestei distincții a lui Poussin stă mai întâi în aceea că el dă naturalismului artistic un sens activ, cu o semnificație filosofică superioară unora dintre teoriile naturaliste ale veacului trecut. Dar interesul acestei distincții crește și prin aceea că ea este un document al raționalismului estetic al veacului al XVII-lea.

Dacă arta clasică franceză a putut părea că stă la un pol opus naturalismului, lucrul se datorează numai schimbărilor la care conceptul naturii a fost supus în toate curentele artistice mai noi. Interesant este de observat că multe din programele estetice următoare clasicismului, cum a fost acela al lui Hugo, al fraților Goncourt sau al lui Zola, au căutat să se legitimizeze prin declarația unei fidelități mai mari față de modelele naturale, ceea ce și clasicismul a făcut la timpul său. În realitate însă, natura invocată era de fiecare dată alta. Astfel, rtaturii-inteligență a clasicilor îi urmează natura-instinct a lui Rousseau. Un filosof francez al culturii moderne, dl. René Berthelot, a făcut odată observația că până în secolul al XVIII-lea s-a menținut conceptul antic, și mai cu seamă stoic, al naturii, reprezentată ca o armonie a lucrurilor și în același timp ca o forță spontană și internă care o produce. Natura este pentru stoici un organism, mișcat de o putere lăuntrică finalistă. În veacul al

XVIII-lea aceste idei se disociază. Prin fizica lui Galilei și astronomia lui Newton ideea de lege naturală ajunsese să se precizeze și natura în întregimea ei începe a fi reprezentată ca o țesătură de legi naturale, din care este

exclus orice gând finalist. Vechea reprezentare a unei spontaneități naturale se refugiază - ca să spunem astfel - în interiorul omului, unde de aci înainte va desemna instinctulx. Cu referire la această reprezentare, apărută prin disociația vechii concepții stoice a naturii, va vorbi Rousseau despre omul natural sau va lăuda excelența naturii în fiecare om.

Cât despre natura în afară de om, natura-peisagiu, este necesar să spunem că ea n-a rămas numai în studiul savanților. Artiștii i-au acordat preocuparea lor, cu o participare din ce în ce mai vie. Pentru Rousseau însuși, natura este un mediu care reface și mângâie sufletul rănit de asprimile civilizației. Rolul ei în această privință este însă mai mult pasiv. Romantismul german face între acestea din natură o confidentă, capabilă să ne ție tovărășie, ca una care răstrânge în orice clipă emoțiile care ne străbat. În acest înțeles a afirmat genevezul Amiel, un om format în școala romanticii germane, că peisajul este o stare de suflet. Scientismul modern, a cărui expresie literară proprie este naturalismul, privește natura cu mult mai puțină prietenie. El o consideră ca un substrat și ca o putere certă, dar nu îndreaptă către ea sentimente de încredere și iubire. Natura în om este bestialitatea lui și, în afară de el, ea ni se înfățișează ca o energie care ne macină și ne strivește.

S-ar putea scrie una din cele mai interesante cărți de psihologia culturii, urmărind dezvoltarea ideii de natură în arta modernă. Concluzia ei ar fi poate că trebuie să coborâm până la romantici și clasici pentru a găsi o natură concepută în acord cu omul. Dar pe când acordul acesta era pentru romantici pur sentimental, pentru clasici el era intelectual. În acest fel, clasicii puteau mai mult decât s-o iubească, să stimeze natura, să-i confere adică acea

aprobare acordată de puterile înalte ale rațiunii, pe care o atitudine mai recentă s-a văzut nevoită să i-o refuze în numeroase ocazii.

1 Cf. R. Berthelot. *La Sagesse de Shakespeare et de Goethe*, 1930.

ARTA ȘI JOCUL

După ce arătase îndelung că arta este o varietate a jocului, K. Groos, cercetătorul care a adunat mai multe merite pentru întemeierea acestui punct de vedere, simte nevoia să restrângă generalitatea propoziției sale, lămurind că numai emoția estetică este un caz particular al jocului, pe când creația artistică este mai degrabă muncă adevărată și o temă serioasă a vieții. De la Kant încoace s-a repetat cu multă insistență că arta înfățișează un caz de „finalitate fără scop” și că ea este o activitate dezinteresată. Groos precizează însă această afirmație, arătând că numai emoția estetică se satisface în sine, pe când creația artistică oferă exemplul unei activități în care subiectul năzuiește către un scop mai depărtat decât aplicația sa momentană și anume tocmai către producerea operei. Către acest scop, artistul se îndreaptă folosind o tehnică și sperând să obțină o influență oarecare asupra publicului său. Prin toate aceste însușiri, creația artistică depășește sfera propriu-zisă a esteticului și se apropie de muncă. Dar după ce principiul a fost stabilit, poate fi înregistrată și nuanța. Așa arată Groos că dacă la artistul cult creația se deosebește de emoție pentru a se apropia de muncă, la artistul primitiv ea tinde să coincidă cu emoția, pentru a se apropia de joc. Dansul primitiv, care se asociază cu muzică și poezie, are într-adevăr un public, dar executanții dansează mai întâi pentru propria lor plăcere. Este probabil că și povestitorul epic se delectează cu improvizațiile fanteziei sale, după cum desenatorul primitiv extrage un motiv de plăcere din exercițiul

dexterității pe care o practică. Satisfacția rezultând din abilitate nu poate fi însă străină nici artistului cult, așa încât osteneala muncii sale se înseninează adeseori prin răsfrângerea plină de voieșie a jocului. Astfel completate lucrurile și puse ia punct, citatorul nu trebuie să piardă din vedere că teoria artei ca joc este la Groos o teorie a emoției estetice.

Se știe în ce chip și-a dezvoltat K. Groos vederea sa. Ea venea să completeze pe aceea a lui H. Spencer, adeseori reprodusă și foarte comentată de asemenea. Întregind o idee pe care mărturisește a o fi întâlnit undeva, fără să-și mai amintească unde (deși era vorba numai de celebrele *Scrisori asupra educației estetice* ale lui Schiller), Spencer elaborase o teorie fiziologică a jocului. Pentru Spencer, animalele superioare **nutrindu-se** mai bine, **bucurându-se** de altă parte de o organizație mai complexă și mai variată, care le permite să menție în repaus unele funcțiuni, în timp ce pe celelalte le exercită, ajung cu ușurință la un excedent de energie, pe care trebuie neapărat să-i cheltuiască. Risipa energiei astfel acumulate se face imitând actele serioase ale vieții. Așa apare jocul cu toate varietățile lui, printre care trebuie să numărăm și activitatea estetică². Aci intervine însă un punct destul de obscur la Spencer. Ceea ce individul tânăr imită, **jucându-se**, este când propria sa activitate serioasă, când activitatea serioasă a adulților. În economia teoriei lui Spencer, numai primul caz putea intra cu potrivire, pentru că numai el permite presupunerea unor căi **într-atât** de cutureierate de energia nervoasă, încât prisosul acesteia din urmă să se poată revărsa cu ușurință prin ele. Rămâne însă o latură nelămurită, în ce mod animalul tânăr poate găsi ușoară și naturală întrebuințarea excesului de energie

2 Principes de Psychologie, trad. franc. 1875, voi. II, pag. 661 urm.

prin imitarea actelor serioase din practica adulților. Ne-am aștepta mai degrabă ca imitația unei activități atât de străine de firea copilului să nu se poată face decât prin **tr-o** mare încordare și prin urmare să nu poată nicidecum intra în categoria jocului, al cărui caracter esențial este de a se desfășura fără nicio silnicie.

Groos menține din concepția lui Spencer, în primele sale lucrări, vederea despre excedentul de energie, care pare a se manifesta în acel *impuls către activitate* (Betätigungsdrang), de care dau dovadă animalele superioare, mai ales în epoca de creștere. Tăgăduiește însă că acest prisos se cheltuiește totdeauna în imitarea unor activități serioase, deoarece o categorie întreagă de jocuri este alcătuită din exercițiul gratuit al organelor și funcțiunilor și anume aceea pe care o intitulează „das spielende Experimentieren”. Mai natural i se pare deci a spune că prisosul de energie se des4 cărcă pe căile pe care le oferă dispozițiile înnăscute, instinctele. Este de observat că Groos menține teoria spenceriană întrucât aceasta precizează rânzele eficiente ale jocului. El o completează însă stabilind și cauzele lui finale. După ce Spencer ne-a arătat, așadar, mulțumită căror condiții fiziologice este jocul posibil, Groos aduce un plus de lămuriri în ce privește semnificația lui biologică. Animalul tânăr se joacă astfel pentru a-și perfecționa instinctele, mai înainte ca ele să fie încercate în împrejurările pline de risc ale vieții serioase. Instinctele sunt într-adevăr insuficiente pentru temele din ce în ce mai complicate care se pun organismelor superioare. Este necesar deci ca pe mecanismul lor primitiv, să se grefeze o serie de achiziții motrice, răspunzând împrejurărilor mai complexe în care se va desfășura lupta de conservare personală. „Acolo unde individul în creștere - scrie Groos - mânat de un

impuls interior și fără un scop obiectiv, își exercită, dezvoltă și perfecționează predispozițiile lui avem de-a face cu forma originală a jocului”.

În lucrările sale *Die Spiele der Tiere* și *Die Spiele der Menschen*, Groos a construit un sistem complet, reușind să pună în legătură toate jocurile observate la animale și oameni cu unul sau altul din instinctele lor. Printre aceste jocuri ia loc și emoția estetică. **Întrebându-se** acum căror instincte corespunde și în care clasă de jocuri intră emoția estetică, vom avea de deosebit mai întâi pe aceea care dă replică nevoii aparatelor senzoriale de a se exercita și care se clasifică printre „jocurile experimentative”, despre care am pomenit și mai sus. În apetitul senzorialității noastre pentru excitații agreabile sau intensive, recunoaște Groos, izvorul plăcerii pe care ne-o satisfacem în contemplarea frumosului și a sublimului. O altă emoție estetică este aceea care se clasează printre jocurile imitative și corespunde instinctului de imitație. Dar există un instinct al imitației? Pentru că un instinct nu se poate defini decât prin finalitatea lui, Groos îl concepe ca pe o predispoziție foarte generală, menită să solicite celelalte instincte slăbite prin dezvoltarea inteligenței. Iată-l dar pe copil, în prada nevoii de a-și exercita de data aceasta aparatele motoare. O reprezentare are tendința de a se realiza **într-**un act. Reprezentarea oferă ocazia și primul impuls, pe când nevoia fundamentală de acțiune oferă energia suplimentară și decisivă care o transformă în act. Așa vor începe copiii, **jucându-se**, să imite practicele părinților lor și să realizeze primele situații estetice. O varietate a imitației este ceea ce Groos numește „imitația internă” (*die innere Nachahmung*). Ea constă din acele mișcări efective care se petrec în organele noastre, fără ca ele să devină vizibile la exterior și care întovărășesc a percepția oricărui

obiect. O asemenea „imitație internă”, practică numai pentru plăcerea dezinteresată de a acționa, este emoția estetică în acest ultim înțeles. Avem deci dreptul de a o socoti, împreună cu Groos, ca un caz special al jocului în genere, dacă dificultăți serioase nu ne-ar ieși în cale.

Căci mai întâi dacă emoția estetică ar fi joc, ea nu s-ar putea exercita decât numai în cazurile când organismul ar fi acumulat un prisos de energie și mai ales în vremea copilăriei. Se poate însă susține acest lucru? Activitatea estetică însoțește viața și intensitatea ei cea mai mare nu s-a dovedit până acum că ar corespunde cu epoca de pregătire a instinctelor. Apoi, printre copii, nu acei care se bucură de o prosperitate organică mai mare sunt acei care dovedesc o aptitudine artistică mai remarcabilă. Contrariul s-ar putea susține chiar cu mai multă dreptate. Așa Flaubert vorbește odată de „copiii cărora muzica le face rău” și care unesc importante dispoziții artistice cu o mare debilitate corporală. Îndată ce starea sănătății lor se îndreaptă, predispoziția artistică începe să scadă. Ocupându-se de evoluția artistică a copilului, G.F. Hartlaub constată o culminare a aptitudinilor paralelă cu o stare precară a sănătății și un regres al lor coincident cu momentul în care copilul devine în îi robust³. Foarte interesante sunt observațiile cu care

I l. irtlaub însoțește aproape o sută din desenele și acuarelele înfățișate la expoziția de artă infantilă, organizată la Man nlieim în 1921. Este o analiză emoționantă aceea care ne prezintă printre artiștii-copii, când pe unul de o „gingășie îngrijorătoare” (beangstigende Zartheit), când pe alții de un temperament sau chiar în prada anumitor tulburări nervoase. În cazul tuturor acestor copii, Hartlaub a putut și abili dispariția subită a

3 Correspondance, ed. Charpentier, voi. II, p. 82.

unui dar mai înainte remarcabil, îndată ce starea sănătății lor s-a îmbunătățit. Rezultă de îi aici că arta infantilă nu poate fi considerată drept joc sau că teoria excesului de energie are nevoie să fie corectată.

Această corectură Groos însuși a avut prilejul s-o facă. Ti îi r-o lucrare mai nouă a sa, Groos observă că dacă prisosul de energie poate fi o condiție favorabilă a jocului, el nu este o condiție indispensabilă⁴. Pisica tânără continuă să se joace cu mosorul care i se prezintă, chiar după ce, puțin obosită de joc, se așezase să se odihnească. Din această pricină Groos preferă acum să spună că individul, animal sau om, se joacă ori de câte ori anumite predispoziții sunt solicitate să se exercite. Când aceste predispoziții sunt solicitate, individul reușește, dacă nu este completamente epuizat, să mobilizeze forța nervoasă necesară pentru ca exercițiul efectiv să înceapă. O asemenea înfățișare a lucrurilor se potrivește mai thine cu constatările relative la starea precară a sănătății artiștilor-copii. Dar în acest caz, niciun interes nu mai prezintă subsumarea artei infantile în categoria jocului. Copii devin artiști nu întrucât se joacă, ci întrucât sunt determinați de predispoziția artistică. Ei se exercită artistic, pentru aceleași motive care agită și sufletele artiștilor adulți. Artă infantilă nu este deci joc, ci expresia unui destin interior de neînlăturat. Ea constituie felul în care se realizează o anumită structură sufletească.

Dar încă un motiv ne mai împiedică să asimilăm arta infantilă cu jocul. Jocul este **pre**exercițiul instinctelor necesare vieții. În acest punct convingerea lui Groos a rămas nezdruincată. Poate fi considerată însă arta infantilă ca o asemenea preparație a instinctelor utile? Expoziția de la

4 Das Seelenleben des Kindes, ed a 5-a, 1921, pag. 57 urm.

Mannheim a înfățișat două aspecte dătătoare de măsură pentru toată arta infantilă și care corespund cu cele două motive care par a o determina: tendința romantică și satirică. În desenele sau acuarelele lui, copilul își creează r> lume fantastică și cu totul tulburătoare pentru sensibilitatea noastră. Astfel un băiat de 5 ani expune un personaj cu un cap de mort în mână. Alții inventă animale și scene fabuloase înspăimântătoare. Hartlaub compară această artă infantilă cu arta nebunilor, către care cercetarea modernă se îndreaptă de la un timp cu multă stăruință*, constatând între ele mai multe asemănări. Și este o observație bogată în sugestii aceea că printre nebunii-artiști sunt persoane care nu dovediseră nici înclinație nici vreo preocupare artistică oarecare, atâta vreme cât erau sănătoase... Când nu este romantic, artistul-copil este satiric. El știe să surprindă cu un just accent ridicolul persoanelor adulte și serioase. Iată însă două tendințe la care copilul trebuie să renunțe mai mult sau mai puțin în măsura în care înaintează în viață. Școala și mai târziu practica vieții extermină din el germenul romantismului și al satirei. Artă infantilă ar fi deci o rea preparație pentru viață. Se vede însă că nu trebuie s-o considerăm astfel.

*

Am examinat până acum greutatea legate de teoria artei, în special a emoției estetice, ca o formă a jocului. Problema are însă încă o față. Noul aspect către care trebuie să ne îndreptăm acum este conexiunea dintre joc și forma primitivă a artei. Însemnate dificultăți vor apărea și aci în calea vederii despre raportul dintre artă și joc sau cel puțin în calea afirmării în formă exclusivă și dogmatică a acestui raport. Noua întrebare și-a pus-o de altfel și Groos, pentru a răspunde însă, în felul său general, că și

din această parte teoria sa primește confirmare. Îndreptându-și însă privirile către acest domeniu, Groos renunță, după cum am văzut că are motive, la distincția dintre creație și emoție estetică, pentru că la primitiv ele se confundă în adevăr. Iată așadar că desenul, sculptura și arta dramatică n-ar fi pentru primu' iv decât niște forme ale jocului. Mai întâi în ce privește de. ouil, Groos crede că exercițiul lor primitiv nu se face i/e <r/r mai multe ori pentru motive eteronome, cum ar fi tic pildă motivele magice. Cu alte cuvinte, primitivul desen. - i/. i im pentru a exercita vreo influență asupra obiectului n-prezentării lui, cum mentalitatea lui magică i-ar permite \. i creadă că are puterea s-o facă, dar pentru simpla plăcere.1 simțurilor și a fanteziei. În sprijinul acestei afirmații, care n, are de altfel nimic categoric, Groos aduce simpla mărturie a lui Groos. În privința sculpturii apoi, primul motiv.il înclinației de a plasticiza forme animale crede Groos a-l l. iisi în existența unor forme aproximative, anticipate în nu ură și care amintindu-i pe cele dintâi îi dă și impulsul «le-a le obține prin oarecari corecturi. În același fel în care i rimă aduce o idee, tot astfel o formă aproximativă sugerează o formă precisă. Se citează astfel cazul primitivilor c. irc dintr-o cochilie de scoică stilizează o pasăre sau un pește cu care cochilia se va fi întâmplat să se asemene. În sfârșit, faptul că arta dramatică s-a dezvoltat din jocurile imitative, i se pare lui Groos atât de evident, încât nicio discuție mai amănunțită a acestui punct de vedere nu încarcă expunerea⁵.

Îndreptându-și cercetarea către primele așezări omenesti, Groos ia deci în considerație numai artele figurative și reprezentăția dramatică, neglijând însă artele ritmice. Dar tocmai în legătură cu acestea, cu muzica,

5 cp. Hans Prinzhorn, Die Bildnerei der Geisteskranken, 2 Aufl. 1923.

poezia și dansul, **s**-a emis o ipoteză care contrazice vederile lui Groos în chip esențial. Economistul Karl Biicher⁶ cercetând astfel formele primitive ale muncii a fost adus să constate că ele coincid cu începuturile depărtate ale artei. După Biicher, arta la originea ei nu este nicidecum joc, ci mai degrabă însăși forma de organizare a muncii primitive. La drept vorbind, între acești doi cercetători, problema **s**-a deplasat. Căci pe când Groos urmărește și în cazul artei primitive, subsumarea ei în categoria jocului, Biicher se întreabă care este originea artei la primitivi. Răspunzând la această chestiune, el arată că artele ritmice **s**-au dezvoltat **dintr-o** activitate exercitată la început pentru alte motive și anume din muncă. Arta a putut fi cultivată mai târziu pentru simpla plăcere legată de exercițiul ei și ca atare ea poate fi înțeleasă, la această fază, ca o varietate a jocului. La origine însă, arta era practică pentru motivul eteronomic că ușura sarcina muncitorilor. Așa se desemnează opoziția dintre Biicher și Groos.

În lucrarea sa, Biicher pornește de la constatarea incapacității primitivului de a îndeplini orice muncă mai susținută. Ofensa unei trândăvii iremediabile, primitivul n-o merită însă, pentru că toate produsele mâinilor sale sunt atât de minuțios lucrate și împodobite, încât confecționarea lor nu **s**-a putut face decât cu cheltuiala unei energii care dovedește mai degrabă hărnicie și dragoste de lucru. Nici bănuiala unei debilități trupesti nu i se potrivește mai bine primitivului, pentru că dansând, **într-un** ritm din ce în ce mai înțet și uneori până la sleirea tuturor puterilor, risipește o energie pe care este drept că nu știe **s**-o întrebuința la muncă, dar pe care în definitiv o posedă. Cum se leagă între ele aceste fapte

⁶ Arbeit und Rhythmus, 1896, ed. a 2-a, 1899.

contradictorii? Cum se explică oboseala care îl cucerește cu ușurință pe primitiv, alternând cu minunile de răbdare închise în operele industriei sale și cu marile prisosuri de energie pe care le cheltuiește când dansează? Este destul să ne punem această întrebare, pentru a vedea că primitivului nu-i lipsește nici hărnicia, nici forța și că el este incapabil numai de efortul mai susținut al spiritului și al voinței. Dar de unde provine această incapacitate? Din aceea, răspunde Biicher, că primitivul dă o întrebuințare cu totul neeconomică forțelor sale (ein unwirtschaftlicher Kräfteverbrauch), degajând o energie când mai mare, când prea mică, pentru sarcina momentană pe care trebuie s-o îndeplinească. Risipindu-se într-o activitate nedisciplinată, primitivul ostenește mai repede decât civilizatul și activitatea sa nu se poate desfășura cu continuitate. Un singur mijloc există pentru a remedia acest neajuns. Se știe că o mișcare cu cât durează un timp mai scurt, cu atât se poate reproduce mai egală cu sine și de mai multe ori. Încadrate între acele momente de repaus, care intervin la intervale regulate și în timpul cărora energia se reface, mișcările muncii se pot repeta un timp mai îndelungat și întreaga acțiune dobândește un caracter de continuitate, imposibil de obținut altfel. Măsurarea duratei mișcărilor este n-irjiii prin faptul că fiecare din ele se compune din cel puțin două elemente, unul mai tare și altul mai slab: o miliare și o coborâre, o lovire și o tracțiune, o întindere, i 11 contracțiune, ș. a.in.d. „În acest fel orice mișcare pare în mulată în sine, are drept urmare că revenirea regulată a acelorași mișcări la aceleași intervale de timp ne apare i.1 ritm”. Prin ritm, forțele se adaptează scopului în slujba (a-mi. i ele sunt mobilizate. Prin ritm, munca se ușurează, puterile se economisesc pentru a se cheltui mai îndelung.

I). u a dansul permite o întrebuințare de energie atât

de mare lucrul se datorează faptului că el este ritmic. Pentru a putea lucra, primitivul dă muncii sale o formă ritmică. Atunci înil instrumentele sale de lucru nu dau niciun sunet, el își sacadează munca prin propria voce. Despre anumite triburi negre și malaeze se poate spune că aproape fiecare activitate corporală a lor se însoțește de cântec. Uneori instrumente sonore sunt anume întrebuințate pentru a constrânge în cadre ritmice desfășurarea muncii. Alteori, acțiuni complicate, cum sunt **d.p.** muncile câmpului, iau înfățișarea unor adevărate dansuri. Alteori, în sfârșit, grupul muncitorilor lucrează privind la dansatorul care, în fața lor, mimează ritmic munca respectivă. Pe temeiul acestor constatări, K. Biicher se socotește îndreptățit să încheie că nu mimai originea dansului, dar a muzicii și a poeziei stă în munca ritmică. Strigătele animalice prin care primitivul își scandează munca și în care el găsește ușurare alcătuiesc elementele celor mai vechi cântece omenești. În curând, între aceste strigăte, devenite refrene, primitivul introduce propoziții simple, vorbind despre munca sa. Dar pentru a se adapta mișcării ritmice, cuvintele sunt astfel deformate prin deplasarea accentului, căderea sau contraacțiunea unor silabe, încât această limbă poetică devine aproape de neînțeles și numai explicațiile autorului o pot lămuri. Mult mai târziu limba obișnuită ajunge să se adapteze exigențelor ritmice, pentru a intra cu naturalețe în cadrele lor. În acest moment, creația poetică se poate spune că **s-a** născut.

Este probabil că ipoteza lui Biicher conține mult adevăr. Ea **s-a** bucurat de altfel de o bună primire din partea specialiștilor. Printre alții, Y. Hirn o acceptă în întregime, invocând în sprijinul ei legea psihologică după care o primă mișcare creând reprezentarea ei, înzestrează conștiința cu o putere ideo-motrice care ușurează execuția

mișcărilor analoge care urmează. Aci trebuie să vedem explicația constatării experimentale a lui Fere că a doua presiune la dinamometru este totdeauna mai puternică decât cea dintâi. Dar tot aci găsim explicația motivului pentru care mai toate activitățile serioase ale primitivilor sunt precedate de dansuri care le imită cu anticipație. În sfârșit, întrucât ritmul muncii reprezintă o succesiune regulată de mișcări identice, energia întrebuințată pentru execuția lor în loc să scadă, crește pe măsură ce se desfășoară. Psihologia și etnografia ne îndeamnă deci să localizăm în munca primitivă originea artelor ritmice. Jocul experimentativ a putut ajuta pe primitiv să descopere arta, dar munca n-a fost ineficace. Numai spiritul sistematic, aspirând către unitate, vrea să găsească pricina unică a fenomenelor, în timp ce, liberă de prejudecata unității, cercetarea imparțială recunoaște cauza variată a unui efect singular.

În sistemul lui Groos, ipoteza lui Biicher nu putea încăpea. Groos i se opune deci relevând câteva dificultăți de amănunt. Astfel, Biicher încercase să probeze cum că toate instrumentele muzicale primitive sunt instrumente de muncă. Groos observă însă că afirmația nu se verifică pentru cazul instrumentelor de suflat și coarde. În ce privește toba, pe care Biicher o face să derive din banița de cereale, Groos arată că ea este cunoscută și triburilor vânătoarești, care totuși nu cultivă pământul. Din aceste pricini, Groos socotește că pentru a explica originea instrumentelor muzicale mai plauzibilă este ipoteza apariției lor prin jocul-experimentativ, la care primitivul s-ar da minat de nevoia de a-și exercita sensibilitatea caustică la toate acestea, Biicher a răspuns că originea instrumentelor muzicale este pentru el o chestiune secundară: „La ce îmi folosește trompeta dacă nu știu să suflu în ea?”. Problema principală rămâne aceea a originii

muzicii și Groos n-a dovedit că în acest punct central argumentele lui Biicher n-ar fi valabile⁷. Este în adevăr limpede că muzica a putut lua naștere ca un fenomen concomitent cu efortul de a organiza munca, pe când unele inși rumen te muzicale au putut apărea mai târziu și anume în momentul în care experiența a dovedit că ele pot fi între-l mimate pentru producerea aceluiași sonorități pe care

de la un timp primitivul a început să le cultive pentru simpla plăcere de a le asculta. Fără răspuns a rămas cealaltă obiecție a lui Groos cum că la triburile vânătoarești cele mai primitive, nu numai că o mare parte a muncii nu este ritmică, dar că tot ce se înfățișează ca muncă ritmică este exercitat de femei, în timp ce dansul și muzica sunt practicate numai de bărbați. Dacă însă Groos tăgăduiește că originea anelor ritmice ar sta în muncă, în altă parte el crede că poate confirma adevărul că ritmul reprezintă o formă de organizare a muncii, invocând constatarea că efortul intelectual al memorizării este cu mult ușurat când se desfășoară cadențat.

Greutatea cea mai mare în calea teoriei sale a ridicat-o însă chiar Biicher, când **într-o** lucrare ulterioară ajunge să conchidă că „jocul este mai vechi decât munca și arta este mai veche decât producția utilă”⁸. Nu rezultă din chiar acest paralelism de concepte că Biicher aderă de data aceasta la teoria artei ca joc? Dar ce îl îndreptățește să infirme vederea câștigată cu atâta trudă asupra contextului primitiv, dintre muncă și artă? Cea dintâi formă a industriei primitive, Biicher ne arată că este împodobirea corpului, prin pictură, tatuaj și mutilare. Mai târziu, apare

⁷ Arbeit und Rhythmus, pag. 326, în nota.

⁸ Die Entstehung der Volkswirtschaft, 1893, ed. a 3 Die Anfänge der Kunts, 1893, trad. franc. 1902, pag. 47.

confecționarea de ornamente mobile, măști, desene imprimate în stâncă sau lemn, petroglife etc. Toate aceste activități aparțin fără îndoială „jocului”. În joc se dezvoltă așadar aptitudinea tehnică, pe care munca va folosi-o mai târziu pentru scopurile ei utilitare. În trecut se poate aminti totuși că dacă primitivul cel mai înapoiat nu cunoaște alte activități decât cele enumerate, ele coincid cu însăși cuprinsul muncii lui serioase. Nu se poate vorbi în adevăr de joc, decât acolo unde acesta ar alterna cu un alt exercițiu pus în slujba scopurilor utilitare ale vieții. Atâta vreme cât acesta din urmă n-a apărut, jocul primitivului este chiar munca sa. Dar este adevărat că ornamentele și obiectele sale artistice n-au niciun scop practic?

Iată un lucru pe care cercetătorii artei primitive ne opresc să-i afirmăm în toate împrejurările. Așa d. p. Gross înclină să creadă că motivul principal al obiceiului pe care îl au primitivii de a se vopsi în roșu, este același care rezervă și astăzi acestei colori o mare favoare: „Valoarea estetică a roșului - scrie Grosse - este atât de considerabilă și atât de ușor de înțeles, încât n-avem nevoie să atribuim acestei culori o semnificație religioasă ipotetică, pentru a-i explica întrebuințarea universală” \ în schimb, obiceiul australienilor de a se vopsi în alb, în toate împrejurările de doliu, ar rămâne neexplicabil, dacă n-am admite că pe această cale ei urmăresc să nu mai poată fi recunoscuți de spiritele redutabile ale morților. Ipoteza religioasă este aci necesară și la ea se oprește \$ Grosse. Semnificație religioasă și socială mai au și culorile sau desenele care indică în tribul primitiv pe șef sau pe vrăjitor. Uneori vopsirea sau tatuarea fac parte din elementele unei acțiuni cultice, ca d.p. În împrejurarea trecerii adolescenților în ordinul bărbaților. Alteori, ele

servesca ca mijloace de apărare împotriva unor puteri demonice. În toate aceste împrejurări ni se arată că decorația primitivă nu este totdeauna un simplu mijloc cosmetic răspunzând înclinației primitivului pentru forme și culori. Decorația primitivă nu este numai joc experimentativ, dar uneori și practică rituală. Acest din urmă caracter i se pare chiar atât de esențial lui Wundt, încă el nu se sfiește să afirme că dacă podoaba primitivă! or a putut apărea un drept mijloc cosmetic dezinteresat, faptul se explică prin aceea că înțelesul ei religios și social s-a pierdut în decursul timpului².

Dacă ne orientăm acum atenția către artele plastice primitive, întâmpinăm și aci două răspunsuri diferite cu privire la motivele lor inițiale. Afirmatia lui Gross că „primitivii cultivă arta pentru plăcerea pe care ea le-o conferă” și pe care Gross o primise pentru sprijinul propriei sale teze, își găsește limita în chiar textul cel dintâi, unde aflăm constatarea complimentară că există desene și sculpturi primitive care sunt probabil un fel de simboluri religioase. La drept vorbind, o artă de un caracter pur estetic găsește Grosse mai cu seamă la popoarele de vânători și își explică remarcabilele însușiri de realism pe care aceasta arta o manifestă prin daturile de observație și îndemânare pe care practica vânătoriei le folosește și dezvoltă în maxime măsură. Îndată însă ce primii ivii se înalță cu o treaptă mai sus peste forma rudimeni. iră a economiei vânătoarești și ajung agricultori și crescători de vite, Grosse este silit să constate un regres al aptitudinilor realiste în artă, ca o urmare a faptului că noua formă de producție nu mai solicită cu aceeași intensitate darurile de observație și îndemânare. Ceea ce alcătuiește fără îndoială un regres al simțului realist, Grosse îl interpretează însă ca pe o retrogradare a aptitudinii artistice în genere. Tot ce va urma însă ne va convinge că în această trecere către

forme superioare de producție arta începe să fie exercitată pentru alte motive. Fiind mai întâi un joc, arta se înfeudează mai apoi scopurilor religioase. Este convingerea către care ne duce coordonarea cercetărilor moderne de etnografie și preistorie și care ne permite să apreciem unilateralitatea teoriei artei ca joc.

*

Dacă, așadar, opinia care hotărăște că întreaga artă primitivă este joc ne apare unilaterală, la fel trebuie să recunoaștem că este și părerea opusă care susține că arta primitivă are întotdeauna un înțeles magic. Cercetarea modernă înclină mai degrabă să folosească ambele aceste vederi. După cum Grosse însuși o afirmase, atunci când - după cum am văzut - comparase arta vânătorilor cu a agricultorilor, cercetarea modernă caută a recunoaște și ea la baza artei primitive un dualism de motive.

Noua orientare se va împotrivi din ce în ce mai mult acelor păreri exclusive, ca aceea susținută printre alții de S. Reinach⁹, pentru care uimitoarele desene realiste executate de primitivii din paleoliticul superior (vârsta renului) aveau destinația de a atrage animalele pe care acești primitivi le vânau. Wundt observă însă că analogia cu popoarele primitive moderne nu confirmă ipoteza lui Reinach. Căci desenele primitivilor moderni, care îngăduie interpretarea magică, sunt executate totdeauna pe arme, iar nu pe alte obiecte, cum sunt pereții grotelor sau coarnele de ren, unde au fost găsite majoritatea desenelor datând din paleolitic. Pe de altă parte, animalele reprezentate de primitivii moderni sunt animale totemice, de cele mai multe ori cruțate și nicidecum râvnite de vânători. De aceea, Wundt preferă să se oprească la părerea că primele produse ale acestei arte realiste sunt

9 Cultes. Mythes et Religions, voi. I, 1905, pag. 125 urm.

rezultatele unei „activități de joc” (spielende Beschäftigung), la care s-a adăugat cu timpul motivul pictografic, dorința de a le menține ca pe amintirea unor evenimente trecute, în care caz desenele fiind sortite unei conservări mai îndelungi sunt servite și de o aplicație mai susținută, căreia i se datorează acea minuție și fidelitate realistă pe care o admirăm în operele paleoliticului și ale bosahimanilor moderni. Un motiv magic nu avem dreptul să presupunem artei primitive, decât atunci când ea se îndepărtează de realitate, obținând acele reprezentări ciudate și înspăimântătoare, pe care Wundt le întâlnește în arta australienilor și ar fi putut să le identifice și în arta mezoliticului. Ipoteza exclusivă a semnificației magice a artei primitive o face astfel Wundt să se echilibreze cu constatarea că în unele împrejurări arta primitivă nu pare a avea decât libera semnificație a unui joc. Dar nevoia de a admite un dualism de motive la baza artei primitive ni se mai impune și din alte părți.

Ipoteza lui S. Reinach a fost criticată de curând și de G.H. Luquet. O valoare magică nu recunoaște acest autor decât acelor desene provenind din paleoliticul superior care înfățișează animale rănite sau amenințate de armele vânătorii. „Virtutea magică nu putea rezida însă în aceste împrejurări în simpla reprezentare a acestor ființe, ci în aceea a armelor care le răneau sau le amenințau”. Argumentul că ele au fost găsite în fundul cavernelor, invocat anume pentru a dovedi că în acest loc retras nu se putea săvârși decât acțiunea tainică a magiei, i se pare lui Luquet puțin convingător. În ideea că pictura și desenul animalier ale acestei epoci au o semnificație pur artistică îl mai întărește apoi și constatarea că nu toate animalele înfățișate acolo sunt comestibile și prin urmare acțiunea magiei nu se putea îndrepta către unanimitatea lor. În privința figurilor umane, Luquet relevă apoi contradicția

cuprinsă în argumentul că aceste figuri slujeau când magiei protectoare pentru membrii grupului social, când magiei ostile pentru membrii grupului inamic, pe câtă vreme nimic în caracterele obiective ale acestor figuri nu ne îngăduie să deosebim pe dușmani de prieteni. Avem de distins, așadar, între o artă primitivă magică și una căreia nu-i puteam atribui acest înțeles. Cea din urmă pare a fi anterioară în timp, mai întâi pentru motivul că magia bazându-se pe ideea puterii pe care o câștigă artistul vrăjitor asupra unor ființe anumite, prin reprezentarea lor, presupune că primitivul a trebuit să facă în primul rând descoperirea că manevrând unele unelte și un anumit material el poate să obțină figuri asemănătoare ființelor din natură. Este prin urmare logic a spune că reprezentarea plastică dezinteresată a precedat reprezentarea cu scopuri magice. Și, de fapt, dintre cele două vârste ale paleoliticului superior, aurignacianul și magdalenianul, numai în cea din urmă s-au localizat opere plastice cărora cercetarea critică să le recunoască o legătură cu cercul de idei al magiei. La începuturile artei, așadar, Luquet presupune un adevărat „joc experimentativ”, în sensul lui Groos, gesturi întâmplătoare prin care primitivul obținând conturul unei ființe trezea în el dorința de a le repeta cu intenție.

Paralelismul dintre arta preistorică și aceea a primitivilor moderni a fost urmărită cu multă stăruință de către Herbert Kiihn¹⁰. Kiihn admite și el că succesiunea stilurilor în arta primitivă s-a desfășurat de la realism la o producție depărtată de realitate. Dar despărțindu-se de etnografia care vedeau aci un regres al aptitudinii artistice, el presupune în cele două stiluri, pe care le numește respectiv „senzorial” și „imaginativ”, două expresii diferite

10 Die Kunst der Primitiven, 1932.

pe care primitivii, adaptându-se unor alte împrejurări de viață, le dau sentimentului lor de relație cu lumea. Stilul senzorial pare a fi astfel expresia adoptată de primitivii care se găsesc într-o fază de economie parazitară. În această perioadă, primitivii trăiesc din ce găsesc, fără să prelucraze nimic, mănâncă animalele pe care le vânează, apoi plante, pești, scoici, viermi și unele minerale. Nu cultivă solul, nu practică olăria și nu lucrează metalele. Acest primitiv, care este omul paleoliticului și boschimanul modern, trăiește numai în prezent și arta sa se resimte, dobândind acel caracter realist, care a izbit pe toți etnografii, îndată însă ce primitivul începe să cultive pământul, el se simte dependent de toate puterile care îl întrec, de succesiunea anotimpurilor, de periodicitatea fenomenelor cosmice, de capriciile intemperiilor și odată cu prevederea, cu trimiterea gândului dincolo de clipa prezentă, în sufletul său se naște sentimentul religios și printre deprinderile sale practica magiei, menită să conjure sau să-i asocieze puterile necunoscute. Artă sa se va depărta deci de realitate, după cum și Grosse a observat pentru toate popoarele primitive de agricultori și va dobândi acel caracter fantastic, pe care Wundt îl remarcă în producțiile australienilor, popor care se găsește la trecerea dintre economia parazitară și economia agricolă. Această nouă artă se anunță în adevăr din vremea mezoliticului, continuă în neolitic și corespunde, în vremurile moderne, artei australienilor, a negrilor africani (cu excepția boschimanilor, a pigmenilor și a locuitorilor de pe Coasta de aur, adică de pe țărmul Guineii septentrionale), apoi a indienilor americani și a populației din insulele Oceaniei, manifestând, la fiecare etapă a acestei succesiuni, un caracter din ce în ce mai puțin senzorial și din ce în ce mai imaginativ, încercarea lui Hurbert Kiihn constituie poate cea mai completă sinteză a

cunoștințelor noastre despre arta preistorică și exotică. Ea afirmă cu multă forță prezența motivului magic în arta primitivilor mai înaintați și lipsa lui în aceea a primitivilor mai vechi sau mai înapoiți, îngăduind-ne astfel de a o concepe pe aceasta din urmă, dar numai pe aceasta, ca o varietate a jocului.

Dintre toate artele primitive, plastica figurată a fost cea mai bine și mai mult studiată. Nu e de mirare deci că, în acest domeniu, s-a putut stabili nu numai dualitatea de motive a creației primitive, dar și repartizarea lor după forma de producție a grupului social. O cercetare tot atât de departe împinsă lipsește însă cu privire la artele decorative și ritmice cu toate că și aci etnografia trebuie să recunoască uneori motivația dezinteresată a jocului și alteori finalitatea practică.1 magiei. Am amintit mai sus despre îndoitul motiv al decorației. În ce privește dansul și aci s-a putut deosebi între forma lui nedisciplinată - simple salturi de bucurie sau mișcări extatice, ca expresie a durerii - și dansurile disciplinate, desfășurându-se după norme prestabilite și foarte complicate și care au totdeauna un înțeles magic \ Rezultând la început din sfortărea de a organiza munca, dansul a devenit curând un mijloc de a influența puterile care conduc evenimentele și această semnificație o acordă chiar Biicher dansurilor mimice pe care le joacă femeile rămase acasă, în timp ce bărbații se găsesc plecați la vânătoare sau la război. Un asemenea înțeles îl au și cântecele de muncă, pe care femeile indiene și probabil și ale altor triburi, le execută, în timp ce lucrează, pentru a-și feri munca lor de nereușită.

*

Aruncând acum o privire în urmă asupra teoriilor confruntate aci, ne putem face o idee mai precisă asupra raportului dintre artă și joc, oare a constituit obiectul acest

& r pagini. Am arătat astfel pe rând etapele principale ale teoriei artei ca joc și dificultățile ei. Aceste dificultăți priveau mai întâi afirmarea generală că arta nu este decât o varietate a jocului și se înmulțeau, odată cu trecerea la afirmația înrudită că jocul este de fapt motivul exclusiv al artei primitive. Din criticile care se pot aduce acestei teorii vedem limpede acum că dacă jocul este fără îndoială unul și poate cel mai vechi motiv al artei primitive, el nu este în tot cazul singurul ei motiv posibil și în toate fazele ei. Când se vorbește așadar de arta primitivă ca formă a jocului se comite fără îndoială o simplificare violentă, pe care examenul atent al contribuțiilor mai noi în materie ne obligă s-o corectăm.

Rezultatele cercetării moderne ne îndreptățesc deci să vedem în joc unul din motivele primitive ale artei, funcționând cu o eficacitate sigură alături de magie și poate alături de muncă. Motivul autonomie se îmbină deci în epocile cele mai îndepărtate ale artei cu motivele practic-eteronomice (fie ele magice sau economice). Aceste două motive vor determina și formele mai înaintate și mai târzii ale artei. „Arta pentru artă”, și arta care a fost numită „tendențioasă” pentru că ea urmărește în adevăr să influențeze caracterul individului și structura societății, înfățișează o alternativă care amintește de aproape îndoitul motiv al exercițiului artistic la popoarele primitive. Pentru estetica generală, investigațiile relative la originea artei au astfel scopul de a dezvălui izvoarele ei străvechi și permanente.

PSIHANALIZA ȘI TEORIA ARTEI

Am arătat în altă parte¹¹ în ce măsură jocul și magia pot fi considerate ca niște izvoare ale artei primitive. Cu aceasta însă studiul factorilor care au contribuit la apariția

11 V. studiul Arta și jocul.

artei în celei dintâi societăți omenești a rămas incomplet, pentru că psihologi, etnografi și esteticieni desemnează adeseori viața sexuală drept un alt izvor al ei. Ba chiar acum în urmă raporturile dintre artă și sexualitate au fost **într**-atât de mult strânse și anume cu ocazia filosofiei psihanalitice a artei, încât nu numai în forma ei primitivă, dar în formele ei universale și, prin natura lucrurilor, arta ne-a fost înfățișată ca un caz special, deși disimulat, al sexualității.

Psihanaliza reia, așadar, o problemă mai veche, dar pe care cercetarea anterioară a lui Darwin și a școlii sale o rezolvase cu multe dificultăți. Înțelegerea frumuseții ca unul din mijloacele prin care masculul se recomandă atenției femelei și, prin urmare, ca una din uneltele selecției sexuale a întâmpinat de altfel împotrivire chiar în sânul școli darwiniste, când un Wallace observa că așa-numitele caractere secundare estetice (apendicele decorative, culorile frumoase, jocurile și manevrele seducătoare etc), trebuie explicate ca niște rezultate mecanice ale unui exces de vigoare, influențând asupra structurii și conduitei. Femela nu poate selecta în adevăr decât după gradul de vigoare al masculului și prețuirea sa nu poate fi este mică, ci biologică, deși alegerea după gradul vigorii poate coincide cu o selectare implicită după însușirea estetică¹².

Cât de exagerată rămânea, pe de altă parte, părerea care sublinia intenția sexuală a frumuseții care, după un Grant Allen, este totdeauna expresia unei înfloriri tipice și reprezentative a speței, conținând așadar, în sine și făgăduința unei reproduceri în bune condițiuni, a arătat K. Groos, când a observat că ceea ce prețuiește primitivul ca frumos constă mai degrabă dintr-o deformare a tipului

12· A. R. Wallace, Le Darwinisme, trad. franc., 1891.

uman specific, prin raderea și smulgerea părului, a genelor și sprâncenelor, prin comprimarea craniului și a picioarelor, prin străpungerea urechilor, a nasului și a buzelor, prin mutilarea sânelor, prin lungirea urechilor, care, la unele frumuseți primitive, ajung cu lobul la nivelul umerilor. Ideea frumuseții ca instrument al selecției sexuale nu este mai bine confirmată nici de observația că dacă se poate vorbi despre o activitate estetică a animalelor, ea constă într-o împodobire a locuințelor, nu a corpului, și că dacă evoluția ontogenetică reproduce pe aceea filogenetică este caracteristic faptul că copilul este mai întâi sensibil la frumusețea obiectelor și numai mult mai târziu la aceea a corpului omenesc.

Explicația darwinistă a artei prezenta, așadar, dificultăți serioase. Concepută însă ca o varietate a motivării magice și prin joc, motivarea prin sexualitate își poate reîmprospăta valoarea. În adevăr, prezența motivului erotic în arta primitivă se înțelege mai bine și evită obstacolele semnalate mai sus dacă îl punem în legătură cu înclinația magică de a influența pe această cale puterile misterioase ale procreației. Tot astfel reprezentarea aproape exclusivă a femeii în sculptura primitivă pare a rezulta numai din dorința bărbaților, singurii meșteri ai timpului, de a se sustrage acțiunii magiei simpatice. Femeile erau astfel singure abandonate de către meșterii bărbați ai timpului acțiunii nefaste a acestei magii.¹³

Subordonarea la motivarea prin joc poate face aceleași servicii, dacă, împreună cu Groos, privim decorația primitivă, fixă și mobilă, drept o activitate liberă, seria unor variații făcute în joc asupra corpului propriu, dar capabile să seducă. În acest punct primitivul coincide

13 W. Deonna, *Art et Societe. La femem et l'art*, în „Revue internationale de Sociologie,” Mars-Aout 1928.

cu civilizatul, căci exercițindu Hse artistic ei se joacă deopotrivă, dar în jocul lor se manifestă o abilitate în putere, o căldură a fanteziei și temperamentului, pe care viața erotică în societățile primitive o prețuiește deopotrivă cu civilizațiile noastre. Artistul societății (primitive ar fi astfel selectat sexualmente pentru niște motive care și în societățile noastre favorizează în aceeași direcție pe unii cântăreți și pe anumiți poeții lirici. Activității artistice i se poate recunoaște în cazul acesta o finalitate sexuală, dar nu una deosebită de aceea care revine unora din jocuri și anume acelora pe care Groos le numește „erotice” (Liebesspiele) și cărora le recunoaște funcțiunea de a ridica potențialul excitației exotice până la punctul în care pudoarea instinctivă (instinktive Sprodigkeit) a femeiei este învinsă¹⁴.

Pe toate aceste căi motivul sexual tindea să-și piardă autonomia și să se subordoneze celorlalte două specii de motive, când psihanaliza sublinie în el nu numai un factor independent, dar factorul fundamental, valorând nu numai pentru arta primitivă, dar pentru întreaga sferă a creației artistice.

*

Teoria psihanalitică a artei ar avea de ce să surprindă pe cineva educat în disciplina clasică a esteticii. Frumosul fiind obiectul unei plăceri dezinteresate, după cum a arătat Kant și a întărit Schopenhauer, urmează că el nu poate întreține nicio relație cu sexualitatea, în experiența căreia Schopenhauer denunța cazul tipic al aservirii individualității omenești către tiranica „voință de a trăi”. Eliberarea prin artă, răgazul pe care îl oferă senina contemplație artistică, mai cu seamă față de apetența

14 K. Groos. Die Spiele der Tiere, 1896, pag. 321 urm : cp. Die Spiele der Menschen, 1899.

sexuală avea să se valorifice. Schopenhauer va lua deci poziție față de problema raporturilor dintre artă și sexualitate, interzicând picturii și sculpturii toate subiectele care ar putea trezi vreo reprezentare sexuală, ca unele care ar abate arta de la destinația ei esențială. În fața unor producții moderne, inspirate de o frivolă senzualitate, el invocă, așadar, exemplul anticilor care, chiar atunci când prezentau frumosul corp omenesc, știau să rămână în spiritul obiectiv al artei și departe de orice josnică ispită. Cât de mult, pe de altă parte, predispoziția artistică se opune vieții sexuale este o împrejurare pe care Schopenhauer o controlează în psihologia artistului de geniu, printre ale cărei trăsături el recunoaște și o mare asemănare cu copilăria, desigur pentru motivul că sexualitatea îi cruță deopotrivă de jugul teribilei „voințe de a trăi¹⁵”.

Vederea schopenhaueriană a întâmpinat însă opoziții chiar mai înainte ca școala psihanalitică să încerce lichidarea ei radicală, cu o exclusivitate de spirit și metodă, pe care vom arăta-o în curând. Lui Fr. Nietzsche îi datorăm una din cele dintâi critici ale teoriei lui Schopenhauer. Nietzsche pornește de la observația că Schopenhauer a folosit fără nicio oportunitate teoria kantiană despre plăcerea dezinteresată a frumosului, de vreme ce frumusețea, în sistemul lui, răspunde tocmai unui interes esențial al sufletului și anume acela de a se elibera de ostenele unei aspirații, oare nu se odihnește decât în această singură clipă a răgazului contemplativ. Nu cumva atunci încântarea estetică, departe de a nu întreține nicio legătură cu viața sexuală, îi oferă tocmai replica de care avea nevoie satisfăcând-o însă pe căi atât de deviate,

15 A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, I, 40 ; II, 21, pag. 597 urm.

încât trebuința care se îndeplinează aici devine în adevăr de nerecunoscut? Aceasta este cel puțin părerea lui Nietzsche, când scrie: „Astfel senzualitatea n-ar fi suprimată îndată ce condiția estetică se manifestă, după cum Schopenhauer credea, ci numai transfigurată, în așa fel încât să nu mai apară în conștiință ca excitație sexuală”. Această transformare în chipul de a concepe relațiile artei cu sexualitatea, răspundea noii orientări estetice după care arta, departe de a fi înțeleasă în opoziție cu viața, era cugetată ca una din funcțiunile prin care viața se sprijină și se exaltează. Oriunde această nouă orientare se va produce, vom întâmpina și felul corespunzător de a gândi raportul dintre artă și sexualitate. Îl vom întâlni de pildă la J.M. Guyau, a cărui apropiere de Nietzsche nu se observă de altfel în acest singur punct. „Iubirea, scrie Guyau, este mai mult sau mai puțin prezentă la baza principalelor emoții estetice. Admirația însăși nu este oare o iubire care începe și nu-și găsește ea în iubire desăvârșirea și plenitudinea? Putem oare spune că a iubi o femeie înseamnă a înceta s-o mai găsești frumoasă? Desigur că arca este **într-o** proporție însemnată o transformare a iubirii, adică a uneia din nevoile cele mai fundamentale ale ființei noastre. A considera sentimentul estetic independent de instinctul sexual și de evoluția lui, ni se pare tot atât de superficial ca a considera sentimentul moral separat de instinctele simpatetice, în care școala engleză recunoaște originile moralității”.

Observațiile lui Nietzsche și Guyau erau niște intuiții cărora le lipsea de fapt o întemeiere științifică mai adâncă. Această nouă încercare căreia nu-i lipsesc, așadar, predecesorii, a **făcut**-io Sigmund Freud, dar mai cu seamă școlarul său, Otto Rank, căruia îi datorăm cea dintâi teorie

psihanalitică a artei. Odată cu diferențierea instinctelor după funcțiunea de reproducere proprie celor două sexe, ne spune Rank¹⁶, instinctele devenite „perverse”, tocmai din pricină că au rămas în urma acestei diferențieri, întâmpină cenzura culturii și caută un nou mod de activitate. Ele se *sublimează*, adică se transformă cât privește conținutul lor conștient, pentru a se putea elibera fără primejdie. Activitatea artistică este una din manifestările acestei sublimări alături de vis și de nevroză, dar atât de departe împinsă încât numai cu greutate se poate recunoaște origina ei. Visul împlinea singur la început această funcțiune eliberatorie. Când însă intensitatea instinctelor diminuea, un nou mijloc apăru pentru a elibera restul de energie instinctivă. Acest mijloc nou este *mitul*, despre care se poate spune în adevăr că este visul colectiv al societăților primitive. *Arta* apare în același timp și formele ei primitive sunt tot colective. Apropierea dintre artă și vis - spune Rank - este străveche, dar numai psihanaliza modernă poate s-o justifice. Părăsind mai departe considerațiile genetice, Rank ni-l prezintă pe artist ca pe un individ al cărui suflet este esențialmente dramatic. Instinctele se combat în sufletul său și sublimarea care rezultă este creația artistică, în care indivizii comuni găsesc la rândul lor un mijloc de eliberare pentru propriile lor conflicte: cultivarea artei este pentru aceștia din urmă o adevărată metodă psihoterapeutică. Teoria creației se completează astfel cu o teorie a emoției artistice. Iată însă că printre artiști, Rank trece și pe filosofi ca și pe întemeietorii de religii. Și filosoful își obiectează suferința¹⁷ după cum întemeietorul

16 O. Rank, *Der Ktimtkr*, 1907, Aufl. 1925.

17 Vd. și Al Herzberg. *Zur Psychologie der Philosophie und Pb'do-sophen*, 1926.

de religii se eliberează de conflictele sale asimilându-și întreaga suferință a lumii, pe care dorește s-o răscumpere. Dar în timp ce neuroticul găsește în sublimare, care constituie maladia sa, o cale de izolare din mijlocul lumii, opera artiștilor propriu-zisi, apoi a filosofilor și a profeților se adresează oamenilor și se constituie ca un centru de grupare omenească. Între aceste trei persoane o deosebire subzistă cu toate acestea. „Religia, scrie Rank, este într-o anumită măsură o cură psihoterapeutică a maselor, pe care poporul a găsit-o pentru propria sa vindecare, întocmai după cum arta, inclusiv filosofia, este o cură practică de un singur individ și anume mai întâi pentru sine și apoi pentru un număr mărginit de tovarăși de suferință, a căror constituție psihică alcătuiește cadrul constituției psihice a artistului”. Cura neuroticului trebuie individualizată de la caz la caz, cea a profeților este generală. Între aceste extreme stă eliberarea prin artă și filosofie. După sfera respectivă a acestor trei mijloace, variază și prețuirea pe care le-o acordăm. Nevroza este privită ca o stare inferioară. Arta și filosofia o considerăm apoi mai prejos decât religia. Revine astfel în această gradație una din problemele pe care idealismul filosofic și le pune, când cu Schelling, cu Hegel, cu Vischer, ș.a., căuta să stabilească treapta relativă pe care arta, religia, filosofia, o ocupă în procesul de obiectivare al spiritului absolut.

Ce devine între acestea frumoasa asemănare pe care o stabilea Schopenhauer între geniu și copil, comuna lor nevinovăție și înțelepciune? Acest romantic și ademenitor tablou este menit oare să devină neverosimil, după ce psihanaliza și-a spus cuvântul? Lucru ciudat, apropierea dintre genialitate și copilărie, psihanaliza o menține, dar pentru alte motive decât acele ale lui Schopenhauer, căoi vederile unui Freud și-au găsit principalul lor titlu de

noutate în aceea că acordă copilului o viață sexuală, pe care psihologia mai veche nu o recunoștea. Ocupându-se cu psihologia fanteziei, Freud observă că ea nu desfășoară nicăieri o activitate mai intensă decât la persoanele care suferă de o nemulțumire oarecare. „Trebuie să spunem, scrie Freud, că fericitul nu fantazează niciodată, ci numai nemulțumitul. Dorințele neîmplinite sunt forțele motoare ale fantaziilor și fiecare fantazie particulară este împlinirea unei dorințe, o corectură a realității nesatisfăcătoare”¹⁸. Aceste dorințe sunt sau de natură erotică sau răspund nevoii de putere și înălțare a eului propriu. Ele există uneori în același complex, căci dacă fantastul se dorește puternic și pururi încoronat de succes, el speră în felul acesta să-și apropie mai bine și obiectul aspirației sale erotice. Iată o împrejurare particulară care verifică aceste vederi. Să ne închipuim o oarecare stare de fapt care trezește o puternică dorință a unui individ, acesta recheamă în amintire una din împrejurările copilăriei în care această dorință a fost realizată. Cu un astfel de material construiește individul o situație pe care o proiectează în viitor, una din acele fantazii, printre care opera de artă nu este decât un caz particular. Eroul simpatic al romanelor de aventuri, al cărui merit și miraculos noroc nu se dezmint niciodată, trebuie considerat ca o ipostază a eului poetului, a năzuinței sale către putere și fericire. Personajele „bune” sunt cele care ajută personajului principal în întreprinderile sale, pe când cele „rele” sunt „dușmanii și concurenții eului devenit erou”. Există, firește, și o literatură de un nivel mai înalt, în care caracterul tendențios al eului apetent iese mai puțin la iveală. Este cazul acelor romane psihologice în

18 S. Freud, Der Dichter und dds Phantasieren, 1908, în „Psychoanalytische Studien an Werken der Dichtung und Kunst”, 1942, pg. 6 urm.

care poetul își despică eul său în mai multe euri parțiale, potrivit multiplicității de tendințe care se desfășoară în interiorul său, le întrupează **într-o** serie de eroi care se sprijină sau se combat și obține astfel o personificare a conflictelor din care este alcătuită viața sa sufletească¹⁹.

Analogia dintre fanteziile poetului și acele ale fantastului, se izbește însă de o dificultate, căci pe când cele dintâi se fac cunoscute unui cerc cât mai larg, cele din urmă sunt tainice, excesul sentimentului de sine întovărășindu-se cu conștiința că dacă nu l-am ascunde, el s-ar izbi neconținut de eul deopotrivă de excesiv al semenilor noștri. Mijloacele prin care poetul reușește să suprimе obstacolele care îngădesc de obicei comunicarea fantaziilor sale, constituie întreaga sa *ars poetica*. Ele stau mai întâi **într-o** atenuare a caracterului egoist al fantaziilor sale prin modificări și învăluri, apoi în seducția pe care o exercită însușirile estetice formale ale operei. Emoția estetică propriu-zisă ciste prin urmare un fel de plăcere anticipativă (Vorlust), care ne conduce către satisfacția mai largă a poeziei, aceea care constă din folosirea prilejului de a ne trăi propriile noastre fantazii, fără să ne învinuim nicio clipă și de a ne elibera astfel de încordarea care poate domni în sufletele noastre. **Într-o** întreagă serie de studii, Freud și discipolii săi au încercat să aplice aceste vederi la cazul unor poeți și artiști plastici, căutând să deslușească în fanteziile lor urmele experiențelor sexuale ale copiilor care au fost odată. Se înțelege că o discuție a tuturor acestor memorii, ne-ar

19d ividului să porceadă dincolo dc conștiința sa clară, pentru a căuta tezaurele obscure ale memoriei și ale posibilităților lui. A scrie o autobiografie, înseamnă a se limita la unitatea sa artificială ; a face o operă de artă, a crea personajele unui roman, înseamnă a se simți în multiplicitatea sa profundă." Aceste idei și tic însușește și H. Massis, *Reflexions sur l'art du roman*, pag. 31 urm.

conduce să examinăm însăși bazele psihanalizei, ceea ce ar întrece cu mult limitele pe care acest studiu și **Le**-a fixat. Pentru cazul special al aplicației ei în estetică, unele obiecții principale pot fi însă dezbătute chiar aici.

*

Mai întâi, dacă este adevărat că arta nu e decât produsul unor instincte devenite mai slabe, este de presupus un moment în viața societăților și a indivizilor, când ea n-ar fi apărut încă. Această situație în timp este un punct anume exprimat în teoria lui Rank. După acest autor, visul a anticipat arta și arta n-a apărut decât atunci când intensitatea instinctelor a diminuat în suficientă măsură, pentru ca ele să se poată elibera și prin mijlocul colectiv al artei. Acestei judecăți pur teoretice îi lipsește însă confirmarea faptelor pe care etnografia ni le pune la îndemână. Nu **s**-a putut face până acum dovada că ar exista societăți primitive în care funcțiunea artistică să fie necunoscută. Mult admiratele picturi murale găsite la Altamira (în nordul Spaniei), datând din paleolitic, și cele din Benin (Africa) unde o foarte somptuoasă cultură artistică coexistă nu de multă vreme cu teribile moravuri canibalice, dovedesc mai degrabă că arta apare odată cu viața socială și că nu o părăsește niciodată. Dacă ne întrebăm acum care este momentul în care arta apare în viața individuală, răspunsul este că o găsim foarte de timpuriu. Expoziția de artă infantilă de la Mannheim conținea desene datorate unor copii de trei ani. Dar fenomenul artei infantile este de-a dreptul inexplicabil în teoria psihanalitică. Niște copii atât de fragezi, ignorând încă feluritele cenzuri ale civilizației, care ajung totuși să sublimeze pornirile lor, iată în adevăr o situație greu de închipuit. Să adăugăm însă că teoria psihanalitică nici n-a putut prevedea cazul artei infantile pentru că singura

fantezie artistică despre care vorbește Freud este aceea a adultului, pe care am văzut-o alimentându-se, dacă nu din spiritul copilăriei, așa cum credea Schopenhauer, cel puțin din materia ei de amintiri.

Dar și alte greutăți se mai ivesc în calea explicației psihanalitice a artei. Artă, ni se spune, este produsul unei sublimări. Aceluiași proces i se datorase însă visul și nevroza. Prin artă, apoi, Rank înțelege nu numai arta propriu-zisă, dar și filosofia deopotrivă cu religia. Nu cumva atunci procesul sublimării, capabil să explice fenomene morale atât de diferite, devine insuficient pentru a lămuri cazul special al artei? Iată o întrebare care se impune și care pare a cere un răspuns negativ. Dificultatea care rezultă din generalizarea explicației prin sublimare a fost remarcată însă de psihanaliști și una din principalele lor preocupări stă în încercarea de a preciza caracterele sublimării în artă și în celelalte fenomene corelative. Așa de pildă Rank a făcut să intervină sublimarea artistică numai în momentul când instinctele au devenit mai slabe. Numai în acest moment mijlocul impersonal al artei a putut deschide o supapă de siguranță unor tendințe care, atâta vrane cât se găsesc la un grad de intensitate superioară, au nevoie pentru a se elibera, de alte căi mai intime și mai adaptate la cazul propriu. Visul este o astfel de cale. Exercițiul artei suprimă însă visul din psihologia omenească? Ce a putut produce această slăbire a instinctelor? În ce moment această slăbire s-a produs? Momentul slăbirii instinctelor este numai postulat de Rank nu și precizat sau făcut plauzibil. Dacă apoi instinctele au slăbit în decursul timpului, numărul și forța cenzurilor nu a crescut cumva și prin urmare caracterul conflictual al vieții sufletești nu s-a accentuat treptat? Suntem înclinați a crede că un civilizat este un suflet cu mult mai problematic

decât un primitiv. Dar iată atâtea întrebări pe care nu și le pune nici Freud. În studiul pe care i l-a consacrat lui Leonardo da Vinci îl vedem, în adevăr, postulând trei tipuri de sublimare a ceea ce el numește „investigația sexuală a copilului” și anume nevroza, obsesia (Grübelzwang) și curiozitatea intelectuală, căreia Leonardo și-ar datora geniul său²⁰. Interesul distincției dintre aceste trei tipuri ar fi evident dacă pe această cale s-ar ajunge la o caracterizare mai strânsă a sublimării artistice. Este limpede însă că așa numitei „curiozități intelectuale”, Leonardo nu-și putea datora decât aptitudinea sa pentru cercetarea științifică, nu și geniul său artistic, creator de frumoase aparențe. Peste actul intelectual al unei simple postulări, nici Freud n-a reușit să dea mai mult și anume ceea ce trebuia, o caracterizare mai strânsă a condițiilor în care sublimarea artistică se produce.

A încercat în schimb o definiție a emoției estetice ca o plăcere anticipativă (Vorlust). Plăcerea rezultând din eliberarea unor tendințe multă vreme comprimate, arta ocazionând-o deopotrivă cu oricare din varietățile eliberării, trebuia găsit un element pe care să-i aibă pe seama sa. Acest element original este în artă „plăcerea anticipativă”, seducția rezultând din factorul estetic al formei și care ne cucerește pentru a ne îndruma către cealaltă plăcere, a eliberării, care este mai profundă și mai bogată. Iată însă o întrebuintare nepotrivită de termeni. Noțiunea „plăcerii anticipative” a elaborat-o Freud cu ocazia psihologiei sexuale și în teoriile pe care le-a consacrat explicației comicului verbal.²¹ Pentru a rămâne la aceasta din urmă, „plăcerea anticipativă” constă dintr-o încordare, pe care n-o resimțim însă dureroasă, ci ca o

20 O. Rank. op. cit., pag. 52.

21 S. Freud, Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, 1905, 5. Aull.,

senzație agreabilă care anticipează satisfacția mai mare pe care o produce destinderea semnificației în sfârșit deslușite a cuvântului de spirit. În acest caz, însă, plăcerea anticipativă întreține o relație intimă cu plăcerea finală, cea din urmă se dezvoltă organic din cea dintâi și în unitatea aceluiași proces; pe când în cazul satisfacției artistice, ele decurg din două izvoare eterogene, plăcerea anticipativă din frumusețea estetică a formei, iar plăcerea finală din liberarea tendințelor comprimate. Caracterizarea încântării artistice s-a făcut astfel prin introducerea unui element nou, care nu încapă bine în planul psihanalizei.

Dar mai este ceva. Dacă arta ar fi totdeauna produsul unei sublimări, ea ar trebui să aibă numai un conținut sexual latent, dar niciodată un astfel de conținut manifest. Creațiunile artei ar fi simbolurile unei sexualități comprimate, dar nu traduceri ei directe și netransfigurate cum în realitate se întâmplă atât de des. De fapt, psihanaliza nu cercetează niciodată arta care are un conținut sexual aparent, ci numai unul care nu se manifestă decât în chip simbolic. Această din urmă dificultate i s-a părut acum în urmă atât de importantă lui Ch. Lalo, încât renunțând la cercetarea substratului sexual sublimat al operei de artă și-a propus să studieze numai erotismul ei manifest. Erotismul, observă Lalo, este unul din motivele universale ale artei și această împrejurare s-ar datora faptului că pe când viața socială oferea celorlalte instincte, chiar în forma lor antisocială, prilejuri felurite de eliberare, numai sexualității ea nu-i oferă niciun astfel de prilejlată însă o opinie cu totul exagerată, dacă ne gândim că istoria artei și a literaturii cunoaște destule exemple, în care iubirea ia formele pe care societatea le solicită. Ne întrebăm cum poate intra în cadrul teoriei lui Lalo acea

serie de momente artistice care se întinde de la episodul dintre

Hector și Andromaca din Iliada până la mișcătoarele idile conjugale din romanele unui Fogazzaro?

S-ar spune că ori de câte ori problema iubirii a fost dezbătută în estetica modernă, singura iubire despre care s-a vorbit a fost una tulbure, reprimată sau violentă și antisocială. Istoria doctrinelor de estetică prezintă însă pentru noi acest interes că ea conține și o caracterizare, de cele mai multe ori nemărturisită sau chiar neștiută, a unor exemple artistice contemporane. Dacă prin urmare iubirea intră cu rolul arătat în teoria psihanalitică a artei sau în alte teorii dezvoltate în marginea ei, lucrul se datorează faptului că ele au avut în față modelele artistice ale romantismului și neoromantismului modern. Este curioasă împrejurarea că această stare de lucruri a fost observată chiar de către unii dintre cercetătorii psihanalitici, cum este Eckart von Sydow. Criticând concepția lui Rank, E. v. Sydow scrie: Una din caracteristicile derivării psihanalitice a artei este că e „adaptată unui tip particular al artistului: tipului romantic. Puterea de creație a romanticului este trezită în realitate de dorințe și privațiuni dureroase...”²². Având în față un model romantic, se explică, spune Sydow, că Rank (dar împreună cu el și alți cercetători psihanalisti) n-a dat o suficientă întindere explicațiilor relative și la elementul estetic - formal: romantismul preferă în adevăr conținutul pasional. O reîmprospătare a cercetării moderne prin sentimentul unei arte clasice, în care iubirea ia forme calme și luminate de conștiință ar putea arăta ce este parțial în contribuția psihanalitică în estetică, în vreme ce simpla examinare logică, arată câte ipoteze

22 Eckart von Sydow, *Primitive Kunst und Psychoanalyse*, 1927, pag. 161 și urm.

grăbite și greu de susținut se găsesc în ea.

SCHOPENHAUER ȘI NIETZSCHE STAREA „APOLLINICĂ” ȘI „DIONISIACA”.

„Vom fi câștigat mult pentru știința esteticii - scrie Nietzsche - când vom fi ajuns nu numai la cunoștința logică, dar la imediata siguranță intuitivă că dezvoltarea artei este legată de duplicitatea apollinieului și dionisiacului”. Deschizând cu aceste cuvinte lucrarea sa despre *Nașterea Tragediei*, Nietzsche afirma utilitatea acelei cercetări diferențiale în artă pe care a inaugurat-o Schiller și care de la el va cucerii din ce în ce mai mult interesul esteticienilor. Cele două categorii artistice pe care Nietzsche le leagă de numele celor două zeități ale artei la greci, Apollo și Dionysos, reia în adevăr distincția pe care Schiller a stabilit-o mai întâi între starea de spirit naivă și sentimentală. Filosofia lui Schopenhauer a venit între timp pentru a da un fundament nou distincției schilleriene și din combinația acestor două influențe, energia specifică a gândirii lui Nietzsche a precipitat cercul de idei despre care va trebui să ne ocupăm acum.

Panteismul lui Schopenhauer afirmase în voința universală, realitatea ultimă a lumii, lucrul în sine. Voința universală nu devine obiect al cunoașterii decât în împrejurarea specială a muzicii, care urmează să fie considerată așadar drept „adevărata filosofie”²³. În celelalte cazuri ale artei, voința universală ni se arată nouă, în primul ei grad de obiectivare, în forma „ideilor platoniciene”, originalele unice și eterne care domină pluralitatea trecătoare a fenomenelor. Arta rămâne însă un caz fericit, dar excepțional al cunoașterii. De cele mai multe ori nu trecem planul fenomenalității. Suntem de obicei aserviți condițiilor speciale ale inteligenței, care la

23 cp. Herman Cohen, *Aesthetik des reinen Gefühls*, 1912, I, p. 15.

rândul ei este sclava voinței de a trăi. Când voința de a trăi nu poate fi întrecută, Ideile se conjugă cu formele cunoștinței intelectuale (spațiu, timp și cauzalitate) și astfel se operează trecerea de la originalele eterne la multiplicitatea perimabilă a fenomenelor, așa apare lumea fenomenală. Totalitatea de condiții care asigură apariția obiectelor particulare din care experiența se însumează, primește la Schopenhauer numele colectiv de principiul individuațiunii. În baza lui, lumea ne apare drept un complex guvernat de legi, în care prevederea este posibilă și în care siguranța ființei noastre este prin urmare garantată. Atâta vreme cât principiul individuațiunii nu este zguduit, omul rămâne calm și sigur pe sine chiar atunci când spectacolul suferințelor care agită umanitatea îi arată că la temelia vieții stă voința universală care, cu iraționala ei dinamică, amenință în orice clipă să sfărâme slabele lui tipare. „Întocmai cum în luntrea sa - scrie Schopenhauer - atunci când marea urlă furioasă și când valuri monstruoase se ridică și se coboară... marinarul rămâne liniștit și plin de încredere în fragila lui îmbarcațiune, tot astfel, în mijlocul unei lumi pline de chinuri, omul izolat rămâne calm, pentru că se sprijină și se încrede în principiul individuațiunii, sau, altfel spus, în chipul în care, ca individ, inteligența sa pricepe lucrurile, ca pe niște fenomene”. Principiul individuațiunii este însă uneori contrazis. Ori de câte ori socotim că ne aflăm în fața unor abateri de la legile naturii, ca atunci când se produce o schimbare a cărei cauză nu o putem lămurii sau când ni se pare că un mort a revenit sau că trecutul sau viitorul se găsesc deodată în fața noastră, etc., în toate aceste împrejurări o spaimă irezistibilă pune stăpânire pe noi. Căci orice derogatie de la principiul individuațiunii ne dezvăluiește nu numai falsitatea criteriilor după care ne orientăm ci și împrejurarea care ne umple de teroare că, în

prăbușirea generală a fenomenalității, însuși fenomenul individualității noastre poate dispărea, pentru a intra în marea unitate a voinței universale.

Influența lui Schopenhauer asupra lui Nietzsche este mai generală și ea a fost de multe ori pusă în lumină. Față de omul intelectual al „luminilor”, romantismul afirmase primatul vieții sentimentale. Idealul romanticilor era omul pasional. Dezvoltând pe această linie, Schopenhauer ajunsese la vederea că sub clocotul pasiunii stă voința de a stăruia în viață, năzuind mereu către propria sa afirmare, neîncetat contrazisă și înfrântă chiar din pricină că aspirația sa nu cunoaște spațiu. De sub tirania voinței de a trăi, izvor nesecat de suferințe, omul nu se poate elibera în chip durabil, decât negând această voință în sine. Pentru că plăcerea nu este decât încetarea durerii, o valoare de sens negativ, fericirea nu poate fi decât tăgăduirea vieții. Și aici se vedește influența creștinismului pentru care lumea valorilor stă, față de realitate, **într-un** raport de negațiune. Științificismul modern arată **într-acestea** că valorile se construiesc tot pe temelia realității, în sensul că ele dezvoltă și perfecționează niște tendințe care realității nu-i pot fi străine. Contribuția darwinistă a fost cea mai importantă dintre câte au determinat această radicală schimbare de concepție. Arătând că succesul adaptării este scopul către care tind forțele imanente ale vieții, darwinismul lăsa să se înțeleagă că nu există o valoare mai înaltă decât însăși viața. Afirmarea optimistă a vieții se leagă **într-un** chip indisolubil de noi spirit științific al lumii. Se știe că Nietzsche nu se declara împăcat cu acest spirit nou, dar înrâurirea lui o putem constata din faptul că valorile le construiește el tot pe temeliile vieții, iar nu împotriva și în tăgăduirea ei, așa cum făcuse Schopenhauer. Idealul lui Nietzsche este, așadar, omul a cărui adaptare morală la viață nu mai suferă nicio piedică.

„Supraomul” este vecinicul afirmator, ființa cu instinctele puternice, capabilă de fapte îndrăznețe, dându-și singură legi, în vreme ce le depășește pe acelea impuse de societate și de morală și jubilând de libertate interioară.

„Voința de a trăi” capătă astfel la Nietzsche un sens pozitiv. Intensitatea ei crescândă se întovărășește cu un spor al valorilor. Chiar când în elanul cuceritor al voinței, individualitatea amenință să dispară, cu teroarea, pe care Schopenhauer o observase, se amestecă o voluptate profundă. Schopenhauer arătase că întreaga viață sentimentală se polarizează în jurul a două valori simple și opuse, plăcerea și durerea; Nietzsche pune în lumină rolul sentimentelor complexe, în care plăcerea și durerea se amestecă. Un asemenea sentiment este acela care apare odată cu disoluția individualității în unitatea voinței universale și care la Nietzsche primește numele de „dionisiac”. Este un sentiment înrudit cu beția și este acela pe care îl nutreau culturile orgiace ale Asiei, corul Menadelor la Greci, dansatorii Sfântului Ioan și ai Sfântului Guy în evul-mediu. Construirea acestei stări de spirit este întemeiată în chiar motivele sistematice ale lui Schopenhauer. Căci durerea nu poate avea o realitate decât în cuprinsul individualității; iar presentimentul nimicirii acesteia nu poate fi decât sentimentul prezent al unei eliberări. În această tragică clipă crepusculară, primejdia imediată se combină cu reprezentarea eliberării apropiate și amestecă astfel teroarea cu voluptatea.

Pură de orice element de groază, este bucuria care apare atunci când principiul individuațiunii funcționează fără să sufere vreo tulburare. În fața ochilor noștri se desfășoară atunci spectacolul liniștit al lumii, făcut din forme riguros mărginite, printre care propria noastră individualitate se bucură de simțirea neamestecată a siguranței. Este sentimentul de delectare pe care-l

încercăm față de arătările visului; bucurie senină care se declară în penumbra conștiinței, chiar atunci când visul este tragic, în forma unui conștiințimânt: „este doar un vis; vreau să visez mai departe”. Adâncul instinct filosofic al grecilor a înțeles toate acestea când a făcut din Apollo zeul visului și ad luminii care individualizează formele. Ou raportare la zeul grec, numește Nietzsche starea de spirit care decurge din încrederea în principiul individuațiunii, „apollinică”.

Arta ca eliberare apollinică

Până acum ne-am ocupat de „dionisiac” și „apoliinic” ca de două stări de spirit separate și între care nicio comunicare nu există. Cu acest înțeles ele au fost folosite de cercetătorii ulteriori ca două categorii estetice independente. La o asemenea folosință, cercetătorii erau îndreptățiți de propozițiunea programatică a lui Nietzsche care anunța că „dezvoltarea artei este legată de duplicitatea apollinului și dionisiacului”, în realitate, cele două categorii estetice sunt menținute puține momente în izolare și interesul cărții *Nașterea Tragediei* stă în înfățișarea procesului de sublimare care face din artă (fie aceasta muzică, lirism, plastică, epică sau tragedie) libertatea. \pollinică a unui sentiment de viață dionisiac. De unde, așadar, Nietzsche ne pregătea pentru o cercetare diferențială, masivul lucrării sale alcătuiește mai degrabă o metafizică generală a artei. Împrejurarea a fost puțin observată de comentatori și ea trebuie bine pusă în lumină.

Am spus că cele două categorii sunt menținute numai puține momente în izolare. Așa, afirmația cu care tratatul despre *Nașterea Tragediei* debutează este încă odată întărită când ni se spune că „față de cele două stări artistice, orice artist este un „imitator” și anume sau artist apollinic al visului sau artist dionisiac al beției sau, în

sfârșit - ca de pildă în tragedia grecească - în același timp artist al beției și al visului: drept care trebuie să ni-l închipuim cum el, cufundat în beție dionisiacă și în mistică lepădare de sine, manifestă propria sa stare, unitatea sa cu temeiul cel mai adânc al lumii, **într-o** simbolică imagine de vis **x**". Ceea ce spune Nietzsche despre geneza interioară a tragediei, vom vedea că se potrivește tuturor speciilor artei. În acest fel situația specială a tragediei, în mijlocul celorlalte varietăți ale artei, își pierde din caracteristica pe care Nietzsche voia să i-o asigure. Cetitorii puțin atenți au putut crede cu toate acestea că, în jurul punctului central pe care tragedia îl ocupă, stă, la polul dionisiac, muzica și lirismul, pe când în jurul polului opus, apollinic, se grupează plastica și epica. Textele ne țin însă un alt limbaj.

Am văzut că pentru Schopenhauer în muzica se exprima chiar voința universală și că prin urmare - după expresia lui H. Cohen - ea poate fi numită „adevărata filosofie”, împotriva acestei vederi, Nietzsche ocupă poziție. „... Muzica

— Scrie ele cu neputință să fie chiar voință, căci în acest caz ea ar trebui să fie cu totul izgonită din domeniul artei: voința în sine este inestetică”²⁴. Calitatea estetică se obține în adevăr prin sublimarea sentimentului dionisiac în viziunea apollinică. Neputând fi voință, muzica nu poate fi nici pur dionisiacă, căci acest sentiment apare tocmai în presentimentul cufundării în voința universală. Întrucât este artă, muzica trebuie să fie și ea o transfigurare a voinței, o sublimare a dionisiacului în viziunea apollinică. Această transfigurare este însă de un grad foarte redus: nefiind chiar voință, ea „apare ca voință” (sieerscheint als Wille). Nietzsche corectează deci pe Schopenhauer când ne spune că muzica este numai aparența voinței.

24 Op. cit. pag. 80.

Fiind o transfigurare a voinței universale, muzica devine, la rândul ei, temeiul unor noi transfigurări. Așa apare poezia lirică. „Artistul dionisiac - scrie Nietzsche - s-a unificat în întregime cu unitatea originară, cu durerea și contradicția ei, și produce imaginea acestei unități originare în forma muzicii...; acum însă muzica, sub influența visării apollinice, devine evidentă **într-o** simbolică imagine de vis”²⁵. Imagismul poeziei lirice este deci o transfigurare apollinică a elementului muzical, cu care în alte timpuri ea se întovărășea. Ceea ce ni s-a spus din caipul locului despre simbolismul tragediei, se dovedește a fi și o însușire a lirismului. Deosebirea dintre aceste două varietăți încetează de a mai fi atât de radicală, după cum unii comentatori au putut crede. Nietzsche recunoaște explicit acest lucru când numește poezia lirică „o scânteiere de imagini, care în dezvoltarea lor cea mai înaltă se vor numi tragedii și ditirambi dramatici”²⁶.

Deosebirea dintre tragedie și poezia lirică subzistă cu toate acestea. Căci pe când poezia lirică este sublimarea apollinică a muzicii, tragedia este transfigurația apollinică a însăși voinței universale. În dionysiile grecești, transformat în satir și în prada unei frenezii nemăsurate, grecul simțea în sine tumultul fluxului de viață care străbate creațiunea. Gata să se resoarbă în curentul universal al voinței, prin însăși excesul freneziei sale, grecului, devenit satir, îi apare figura senină a zeului. Astfel se eliberează el de presiunea interioară care îl amenința cu nimicirea. „Vrăjirea (die Verzauberung)

— Scrie Nietzsche - este premisa oricărei arte dramatice, în această vrăjire, adoratorul dionisiac se vede pe sine ca satir și ca satir el contemplă zeul... Cu această

25 Op. cit., pag. 72, 73.

26 Op. cit., pag. 73.

nouă viziune drama este completă”²⁷. În drama grecească cultă, fenomenul i mi ural al corului de satiri este înlocuit cu corul tragic. Acesta nu este numai martorul acțiunii, ci **într-un** fel producătorul ei. Limpedea desfășurare a faptelor, mișcarea ritmică a personagiilor în scenă, frumusețea înfățișării lor, alcătuiesc laolaltă viziunea prin care corul se eliberează de delirul dionisiac care a pus stăpânire pe el. Masa spectatorilor care se identifică cu corul **într-un** extaz religios, pentru care teatrul modern nu ne poate da niciun exemplu asemănător - se eliberează și ea în aceeași viziune.

Plastica și epica greacă sunt și ele produsele unei eliberări apollinice. Și ele sunt plăsmuiri care ajută grecului dionisiac să subziste în viață. La baza întregii culturi grecești, descoperă Nietzsche prezența sentimentului pesimist al vieții. „Pentru a putea trăi, **dintr-o** adâncă nevoie, își creează grecii zeii lor... Căci altfel cum ar fi putut suferi existența, poporul acesta atât de sensibil, cu dorințe atât de frumoase, cu o înclinație neasemănată pentru durere, dacă această existență nu i **s-ar** fi manifestat scăldată **într-o** lumină de apoteoză, în forma zeilor lui?” Conduși de aceeași nevoie, și alături de mitologia lor, grecii își mai creează arta lor plastică și eposul homeric. „La Greci «voința» voia să se contemple pe sine, în transfigurarea geniului și a artei. Aceasta este

27 Op. cit., pag. 60. Ch. Andler sensibilizează procesul transfigurării apollinice cu această sugestivă imagine : „Nietzsche socotește că vizunii interioare i se întâmplă contrariu] de ce se produce pentru retină, când ochiul a fixat soarele un timp mai îndelung. Lumina solară prea puternică ne forțează să ne ascundem privirile, în fața cărora joacă pete negre. Dimpotrivă, contemplând abisul întunecos al durerii și spaimei universale, pe acest fundal de tenebre se desface o strălucitoare și mîngîietoare viziune...” Le Pessimisme esthetique de Nietzsche, pag. 49, 5C.

sfera frumuseții, în care ei puteau vedea reflexele lor, pe Olimpieni. Cu acest reflex de frumusețe «voința» elenică lupta împotriva înclinației corelative către durerea și către înțelepciunea durerii; și ca moment al victoriei sale stă în fața noastră Homer, artistul naiv”²⁸.

Schiller este acela care făcuse din eposul homeric produsul stării de spirit „naive”. Dar Nietzsche nu poate fi cu totul de partea lui Schiller. Admițând caracterele obiective ale artei naive, el se deosebește când e vorba de a recunoaște aici, produsul unei culturi în care nicio disensiune lăuntrică nu s-a declarat, în care senina împăcare cu natura domnește încă netulburată. „Acolo unde ne întâmpină «naivitatea» în artă - scrie el - trebuie să recunoaștem efectul cel mai înalt al culturii apollinice: care are mai întâi să prăvălească imperii de tirani și să ucidă monștri, apoi prin halucinații și voioase iluziumi să devină în cele din urmă învingătoare peste înfricoșata adâncime a lumii și peste cea mai excitabilă capacitate de a suferi”²⁹. Același raționament valorează firește și pentru artele plastice.

Din toate cele arătate până acum, se vede bine că cercetarea diferențială pe care Nietzsche și-o propunea la începutul studiului său, este abandonată curând în avantajul studierii procesului unitar al artei. Muzică, lirică, tragedie, epică și plastică, toate sunt, pentru Nietzsche, expresii apollinice ale unui sentiment dionisiac. În această serie numai gradul transfigurării apollinice variază: el este foarte mic în muzică și pare a atinge maximul în epică și plastică.

NOȚIUNEA „VOINȚEI DE ARTĂ”. ALOIS RIEGL

28 Op cit., pag 62.

29 Op cit., pag. 61.

Alois Riegl, Die spatromische Kunstiiidustrie, 1901.

Progresivismul istoric prilejuise în domeniul teoriilor de artă ideea unei înaintări neîncetate a puterii artistice. (x>rubinându-se cu înțelegerea artei ca imitație a naturii, profesivismul făcuse din istoria artei, istoria creșterii facilității tehnice până la transcrierea cea mai fidelă a naturii. Scurt spus, din acest punct de vedere, care este și punctul de vedere al bunului simț popular, istoria artei este istoria putinței artistice.

Un înțeles deosebit dăduse „putinței artistice”, Gottfried Semper, cunoscutul arhitect și învățat, cu care Riegl intră în directă polemică. Pentru Semper, factorii determinanți ai stilului artistic sunt scopul util pe care artistul îl urmărește, tehnica pe care o folosește și materialul în care lucrează. Stilul artistic este, așadar, ceea ce îl lasă să devină greutatea materiale cu care artistul este nevoit să lupte. Deosebirea care separă ideea „putinței artistice” în teoria lui Semper de nuanța specială cu care ea se îmbracă în teoria progresivei facilități imitative a artei, este aceea care există între singurele două feluri posibile ale noțiunii de „putere”. Pronunțând cuvântul, simțim hotărât cum accentul cade deosebit, după cum vrem să arătăm că putem atinge o țintă sau că putem învinge unele dificultăți. De cele mai multe ori însă cele două intenții se asimilează, pentru că și în realitate fapta noastră nu este decât rezultatul unei energii orientate către un scop și în luptă cu obstacolele mediului și cu imperfecțiunea mijloacelor. Dar din această înțelegere mai completă a faptei, care trebuie să fie și aceea a faptei creatoare de artă, Semper întărurase aspectul puterii care atinge un scop, pentru a sublinia numai pe acela al puterii care izbutește

I

asupra unor dificultăți. Din „putință”, el înlăturase „voința”. Riegl nu neagă nicidecum importanța utilității, a

tehnicii și a materialului, numai că el tăgăduiește valoarea creatoare a acestor factori, indicându-i mai degrabă ca pe niște coeficienți de împiedicare, sau „de fricțiune” (Reibungskoeffizienten), puși în calea liberei expansiuni a voinței creatoare și asupra cărora voința creatoare izbutește cu toate acestea. Dar stilul artistic nu trebuie să fie înțeles numai ca rezultatul unei creații făcută în ciuda factorilor materiali cu care artistul este adus să se socotească, dar și ca ceva independent de progresul imitației naturii în care multă vreme se văzu principalul motiv propulsiv al dezvoltării artistice. Dacă astfel în arta antichității târzii se observă și o scădere a simțului de observație și o revenire la mijloace mai primitive de descriere, lucrul nu trebuie înțeles ca un efect de degenerare, ca o recădere în barbarie, după cum toată lumea socotea până la Riegl, ci ca un stil deosebit de stilul antichității clasice, corespunzând unei alte voințe de artă. Istoria artei nu este, pentru Riegl, istoria putinței artistice, ci istoria voinței artistice. În felul acesta vrea Riegl să accentueze latura spontană și creatoare a faptei artistice, în contrast cu determinismul materialist reprezentat de Semper. Contribuția lui Riegl trebuie înțeleasă în ansamblul reacțiunii generale în filosofia europeană, apărută în urma evoluționismului, și tinzând să evidențieze fenomenul sintezei psihice și caracterul de spontaneitate al culturii umane

„Voința de artă” ca expresie a nevoii artistice.

Comparație între Worringer și Nietzsche.

Noțiunea „voinței de artă”, împrumutată de la Riegl, o interpretează Worringer în sensul filosofiei culturii al lui Nietzsche. „Voința de artă” devine astfel expresia specifică a subconștientului metafizic operant și în celelalte forme ale culturii contemporane. „Transformările «voinței», scrie Worringer, al căror precipitat sunt pentru

noi variațiunile stilistice din istoria artei, nu pot fi de o natură arbitrară și întâmplătoare; ele trebuie să existe mai degrabă **într-un coml 1 e-x** guvernat de legi cu celelalte transformări care se petrec în constituția spiritual-sufletească a omenirii, transformări i, i ic se reflectează cu limpezime în istoria evolutivă a iuiiurilor, a religiilor, a sentimentelor de filosofie și a Murilor de a înțelege lumea (Weltanschauungen)". Această „voință de artă” ocupă, în istoria artei, locul pe care formele i priori ale cunoașterii le au față de materialul ei și provoacă tu estetică o deplasare a interesului, analoagă cu aceea operată de Kant, când a înlocuit preocuparea pentru obiectele cunoștinței cu preocuparea pentru cunoștința însăși.

Este necesar să subliniem o deosebire care intervine, în acest moment, între felul lui Nietzsche și acela al lui Worringer de a concepe raportul dintre stilul artistic și subconștientul metafizic al vieții. Mai întâi, pentru Nietzsche, acest raport este direct; pe când pentru Worringer, el se stabilește prin intermediul așa-numitei „voințe de artă”. Subconștientul metafizic, considerat ca o energie unitară la fundamentul culturii unei epoci și rase anumite, este firesc să se manifeste cu un caracter specific după natura împrejurării (artă, religie, filosofie, etc.) în care activează. În împrejurarea artei, subconștientul metafizic în forma sa specifică, ia numele de „voință de artă”.

În al doilea rând, pentru Nietzsche raportul în discuție este de o valoare simbolică; pe când la Worringer avem de-a face cu un pur raport de adecuare. Am văzut că de la energia latentă a subconștientului metafizic până la forma manifestă a viziunii artistice, Nietzsche presupunea un proces de sublimare pe care cu greutate l-am putea compara cu vreuna din modalitățile transformării energiei

fizice, dar care prezintă unele analogii cu simbolismul visurilor în doctrina lui Freud. Comparați între ei, termenii acestui proces se dovedesc a fi înzestrați cu câte un coeficient efectiv deosebit și care uneori pot sta în contrast. În cazul tragediei grecești, căreia Nietzsche îi consacră lucrarea *Nașterea Tragediei*, găsim contrastul dintre viziunea scenică apollinică și subconștientul metafizic dionisiac. Viziunea scenică apollinică este simbolul termenului dionisiac pe care Nietzsche presupunea că grecii îl trăiesc în fața lumii. Tocmai pentru a putea stăruia în viață, grecul sublimează adâncul său sentiment pesimist al existenței în formele pure și senine ale viziunii apollinice. „Apollinicul” este simbolul „dionisiacului”, dar între ei nu este un raport de adecuare, ci unul de contrast, ca unii ce sunt înzestrați cu valori afective particulare și contradictorii. Pentru a desemna această specială structură a artei în genere, nu numai a tragediei grecești, Nietzsche găsește, în introducerea operei *Frohliche Wissenschaft*, formulaj „superficialitate din adânc”. Lucrurile mai pot fi exprimate și altfel. Cel din urma dintre termenii procesului de sublimare, termenul „superficial”, are două valori: o valoare manifestă și una latentă. Se poate spune atunci că valoarea lui manifestă stă în contrast cu: valoarea latentă.

Worringer renunță la tot acest proces de sublimare, deși, cel puțin în unele cazuri, el pare a avea o deosebită importanță pentru explicarea creațiunii artistice. Pentru Worringer, arta ferește prin satisfacerea anumitor nevoi sufletești, derivate la rândul lor din pozițiunea pe care omul o ocupă față de restul universului³⁰. „Voința de artă” este simptomul acestor nevoi. Artă însăși, satisfacerea lor. Între ceea ce statornic am numit, întrebuițiând un termen

30 W. Worringer, op, cit, pag. 10 și urm.

nietzscheean, „subconștientul metafizic” și artă, există așadar, pentru Worringer un raport de adecuare.

Abstracțiune și simpatie.

Arta primitivi, orientală, clasică și gotică.

Worringer deosebește mai întâi între două „voințe de artă”, corespunzând la două situații respective în fața universului și figurând în raport de excludere reciprocă. Distincțiunea schilleriană dintre „naiv” și „sentimental”, pe care trebuie să o avem mereu în vedere la baza dualismului estetic, primește, cu această ocazie, o interesantă prelucrare. Urmărind evoluția morală a omenirii, și, desigur, sub influența ideilor lui Rousseau, Schiller arătase cum **într-o** primă fază omul se găsește împăcat cu natura și cum **într-o** fază următoare această armonie primitivă se prăbușește, rezervând omului soarta de a căuta în ideal ceea ce în natură îi mai poate găsi. În prima fază, a naivității, poetul se mulțumește să descrie natura ca și cum ar descrie un „produs mecanic”, fără nicio participare a inimii sale senine și netulburate în faza a doua, a „sentimentalității”, dezintegrat din natura, poetul se dorește cu nostalgie înapoi către ea (idila), deplânge nefericirea prezentului (satira) sau aspiră către infinitul idealului său (elegia). Cercetările mai noi au arătat între acestea că omul primitiv, pe care de altfel în mod cu totul ilegal Schiller îl identificase cu omul antichității clasiceelene, este departe de a fi ființa armonioasă și trăind împăcată cu natura despre care am ascultat vorbindu-oi-se. Contrariul pare a fi mai adevărat. Inspirându-se de la aceste cercetări, primitivul ne este înfățișat de Worringer ca o ființă căreia natura îi insuflă o panică nesiguranță. Primind de la lucrurile înconjurătoare numai instantanee optice, orientarea sa în haosul fenomenelor nu devine mai sigură decât atunci când

reuşeşte să transforme fugitivele impresii primitive în reprezentări. Dar la început, lumea este pentru el numai o confuză devenire de impresii, din care caută să se mărituiască, creându-şi în arta sa valori de necesitate, forme abstract-cristaline, ca nişte puncte de sprijin în mijlocul goanei neîncetate a fenomenelor. „Ameţit de viaţă şi înfricoşat - scrie Worringer - caută el (primitivul) ceea ce este lipsit de viaţă, pentru că din acesta neliniştea devenirii a fost eliminată şi o soliditate durabilă creată. A produce artistic înseamnă pentru el a te sustrage vieţii şi arbitrarului ei, înseamnă a fixa intuitiv o transcendenţă solidă a fenomenelor, în care arbitrarul şi vecinica transformare a acestora din urmă este depăşită. De la linia rigidă, esenţial străină vieţii, porneşte el. Auto valoarea ei inexpressivă, degajată de orice reprezentare a vieţii, o resimte primitivul în chip confuz, ca pe un element al unei legi anorganice supraordonată vitalului. Ea creează, chinuitului de arbitrarul şi nestatornicia vitalului, liniştire şi satisfacţie, pentru că ea este singura expresie intuitivă accesibilă a anti-vitalului şi a absolutului. Urmăreşte apoi mai departe celelalte posibilităţi geometrice ale liniei, creează triunghiuri, pătrate, cercuri, seriază egalităţi, descoperă regularitatea, în scurt, creează o artă ornamentală primitivă, care nu este pentru el numai joc şi plăcere de a se împodobi, ci o tablă de valori simbolice de necesitate şi de aceea o alinare a ananghie) sale sufleteşti”³¹.

Chiar atunci când este adus să redea obiecte vii, primitivul atenuază aspectul vieţii, transformând relaţiile de adâncime în relaţii plane. În chipul acesta se obţine o excludere a descrierii spaţiale şi o apropiere a obiectului de formele abstract-cristaline.

31 Formprobleme der Gotik, pag. 16.

Și ca o dovadă că subconștientul metafizic care produce o asemenea artă nu este o energie izolată în viața primitivului, ci însăși energia care susține cultura sa, stă comparația dintre artă și celelalte forme ale acestei culturi, printre care cea mai importantă este, firește, religia. „Dualismului dintre om și lume îi corespunde un dualism absolut între Dumnezeu și lume. Reprezentarea unei imanențe a lui Dumnezeu în lume nu poate găsi loc în sufletul acesta timid, răscolit de puteri necunoscute. Dumnezeirea este concepută ca ceva extra-lumesc, ca o putere obscură înapoia lucrurilor, care pe toate căile este conjurată și adusă să ne fie favorabilă, în fața căreia prin toate mijloacele închipuibile trebuie să ne asigurăm și să ne păzim. Sub presiunea acestei puternice înfricoșeri metafizice încarcă omul primitiv întreaga sa atitudine și faptă cu relații religioase. La fiecare pas... caută el... prin exerciții să se facă tabu, pentru ca în chipul acesta să se smulgă arbitrarului puterilor divine (căci așa personifică el nestatornicul haos al impresiilor vizuale care îi răpește sentimentul liniștii și al siguranței)”³².

Cu timpul, grozavul sentiment de nesiguranță pe care lumea îl inspire omului este înlocuit printr-o panteistă relație de familiaritate între același și fenomenele lumii externe. Schimbarea aceasta nu se putea produce decât odată cu prelucrarea impresiilor în reprezentări, cu o mai bună orientare a omului în lume, corespunzând unei creșteri a experienței sale generale. Așa „se transformă haosul în cosmos”³³. Până să vedem care este „voința de artă” corespunzătoare noii situații în univers a omului clasic (căci de el este acum vorba), să observăm profunda transformare produsă în conștiința sa religioasă: „Cu omul

32 Formprobleme der Gotik, pag. 15.

33 Op. cit., pag. 19.

clasic, scrie Worringer, se

Minge dualismul absolut dintre om și lume, se stinge ca atare și transcendentalismul absolut al religiei și artei... Pentru omul clasic Dumnezeu nu mai este ceva extra-lumesc, nu mai este o reprezentare transcendentă, ci este cuprinsă în lume, întrupată prin lume”³⁴.

Unitatea dintre Dumnezeu și lume nu este însă, pentru Worringer, decât alt nume pentru unitatea dintre om și lume, adică pentru acea cucerire a lumii, menită să suprimă „dualismul original”. Valorile de necesitate, trebuitoare pentru o bună orientare în mijlocul fenomenelor, nu le mai caută omul clasic înapoia lucrurilor, **într-un** plan transcendent realității, ci în sine însuși, pentru ca de aici să le proiecteze asupra restului lumii. Universul se antropomorfizează. Zeii devin oameni. Consecințele noului sentiment cu care omul clasic îmbrățișează universul sunt, în artă, tendința de a însufleți natura cu propria vitalitate. „A crea artistic înseamnă, pentru omul clasic, a fixa intuitiv idealul proces de contopire dintre propriul sentiment al vieții și viața lume înconjurătoare” 2.

Dar acesta este tocmai sensul pe care-l dă vieții artistice „estetica simpatiei” (*Einfühlungsaesthetic*), care dovedește astfel că se potrivește numai artei datorită omului clasic³.

Dacă acum din simpatie eliminăm încrederea panteistă a omului în natură, și din abstracțiune eliminăm experiența primitivului, obținem alte două forme de artă care se găsesc între ele și față de termenii extremi ai seriei, în raport de contrarietate. Worringer nu dispune el însuși, în acest chip logic, cele patru idealuri artistice despre care se ocupă în *Form probleme der Gotik*; dar lucrul fără îndoială că poate

34 Op. cit., pag. 20.

fi făcut. Căci, în adevăr, abstractismul orientalilor nu decurge din acea panică pe care o trezește în sufletul primitivului, lipsa oricărei reprezentări sau noțiuni care să-i orienteze în haosul fenomenelor, ci din simțirea propriei nimicnicii și a dureroasei relativități a lucrurilor, dobândită la capătul unei adânci experiențe a lumii și a vieții. Frica de lume nu există la oriental „înaintea cunoașterii ci deasupra cunoașterii”³⁵. De aceea, „frica este limpezită în adorație, resemnarea sa a devenit religie. Viața nu mai este pentru el o confuză și chinuitoare lipsă de sens, ea îi este lui sfântă, pentru că se înrădăcinează în niște adâncimi care omului îi sunt inaccesibile și care îl lasă să presimță nimicnicia sa”.

Este probabil că din această situație a orientalului fața de lume, deosebită de aceea proprie primitivului, și arta abstractă a celui dintâi se investește cu anumite însușiri specifice. Worringer nu urmărește însă mai de aproape aceste însușiri specifice ale artei orientale și se mulțumește să observe că „ochiul european” nu este educat pentru a distinge „nuanțele artei abstracte”, recunoscând în ea, ori din ce cultură ar veni, numai „comunul, și anume anti-vitalul, îndepărtarea din natură”
2.

Am spus că dacă din simpatie elimin încrederea panteistă a omului în natură, obțin o nouă formă de artă. Această formă este „goticul”. „Goticului” îi dă Worringer o accepțiune mult mai întinsă decât aceea pe care, în istoria artei, o are așa-numitul „stil gotic”. Căci pe când în această din urmă accepțiune, termenul desemnează arta Occidentului cam de la finele veacului al XII-lea până prin veacul al XV-lea, Worringer înțelege prin el „o voință de

35 Formprobleme der Gotik, pag. 25.

Op cit., pag. 25

artă" mult mai generală, căreia i se subordonează și arta din vremea năvălirii barbarilor, și aceea din epoca merovingiană, și așa-numitul „stil romanic”, ba chiar Renașterea în Nord, printr-un Dürer și Holbein, apoi „barocul” și chiar unele modalități ale artei moderne. Scheffler, pe care l-am citat și mai sus, fiindcă nu întrebuințează noțiunea „abstracțiunii” ca valoare estetică profesând numai o dualitate polară fără contrarietăți interne, se vede nevoit să extindă „goticul” la preistorie, indic, egiptic, baroc etc.3. Adevărul este că „goticul” are, ca și arta orientală o situație intermediară între arta primitivului și a clasicului. De aceasta din urmă îl apropie interesul pentru vital și îl îndepărtează, înrudindu-l cu arta primitivilor, spaima de vitail; după cum arta orientalilor se unea eu cele două capete ale seriei, prin frica de viață și maturitatea experienței. Interesul și spaima față de viață dau laolaltă acea fantastică descriere de forme vii (ca în așa-numita „ornamentică animală”, Tierornamentik), care nu exprimă însă acel armonios și tonic sentiment al vitalii-un proprii, care am văzut că stă la baza artei clasice, ei. nvește de expresie unei valori spirituale de ordin absolut, tic i-are „omul gotic” se simte posedat și în care el țintește l>, iria să se resoarbă, printr-un nebunatic joc al dinamicii interne. Față de formele artei sale și omul gotic se comportă impatetic, numai că în exercițiul estetic el nu se mulțumește’s. i însuflețească obiectele ce-i stau în față, ci vrea să-și stimuleze activitatea lăuntrică până la potența delirantă care’s. i-l pună în contact cu o valoare transcendentă realității. „Așa se oglindește sufletul gotic în ornamentica nordică: luriiele simțirii sale descriu aci linia. Nemulțumirea, lăcomia de noi potențări, impulsivitatea care în cele din urmă se pierde în infinit, tot ce trăiește în această confuzie de linii,

alcătuiește viața acestui suflet. El și-a pierdut inocența incoșienței, dar n-a putut străbate nici până la marea renunțare la cunoaștere a orientalului, nici până la fericirea în cunoaștere a omului clasic, ții astfel, lipsit de orice limpede și naturală satisfacție, nu mai poate trăi decât **într-o** satisfacție spasmodică și nefirească. Numai această violentă potențare îl mai poate smulge până la acea sferă de senzații în care se pierde în sfârșit sentimentul dizarmoniilor lăuntrice, în care se mântuiește de neliniștita și neclara sa relație cu icoana lumii. Suferind în mijlocul realității, exclus de la naturalețe, năzuiește către o lume a supraréalului și a suprasensibilului. Îi trebuie vârtejul senzației pentru a se ridica deasupra sa însăși. Numai în beție simte fiorul eternității” în sfârșit, consecvent metodei descrisă mai sus, urmărește Worringer expresia subconștientului metafizic al culturii gotice în religie și filosofie. Despre filosofia scolastică, socotește Worringer, că pe nedrept i s-a adus învinuirea de a nu fi luptat pentru înaintarea adevărului și de a fi fost o simplă slujitoare a teologiei cu sarcina de a converti în propoziții logice conținutul irațional al credinței, ancilla theologiae

1 o g i-a e. Scolasticul, după părerea lui Worringer, n-a vrut să slujească nici adevărului, nici teologiei. Uriașul său constructivism are mai degrabă un preț în sine.

Prin mișcarea abstractă a cugetării, prin fantastica sa dialectică urmărirea scolasticul să obțină și în filosofie același spiritual sentiment de beție care devenea intuitiv în arhitectură. Caracterul de transcendență, care colora puternic religiozitatea medievalului, comanda și în filosofia sa, ceea ce am recunoscut ca un mijloc specific și în arta timpului 2.

DUALISMUL ARTEI PE BAZE POZITIVISTE ȘI CRITICISTE

Pozitivismul lui Wolfflin

Toate teoriile înfățișate până acum, se întemeiau pe ipoteza că orice operă de artă manifestă o realitate mai adâncă. Această realitate, fie că era „subconștientul metafizic” al unei culturi, „structura individualității” sau „predispoziția” ei congenială, devenea în toate cazurile obiectul unui act de cunoștință separat și deosebit de acela prin care ne apropiem de operă ca atare. Chiar când un Spengler, vorbind de „sufletul” unei culturi, nu și-i închipuia decât ca pe o sumă de posibilități nerealizate încă și prin urmare cu neputință de gândit, faptul că el observa între toate formele culturii o înrudire evidentă, această împrejurare revela spiritului un fascicul de direcții convergente pe care n-ar fi trebuit decât să le urmeze pentru a întâlni focarul din care pornește lumina idealității. În toate cazurile, adâncul din care opera se desface este gândit ca o valoare care se întrupează caracteristic în operă, dar care nu se epuizează și nu dispăre prin această întrupare ci continuă să ducă în viața spiritului o existență autonomă.

Wolfflin³⁶ este cel dintâi care renunță să cerceteze sub suprafața operei adâncul ei metafizic sau psihologic. Nu ca el ar tăgădui semnificația unei opere pentru cultura din care face parte, națiunea care a produs-o și temperamentul artistului, dar ceea ce el așază în centrul cercetării este opera însăși izolată de suma valorilor cu care se întovărășește în istorie. Cum Wolfflin nu consideră decât artele plastice (pictura sculptura, arhitectura, decorația)³⁷ ceea ce îl preocupă în primul rând sunt

³⁶ Kunstgeschichtliche Grundbegriffe, Das problem der Stilentwicklung in der neuen Kunst, 1915, ed. 5, 1921.

³⁷ în expunerea care urmează, pentru simplificare, am spus printre dezvoltările lui Wolfflin numai pe acelea care privesc pictura.

valorile tactil-optice ale operei, nuda ei aparență. În lunga perspectivă care conduce de la operă la cauzele ei adânci, el secționează primul plan și îl ține pe acesta în fața ochilor. Mărginită în acest prim plan gol și fără prelungire, istoria artei nu întârzie să observe că fiecare epocă artistică folosește o anumită schemă vizuală și numai pe aceea, că ea vede **într-un** singur fel și că întregul domeniu al istoriei artei întrebuințează numai două scheme vizuale, care se înlocuiesc una pe alta cu o regulată periodicitate. Sarcina pe care Wolfflin și-o impune este să stabilească mai întâi raporturile de coexistență dintre diversele valori tactil-optice și care întregesc laolaltă o schemă vizuală, apoi să stabilească raportul de succesiune existent între aceste scheme. Știm că atitudinea spiritului care, renunțând la investigarea oricăror cauze transcendente, se mărginește în lumea fenomenelor, printre care stabilește raporturi de coexistență și de succesiune, a primit numele de pozitivism. În dezvoltarea problemei urmărită în această lucrare, credem să putem afirma că Wolfflin introduce dacă nu întregul punct de vedere, cel puțin metoda pozitivismului³⁸.

Wolfflin ilustrează schemele sale cu exemple împrumutate secolului al XVI-lea (clasicismul) și secolului al XVII-lea (barocul). Lucrarea sa constituie astfel o analiză aprofundată a diferențelor stilistice dintre clasicism și baroc. („Există un clasicism și un baroc nu numai în timpurile noi și nu numai în arhitectura antică, dar și pe un teren atât de deosebit ca acela al goticului”³⁹). În cuprinsul goticului, clasicismul îl face Wolfflin să

38 Nu întregul punct de vedere, pentru că Wolfflin nu neagă legitimitatea problemei cauzal-genetice, ba uneori o și ia în considerare, dar

39n-o are special în vedere.

coincide cu faza din secolul al XV-lea, pe când barocul cu faza sa târzie (sec. al XV-lea). În arta europeană, care urmează barocului, Wolfflin are din nou ocazia să sublinieze periodicitatea schemelor stabilite, fără să insiste mai mult asupra acestui punct. Universalitatea acestor scheme rămâne, așadar, un postulat căruia o mai adâncă legitimare îi lipsește. Din necesitatea unei asemenea legitimări apare la câțiva cercetători mai tineri o ordine nouă de preocupări, asupra căruia referatul nostru va trebui de asemenea să se oprească.

Linear și pictural. Plan și adânc. Tectonic și atectonic.

Unitar și multiplu. Clar și confuz.

Am spus că schemele vizuale care alternează în istoria artei sunt în număr de două. Realitatea poate fi privită sau ca o vibrantă masă picturală sau ca o limpede ordonanță de linii. Imitația este sau picturală sau lineară (mă-Ieriseh, linear). Și aceasta nu numai în pictură sau desen, dar și în sculptură, arhitectură și decorație. Cum însă aceste două scheme principale se pot urmări **într-o** mulțime de detalii tehnice, Wolfflin stabilește cinci perechi de concepte fundamentale care se grupează în jurul celor două scheme indicate.

Contrastul dintre linear și pictural îl întemeiază Wolfflin pe deosebirea dintre existența solidă a obiectelor și imaginea lor optică. După cum copilul cuprinde mai întâi obiectele pentru a le cunoaște, ajungând în cele din urmă să le recunoască numai cu ajutorul ochiului, tot așa intuiția picturală se dezvoltă din tendința de a le reda oarecum în realitatea lor substanțială. Ochiul rămâne totdeauna în artele plastice organul de percepere. Dar **într-un** caz el poate să urmărească, în felul mâinii, conturul lor strict delimitat, pe când în celălalt caz el poate să se oprească mai ales asupra masei coloristice, așa cum se desface din

elementul luminos înconjurător. Stilul linear prezintă lucrurile ca pe niște unități; stilul pictural le prezintă în interpenetrație, în totalitatea lor fluidă. În intuiția lineară lucrurile stau; în intuiția picturală ele se mișcă, devin. Pe când linearul se bazează pe identitatea dintre lucru și descriere, în pictural descrierea nu se acoperă niciodată cu lucrul. Comparația dintre Rafael și Rembrandt poate să ilustreze bine acest contrast. Ea arată mai departe ca picturalul n-are nimic de-a face cu pictura și nici cu culoarea. Există îmbinări de culori unde saturația tonurilor și stricta lor delimitare este absolut nepicturală. Există, dimpotrivă, desene unde masa compactă a liniilor, sinteza vibrantă a amănuntelor fac o impresie picturală vădită.

Pentru că linia se descrie în plan și mișcarea se desfășoară în spațiu, există neapărat o legătură între stilul linear și pictural și compoziția plană și adâncă (Fläche, Tiefe) ⁴⁰. Compoziția plană ordonează detaliile descrierii în planul întâi al scenei, pe când compoziția adâncă le seriază unul înapoia celuilalt. Când este vorba de o singură figură centrală, compoziția plană o așază în relief, făcând-o să depășească oarecum cadrul tabloului, pe când compoziția adâncă o așază **într-un** plan mai îndepărtat. Și compoziția plană cunoaște perspectiva, dar mișcarea de înaintare către fundul scenei se face regulat după planuri paralele, pe când în compoziția adâncă intervine o devalorificare a planului prim și perspectiva are ceva unitar și nearticulat (ca și cum „spectatorul ar asimila-o ca pe un întreg unitar, **dintr-o** singură respirație”). Devalorificarea primului plan mai înseamnă că deși în mod ideal o regiune anterioară a tabloului rămâne prezentă, elementele descrierii se leagă între ele abia înapoia acestei regiuni.

O operă de artă este totdeauna un organism în sensul

40 Op. cit. p. pag. 80 și urm.

că niciunul din elementele ei nu poate fi înlăturat fără ca armonia întregului să nu sufere. Sunt cu toate acestea opere care dau impresia deplinului, mărginitului, pe când altele sugerează nemărginitul în vecinică prefacere. Unele sunt de tip tectonic, celelalte de tip atectonic (tektonisch, atektonisch; geschlossene Form, offene Form) ⁴¹. Impresia aceasta se bazează pe câteva modalități analizabile ale descrierii. Așa, de pildă, pe când în primul caz descrierea se face cu folosința contrastului limpede dintre orizontalitate și verticalitate, în cazul al doilea rigoarea acestui contrast se îndulcește. Pentru că schela prea vizibilă a descrierii poate fi resimțită ca țeapănă, atectonicul dorește redarea mlădioasă a realității. În tectonic, mijlocul spațiului folosit coincide cu mijlocul grupului descris, pe când în atectonic, lucrul acesta nu se întâmplă; unul este simetric, celălalt asimetric.

Dar impresia regularității tectonice și a literaturii atectonice se decide definitiv în relația în care stă spațiul cu elementele care îl umplu. Căci, în adevăr, uneori descrierea intră ca o unitate în cuprinsul cadrului, alteori cadrul taie descrierea care rămâne așadar incompletă în cuprinsul lui. Se poate spune că tectonicul dă înfățișarea tipică a lucrurilor, pe când atectonicul numai spectacolul lor trecător.

Fiind un organism, opera de artă este unitară. Raportul elementelor între ele și față de întreg se poate realiza însă după două modalități. Așa, uneori aceste elemente au o existență independentă, ele se coordonează între ele, alteori ele se subordonează unui motiv principal sau se contopesc **într-o** masă unică. Feluritele elemente primesc uneori un accent egal, pe când alteori un puternic accent unic domină totul. Când este vorba de lumină, ea

41 Op. cit. p. pag. 183 și urm.

poate îmbăia deopotrivă întregul, dând fiecărui element o claritate egală, pe când alteori ea poate decurge dintr-un singur izvor aplicându-și strălucirea pe o singură regiune a întregului. Dacă este vorba de culori avem în primul caz tonuri saturate întrunite armonice, și în cazul celălalt o impresie coloristică generală. Fiind totdeauna unitară, opera de artă poate constitui uneori o unitate articulată și alteori o unitate nearticulată. În primul caz vorbim de o unitate multiplă și în al doilea de o unitate unitară (vielheitliche Einheit, einheitliche Einheit) ⁴².

O ultimă pereche de concepte rezultă din relația în care stă înțelesul lucrului cu mijloacele care îl manifestă. Avem uneori o manifestare deplină a înțelesului în formă și alteori numai o manifestare aproximativă (Klarheit, Unklarheit; unbendingte und bedingte Klarheit) ⁴³. În ultima împrejurare ne întâmpină o creștere a dificultății de percepere pe care o resimțim ca o potențare a excitației: un fel de neclaritate artistică pe care o opunem clarității. Tratatul clar al luminii este acela care scoate în relief forma, pe când în tratamentul neclar lumina duce o viață independentă de individualitatea formelor. Tot așa putem avea o culoare concepută ca element general în care trăiesc lucrurile sau o culoare locală, atribut permanent al obiectului ⁴⁴.

42 Op. cit. cp., pag. 167..

43 Op. cit., cp. pag. 210 și urm.

44 O interesantă aplicare a conceptelor fundamentale ale lui Wolfflin la studiul poeziei lirice ne dă H. Lewandowski în teza sa de doctorat : Die Erfassung von Formeigentümlichkeiten beim lyrischen Dichtwerk, Bonn 1923. Teza rămânându-ne inaccesibilă, ne-am redus la referatul autorului în „Die Literatur” 1924, Hrt 7. Primul contrast îl desemnează Lewandowski cu termenii „perigende und verwischende”. ...Elemente care indică claritatea logică a poeziei și vagul ei sugestiv „Vielfältigkeit erfassende und vereinheitlichende Elemente” desemnează stăruința

Cu aceste cinci perechi de concepte fundamentale avem date modalitățile principale ale vizualității plastice; nu însă singurele modalități posibile. În conformitate cu sprijinul inductiv al cercetării sale, Wolfflin nu neagă posibilitatea ca alte modalități să ia cu timpul loc alături de cele analizate aici.

Imitația și idealul decorativ. Motivele evoluției vizualității în spiritul pozitivist al cercetării sale, Wolfflin stabilește schemele vizuale de mai sus independent și de conținutul realității pe care o operă artistică își asumă să-i transcrie și de idealul de frumusețe pe care ea și-i impune. Istoria artei concepută ca o înaintare continuă a facultății de reproducere a naturii, ca o imitație din ce în ce mai abilă, este una din acele naive iluziuni progresiste pe care era firesc s-o respingă și Wolfflin, după ce Nietzsche a atras atenția asupra felului în care arta își împlântă rădăcinile în subconștientul specific al unei culturi iar

poetului de a prezenta realitatea în toată bogăția ei de detalii sau numai printr-o dominantă unică. Așadar, deosebirea dintre naturalism și idealism. O a treia categorie o formează modul deosebit de obiectivitate al poetului, întrucât se exprimă prin elementele obiective ale descrierii sau întrucât se exprimă direct : mittelbar und unmittelbar wirkende Elemente". Întrucât, mai departe, efectul este reținut, răcit, ca și cum ar veni dintr-o regiune a amintirii sau întrucât se manifestă în toată intensitatea lui primitivă obținem penultima categorie : „zur Ruhe und zur Bewegtheit neigende Elemente". Paralelismul cu Wolfflin este evident deși condițiile speciale ale poeziei îndreptățesc categorii noi ca aceea care se referă la felul de obiectivare al poetului. Mai este încă de observat că pe când la Wolfflin toate categoriile distribuite necesar elementele lor între doi poli (de o parte : linear-plan-tectonic-multî-pluclar, și de alta : pictural-adînc-atectonic-unitar-neclar). Îndreptățind astfel adevărate sinteze tipice, nu putem vorbi de o polarizare necesară a elementelor lui Lewandowski. Comparînd o poezie de Storm cu una de Schiirer, autorul însuși recunoaște la una pregnanța elementelor, la alta vagul lor, dar la amîndouă prezența elementelor unificatoare în sens idealist etc.

Riegl a elaborat conceptul „voinței de artă”. Istoria artei nu poate fi privită ca o istorie a facilității tehnice. Așa **d.p.s**-a spus despre olandezul Terborch (1617 - 1681) că este acela care a pictat atlasul cu cea mai mare perfecțiune. Nimeni, în adevăr, n-a redat mai bine decât Terborch eleganța, ușurința și strălucirea acestei stofe. Privit însă în tablourile lui Metsu (1630 - 1667), atlasul ne este înfățișat mai greu, mai dens, cu mai puțin brio. În acest diferit tratament al unui motiv identic, Wolfflin observă nu un progres sau un regres al imitației, ci un alt ochi, un alt tip de intuiție. La fel și în ce privește idealul de frumusețe (decorativ) pe care artistul și-i impune. Clasicismul unui Rafael sau clasicismul francez din secolul al XVII-lea ținesc către aceeași dispoziție (Stimmung) de ordine și demnitate, dar bazele lor optice sunt felurite. Rafael este linear; clasicii francezi, împreună cu toți artiștii secolului al XVII-lea, sunt picturali.

Ar fi greșit cu toate acestea - adaugă Wolfflin - dacă **s**-ar susține independența absolută a intuiției de imitație și decorațiune. Cu fiecare din cele două scheme ajunge la expresiune un alt conținut al lumii și se manifestă idealul unei alte frumuseți. Sunt motive cărora li se potrivește un tratament și numai unul singur. Așa spre exemplu o ruină nu poate fi decât picturală. Înfățișarea mișcării, încercată în secolul al XVI-lea, nu reușește complet decât în secolul următor, adică cu trecerea de la linear la pictural. Pe când clasicismul iubește un univers tipic și static, barocul se pasionează pentru un univers patetic și dinamic și acest din urmă ideal își găsește mijloacele cele mai adecuate tocmai în secolul al XVII-lea. „Există o frumusețe a tectonicului - scrie Wolfflin - ții există un adevăr al tectonicului, o frumusețe ca picturalului și un anumit conținut al lumii care poate fi descris prin pictural și numai prin el. Nu

trebuie însă să uităm că aceste categorii sunt numai forme, forme de apercepție și de descriere și că prin urmare ele sunt în sine inexprsive. Aici e vorba numai de schema înăuntrul căreia o anumită frumusețe poate fi plasticizată și numai de învelișul în care impresiile trezite de natură sunt culese și organizate. Este forma de apercepție a unui timp, de natură tectonică, ca în veacul al XVI-lea, aceasta nu ajunge încă pentru a explica forța tectonică a figurilor dintr-un tablou de Michelangelo și Fra Bartolomeo. O sensibilitate „osoasă” (knochig) trebuie să-și fi vărsat mai întâi măduva sa în schemă⁴⁵. Idealul de frumusețe și conținutul lumii pe care un artist își alege să-i transcrie, atârnă mai întâi de temperamentul său. „Se va înțelege cum o anumită intuiție a formei se leagă necesar cu o anumită coloristică și treptat se va pricepe întregul complex de trăsături stilistice personale ca o expresie a unui anumit temperament. În această privință, istoria descriptivă a artei mai are încă multe de făcut⁴⁶. Tot astfel, deși arta oricărei națiuni se mișcă în dublul tact amintit, ea poate dovedi o înclinație mai pronunțată pentru schema vizuală a unuia din aceste tacturi. „Și arta germanică - observă Wolfflin - a avut vârsta sa tectonică, nu însă în sensul că ordinea cea mai severă a fost resimțită ca cea mai vie, totdeauna a mai rămas aici loc pentru sugestia clipei, pentru arbitrarul-iluzoriu și pentru înfrângerea regulei”⁴⁷.

45 Op. cit., pag. 244—5

46 Op. cit., pag 6

47 Op. cit., pag. 245.

Schemele vizuale nu sunt deci cu totul străine de multiplicitatea culturii umane. Dacă totuși se poate vorbi de independența lor, aceasta nu se poate face decât în sensul că succesiunea lor ascultă de un motiv psihologic, care n-are nimic de-a face cu variațiunea istorică a idealurilor decorative, așa cum ele pot fi determinate - desigur printre alte cauze posibile - de specificitatea națională. Faptul că linearul precede picturalul este pentru Wolfflin o împrejurare de la sine înțeleasă. „Se înțelege ușor că noțiunea clarității trebuie să se fi format mai înainte ca să se găsească un farmec și în relativa tulburare a clarității. E tot atât de conceptibil ca a percepția unei unități de părți a căror independență a dispărut în efectul total, să urmeze unui sistem cu părți articulate, ca treapta atectonicului să aibă ca premisă treapta tectonicului. **Într-un** cuvânt, dezvoltarea de la linear la pictural înseamnă progresul de la o cuprindere tactilă a lucrurilor în spațiu la o intuiție, care a învățat să se încredințeze simplei impresiuni optice, cu alte cuvinte, renunțarea la pipăibil în favoarea simplei aparențe optice” Când este vorba însă de trecerea de la pictural înapoi la linear, cum s-a întâmplat la începutul veacului al XIX-lea, Wolfflin face din nou să intervină influența istorică a culturii contemporane. Așa, la acest nou început de secol, realismul care se manifestă în toate disciplinele spiritului orientează și artele înapoi către linearitate. Istoria artei este astfel concepută de Wolfflin ca o dezvoltare continuă în două tacturi, în care trecerea de la un tact la altul este de ordin intern psihologic, pe când revenirea la primul tact de ordin extern cultural-istoric⁴⁸.

48 în construirea schemelor sale, Wolfflin este fără îndoială sub influența lui Riegl. Interesant este de observat că, ocupându-se de

Plasticul și picturalul ca forme ale intuiției.

B. Schweitzer în legătură cu schemele sale vizuale, Wolfflin întrebuintează odată și cuvintele „categorii ale intuiției”, protestând însă totodată împotriva unei eventuale confuzii cu categoriile kantiene 1. În același loc, deși observă că cele cinci perechi de concepte stabilite se dispun în jurul a doi poli, Wolfflin mărturisește că posibilitatea unor alte categorii nu i se pare exclusă și nici gruparea lor în alte combinații decât acelea pe care le-a observat în arta europeană a veacului al XVI-lea și al XVII-

dezvoltarea artei în antichitate și încercînd să fundeze teoretic această

dezvoltare, Riegl întrevide un alt proces decît acela schițat de Wolfflin.

Pentru Riegl trecerea nu este de la claritate la neclaritate, ci tocmai dimpotrivă. „Percepția senzorială le arăta lucrurile externe confuz și neclar amestecate laolaltă, cu ajutorul artelor plastice extraseră ei înde

vizi izolați și îi statorniciră în unitatea lor clară și închegată.” În același fel Conrad Fiedler (Der Unsprung der kunstlerischen Thätigkeit, 1887) recunoștea ca propriu artei, promovarea aparențelor de la starea lor de confuză devenire la starea de claritate formală. Interesant mai

departe este de urmărit felul cum Riegl construiește procesul care conduce de la tactil la optic. Ochiul — spune el — vede numai pete co'oristice, iar nu și individualități materiale impenetrabile. Cu ajutorul ochiului singur n'am fi putut ajunge la viziunea clară și închegată a lucrurilor. Intervine deci tactilul care ne dă ideea impenetrabilității.

„Granițele obiectului sînt suprafața sa tactilă”. Tactul nu percepe însă

suprafețe întregi, ci numai puncte izolate, care sînt însumate cu aju

torul unui proces deosebit al gîndirii. În același timp, ba chiar mai repede, intelectul însumează și percepțiile izolate care ne vin de la simțul optic. Acestora li se asociază amintirile tactile și astfel se construiește suprafața (lărgimea și lungimea). În ce privește dimensiunea adîncă, Riegl îi atribuie originea tot tactului, care are particularitatea de a se

lea. Are deci dreptate B. Schweitzer să scrie că „conceptele linearului și picturalului alcătuiesc numai o clasificare, operată prin metodele științelor naturale, a acelor forme de expresiune artistică pe care... Wolfflin le-a observat în operele secolului XVI și XVII” 2. Având deci o semnificație mărginită în timp, Wolfflin are greutate să verifice regulata revenire a schemelor sale și în această împrejurare el se servește de metafora „spiralei” pentru a sensibiliza poziția relativă pe care schemele vizuale o ocupă în chip statornic una față de alta, dar și neîncetata lor schimbare de conținut. Pentru a ajunge la universalitate în acest domeniu, era necesar de a se renunța la stabilirea conținuturilor care întâmplător pot umple schemele vizuale și de a îndrepta cercetarea exclusiv către formele generice și generatoare ale acestor scheme. De la studiul schemelor vizuale ca niște plăsmuiri obiective, lucruri, trebuia să se înainteze către studiul puterilor active în creația artistică. Era necesară trecerea de la investigarea obiectelor intuiției către formele activității intuitive; o reformă în spiritul criticismului kantian. Doi cercetători mai tineri și-au luat această sarcină.

Pentru Schweitzer adevăratele concepte fundamentale sau categorii ale intuiției artistice sunt de căutat în două tendințe opuse ale creațiunii de artă, ale „voinței de artă”, indiferent dacă ele sunt determinate de particularitatea națională, cultura generală a timpului sau personalitatea artistului. Aceste două tendințe sunt de

aplica în același timp asupra mai multor puncte seriate în adâncime. (Die spatrotische Kunstindustrie, pag. 17 și urm.). Vd. critica acestor vederi în Aug. Schmarsow, Grundbegriffe der Kunstwissenschaft, 1905, pag. 11 și urm.
Op. cit. pag. 244.

reconstituit din atitudinea rre. uorului față de elementul infinit al fenomenelor în devenire. Schweitzer tăgăduiește implicit că ar putea exista o intuiție a devenirii confuze ca forma generală a intuiției, însăși noțiunea de formă a intuiției se opune aici; o formă a amorfului este în adevăr ceva absurd. Noțiunea „picturalului wolfflinian este astfel cu bună dreptate negată. Elementul infinit al fenomenelor, creatorul îl stăpânește mărgin**indu-l**, numai că odată îl mărginește modelând în el plăsmuiri aparținând spațiului tridimensional, iar alteori proiect**ându-l** în cele două dimensiuni ale planului. În primul caz spațiul servește să izoleze și să individualizeze fenomenele; în cazul la doilea el servește să lege fenomenele între ele. Iată și cuvintele lui Schweitzer: „Ambele forme fundamentale ale gândirii artistice sunt o stăpânire a infinitului prin mărginire, ambele recunosc în spațiu ceva pe care orice fenomen îl presupune (Voraussetzung), deosebirea lor constă în situația opusă pe care o ocupă față de spațiul exterior, în plastică spațiul închide din toate părțile conținutul reprezentării artistice, îl desparte, în pictură el mijlocește raporturi între... lucrurile proiectate în plan... leagă. Pentru voința plastică de prelucrare, spațiul exterior are o însemnătate negativă, pentru aceea picturală el are o însemnătate pozitivă”. Sau același lucru exprimat deosebit. Picturalul operează sinteza dintre corp și spațiu; pe când plasticul separă plăsmuirea artistică obiectivă (das gegenständlich und kiinstlerisch Bedeutsame) de spațiul neutral.

Trecând de la creație la receptivitate estetică, Schweitzer recunoaște și aici două forme ale intuiției, cu misiunea „de a releva imaginile ascunse în subconștient și de a le face să devină realitate”. Spectatorul simte în sine trebuința de a intui lumea **într-**una din formele care sunt valabile și pentru creație. Acestor trebuințe le corespund

satisfacții specifice. Astfel trece Schweitzer de la considerarea pur logică și teoretic-critică a problemei la considerarea ei psihologică. Elemente împrumutate esteticii simpatiei intervin cu această ocazie în descrierea „plasticului”. „Satisfacția nevoii «plastice» este treptată cufundare simpatetică (Einfühlung) în sculptură până la sentimentul identității spațiale, în același timp stabilirea raportului corespunzător, (adică, până la deplina negare a spațiului”. „Satisfacția nevoii «picturale» este, dimpotrivă, a percepția optică a planului ca unitate spațială și odată cu aceasta stabilirea acelorași raporturi cu multiplicitatea lucrurilor descrise, afirmația cea mai largă a spațiului exterior”. „Ultima unitate a plasticii este obiectul corporal, statua, obiectivarea sentimentului eului și a opoziției sale față de lumea înconjurătoare. Ultima unitate a picturii este planul tabloului, obiectivarea conținutului reprezentărilor și a legăturii sale cu propriul eu” 1.

În legătură cu paralelismul conceptelor, pe care nu l-am pierdut niciun moment din ochi, e de observat că dacă o asimilare a plasticului lui Schweitzer cu simpateticul psihologist este posibilă și ușor de făcut, nu atât de ușoară ar fi asimilarea formei active în pictură, despre care vorbește Schweitzer, cu contemplația despre care l-am auzit vorbind pe Miiller-Freienfels. În această ultimă privință, puținele lămuriri pe care le dă Schweitzer nu permit o concluzie care să se impună. Dimpotrivă, despre Wolfflin se poate afirma că el aduce atât linearul - cu apelul pe care acesta îl face la rezerva amintirilor procurate de tactilitate, cu atitudinea imitativă pe care o descoperă în ochiul care aci urmărește conturul tactil al formelor - cât și picturalul - cu valorile sale dinamice, cu neclaritatea sa sugestivă - sub punctul de vedere al esteticii simpatiei. Schweitzer - este adevărat - vorbește

de o „legătură” a reprezentărilor obiective cu sentimentul eului propriu - dar această trăsătură e atât de puțin dezvoltată încât nicio concluzie nu e posibilă.

De observat este încă faptul că Schweitzer vorbește statornic de „sculptură” și „pictură”, când ar fi fost poate mai potrivit să vorbească de „plastic” și „pictural”. Numai acești din urmă termeni pot denumi formele generale ale intuiției care alcătuiesc obiectul cercetării lui Schweitzer. Și ca dovadă că cel puțin „plasticul” nu se acoperă totdeauna cu plăsmuirea stereometrică a sculpturii, stă ceea ce spune el mai departe despre mijloacele prin care intuiția plastică se realizează. Mijloacele „plasticului” sunt în spațiul tridimensional planul, pe când în plan linia. Planul (în spațiu) și linia (în plan) ajută la izolarea obiectelor. O izolare a obiectelor e posibilă deci și în plan (care în principiu ar trebui să fie afectat numai picturii). Dimpotrivă, mijloacele „picturalului” sunt culoarea și lumina; cu ajutorul lor se operează fuziunea aparențelor, solidarizarea lor în elementul comun al spațiului. Ar urma atunci că „picturalul” servește în adevăr numai picturii. Ceea ce adaugă însă Schweitzer despre arta „picturală” a Cretei, în care intră și reliefurile (gen plastic), ne îndreptățește să credem că nici aici „picturalul” nu coincide totdeauna cu pictura. Dar toate acestea rămân puțin lămurite și nici în această privință nu ne este posibil să tragem o concluzie definitivă.

De adăugat este că și pentru Schweitzer, ca și pentru Wolfflin, „plasticul” apare mai întâi în timp și că ei urmează „picturalul”. În adevăr, „plasticul” corespunde acelei gândiri primitive care identifică aparența cu esența (Schein und Sein). Este o observație cu totul incidentală și care introduce o preocupare genetică într-o cercetare al cărei caracter trebuia să rămână stric teoretic - critic. Considerațiile psihologice de mai sus însemnau o altă

abatere.

Fără aceste amestecuri, manifestând o conștiință mai limpede despre natura problemei pe care o urmărește, E. Panofsky încearcă și el întemeierea criticistă a dualismului estetic.

Categoriile intuiției artistice. E. Panofsky

Considerând schemele stabilite de Wolfflin, Panofsky⁴⁹ observă că o operă care în ansamblul veacului al XVI-lea, veacul linearității, poate apărea „picturală”, comparată cu operele veacului următor când stilul pictural se manifestă energic, afirmă mai mult un caracter „linear”. O descriere a artei italienești din jurul anului 1300 I-ar putea considera pe Giotto ca pe realizatorul linearității, pe când o descriere integrală a primei Renașteri ar descoperi culminarea linearității tocmai în Mantegna. O astfel de împrejurare îi impune lui Panofsky să cerceteze **într-o** operă „voința de artă” pe care o manifestă, concepută ca un „sens immanent”. Deoarece caracteristica unei opere poate să varieze după termenii finali pe care îi fixăm seriei istorice în care o însumăm, apare nevoia unei caracterizări prin soluția proprie și relativă pe care opera o aduce problemei artistice fundamentale. Această problemă fundamentală o deduce Panofsky din observația eu dualismul stabilit de Wolfflin nu poate avea o valoare antitetică absolută. O linearitate sau o picturalitate pură sunt inconceptibile. În primul caz am avea de-a face cu o simplă figură geometrică, pe când în al doilea caz întâmpinăm încercări de conciliere a formei cu conținutul care o umple („Fiile”) și care înclină când spre predominarea formei și când spre predominarea

49 Ueber das Verbaltnis der Kunstgeschicbte zur Kunsttheorte, în „Zeitschrift fur Aesthetik”, etc. XVIII, 2 vd. de același, Ueber den Begriff des Kunswol'lens în „Zeitschrift fur Aesth.”, XIV, 4.

conținutului, în această relațiune dintre formă și conținut îndrăznește Panofsky problema artistică fundamentală pe care fiecare o reia și o rezolvă **într-un** fel anumit.

Relațiunea dintre formă și conținut este problema artistică fundamentală, dar nu singura formă artistică. Din ea se obține pe cale deductivă alte trei probleme de care orice operă este din nou obligată să ție seama. În adevăr, pentru ca o operă să poată apărea, ea trebuie să găsească un mod de conciliere între valorile optice și tactile. (Acestor valori le da Panofsky numele de „valori elementare”. Pentru ca figurile, unitățile care intră în compoziția operei să existe de fapt, artistul trebuie să găsească un mod de împăcare între figurația în plan și figurația adâncă („Figurations werte”). În sfârșit, pentru ca aceste deosebite unități să dea o unitate generală de compoziție, artistul trebuie să găsească o poziție intermediară între înșirarea lor răspicată în spațiu și contopirea lor **într-o** masă unică („Kompositions werte”). Niciodată artistul nu se poate decide hotărât pentru unul singur dintre termenii acestei întreite antiteze; totdeauna el trebuie să afle posibilitatea unei concilierii. Am văzut și mai sus ilustrarea acestui imperativ pentru cazul valorilor optice și tactice. Optic fără tactil este amorf, tactil fără optic este sec, geometric; în amândouă cazurile deci ceva esteticeste mort. Dacă acum ne gândim că conținutul unei opere, multiplicitatea de elemente care intră în compoziția sa, se desfășoară în conștiința noastră în timp, pe când forma acestei opere conștiința noastră o percepe în spațiu, înțelegem de ce artistul nu poate înclina cu exclusivitate nici către contopirea absolută, nici către absoluta înșirare răspicată a figurilor. O contopire absolută ar fi posibilă numai în spațiul pur, pe când o înșirare absolută numai în timpul pur. Cum însă de fapt în fiecare clipă percepem deodată și în timp și în spațiu, artistul trebuie să se decidă

pentru o figurație spațial-temporală în care, firește cumpăna balanței poate să încline când înspre contopire, când spre înșirare. La fel se raționează și în ce privește antiteza plan-adânc. Plan pur ar fi optic pur și adânc pur ar fi pur tactil, ceea ce esteticeste am văzut că este deopotrivă imposibil.

Pentru recapitularea celor expuse reproducem (puțin modificată) schema lui Panofsky:

	ori Val ele mentare	ori Val de figurație	Valori de compoziție
Co nținut (timp)	ori Val optice	ori Val adânci	de Valori contopire
For ma (spațiu)	ori Val tactile	ori Val plane	de Valori seriare

Noțiunile fundamentale ale științei artei sunt menite să reveleze sensul imanent al fenomenului artistic. Ele sunt pentru cazul special al artei ceea ce categoriile kantiene sunt pentru cunoștință în genere. Cu ajutorul, lor fenomenul istoric indiferent capătă semnificație stilistică. După cuvintele proprii ale lui Panofsky este rolul acestor concepte fundamentale ale științei artei de a fi un fel de „agent reactiv menit să convertească aparența în expresie”. Pe când așadar Wolfflin dă odată cu schemele sale tipice soluții definitive ale problemelor artistice, Panofsky se mulțumește să pună, numai datele problemei indicând și sensul relativ în care problema poate fi soluționată în acest mod reușește el să ocolească primejdia inconformismului dintre absolutismul tipurilor stabilite de

teorie și realitatea tipică a fenomenului istoric. Linearismul evaziv al lui Giotto și acela mai decis al lui Mantegna nu ne vor mai face greutate când va fi vorba de a le aduce sub aceeași rubrică, pentru că de acum înainte știm că posibilitățile de conciliere între termenii antitezelor sunt de un număr nesfârșit și că prin urmare, în cazul nostru special, linearitatea poate fi de grade felurite.

Dacă așadar Panofsky nu stabilește tipuri, el ne dă mijlocul cu care putem descoperi noi înșine tipicul în fenomenul artistic pe care l-am lua în considerație. Căci dacă artistul înclină de pildă către valorile optice, el înclină necesarmente și către valorile adânci și către cele de contopire - și dimpotrivă. Și Panofsky ne conduce așadar către stabilirea de scheme tipice - înrudite chiar foarte de aproape cu acelea ale lui Wolfflin - dar acestea trebuie înțelese ca niște sensuri generale în care problema artistică poate fi soluționată, iar nu ca niște modele definitiv închegate.

Frumusețea ca perfecțiune și arta ca rezultatul cel mai desăvârșit al muncii omenești fac parte din ideile cele mai vechi ale esteticii și din cele care au rămas multă vreme printre reprezentările ieși cele mai înrădăcinate. Secole de-a rândul, frumusețea și arta au fost socotite perfecte, fie pentru motivul că înfățișarea lor se constituie prin apropierea de un ideal suprem, fie pentru acela că ele reprezintă un caz de integrare a varietății, de absorbție a ei în unitate, mai complet decât orice alt aspect al lumii sensibile. Perfecțiunea ca acordul unui lucru cu idealul său ori ca o unificare a varietății, care reproduce structura întregului univers, sunt de altfel singurele două accepțiuni posibile ale acestui concept cu un rol atât de important în istoria gândirii omenești. Estetica veacului al XVIII-lea le-a regăsit și le-a aplicat în definiția frumosului și artei.

Frumosul este perfecțiunea fenomenelor (perfectio phaenomenon), spunea Baumgarten. Frumosul este perfect și pentru fervoarea platoniciană a unui Winckelmann, ca unul care se găsește în acord cu suprema frumusețe a Divinității.

Momentul în care Kant încearcă disocierea vechii legături dintre frumusețe și perfecțiune este unul din cele mai caracteristice în dezvoltarea modernă a esteticii. Este necesar să ne întrebăm care este motivul mai adânc și semnificația istorică a acestei împotriviri față de un punct de vedere atât de vechi și care părea atât de bine asigurat? Preocupat de a întemeia autonomia frumosului față de toate domeniile conexe, Kant socotește că trebuie să-i apere și de confuzia cu perfecțiunea. Căci dacă un lucru nu devine perfect decât prin acordul cu idealul său, se înțelege atunci că frumusețea nu-și păstrează autonomia decât dacă lipsește din actul producerii sau aprecierii ei orice confruntare cu un model superior și exterior. Frumusețea, adevărata frumusețe, aceea care după sistemul implicit al valorilor lui Kant are prețul cel mai mare, pentru că nu-l împrumută din afară, ci îl găsește în sine însuși, nu poate fi confundată cu perfecțiunea. Desigur, ideile estetice ale lui Kant nu sunt scutite de unele șovăiri. Astfel, chiar în problema care ne preocupă, trebuie să notăm că alături de frumusețea liberă Kant admite frumusețea aderentă, de pildă aceea a spețelor animale, care rezultă din acordul cu scopul lor. Arta, în varietățile ei decorative, nu intră în această categorie a frumuseții aderente, care cuprinde însă arhitectura și toate acele produse ale artelor figurative care își propun înfățișarea tipului omenesc ideal. Idealismul clasic se bucura încă de un prestigiu suficient pentru a nu lăsa neinfluențate ideile lui Kant. Totuși, în ciuda lui și în acord cu prețuirea contemporană acordată mai mult

spontaneității naturii decât voinței umane, Kant depune mari silințe pentru a smulge conceptul artei din străvechea lui asociație cu ideea de perfecțiune, adică de lucrare a voinței orientată de un scop. Arta, spune el, trebuie să aibă aparența naturii. Procedeele ei, acțiunea finalistă care îi stă la bază trebuie astfel învăluite, încât ceea ce rezultă până la urmă să semene cu un produs spontan al naturii, iar nu cu un lucru voit de om și obținut de îndemânarea lui. Adevărata artă este produsul geniului, adică al naturii în om.

Cine studiază estetica lui Kant, ajunge la constatarea că odată cu ea capătă expresie teoretică acel proces de izolare a activității artistice din cadrele vechiului artizanat: un proces care începe din Renaștere, dar care atinge abia acum termenul său final. Artistul în numele căruia vorbește Kant nu mai vrea să se resimtă drept artizan. Acest artist preferă să se conceapă drept un fragment din energia naturii. Operele lui doresc apoi a fi prețuite nu după virtutea omului în luptă cu materialul din care au fost alcătuite și nici după măsura în care ele se apropie de un ideal. Facultatea pe care artistul ar dori s-o știe mai mult apreciată este puterea, de care nu e cu totul responsabil, de a întocmi lucruri deopotrivă cu ale firii.

Astfel de puncte de vedere au dominat dezvoltarea ideilor estetice în mai toate momentele ei de seamă din cursul veacului al XIX-lea. Cititorul operelor idealismului estetic este surprins să constate că arta nu apare ca o lucrare omenească, ci ca un produs care se întocmește oarecum în afară de el, după normele interne ale dialecticii ideii. Schopenhauer primește pe artist în sistemul său. Dar artistul despre care vorbește Schopenhauer, în loc de a fi omul activ în ipostaza lui cea mai perfectă, este ființa nepractică prin excelență, însușirile sale eminente nu sunt acele ale voinței adaptate la opera de prelucrare a

materiei, ci acele ale unei inteligențe contemplative. Imaginea unui Rafael fără mâini este cu totul posibilă pentru Schopenhauer. Căci, întocmai ca artistul kantian, acela la care se referă Schopenhauer nu mai vrea în niciun; fel să se conceapă ca lucrător.

Paralel cu această înțelegere a artistului, opera de artă începe și ea a fi altfel reflectată. Epoca nouă nu mai întrevede în ea forma închisă, integrarea varietății, unitatea care își ajunge, ci mai degrabă pretextul unor asociații libere, virtutea ei sugestivă. Postulatul timpului vrea ca realitatea artei să se completeze în sufletul aceluia care ia contact cu ea. Ba chiar, fragmentul ei subiectiv, variabil și neîntrupat devine mai important decât acel obiectiv, stabil și cristalizat. O bună parte din curentele moderne în artele figurative, în muzică și poezie, pornesc de la acest postulat. Schița, improvizația, notația, descusută, tot ce sugerează mai mult decât exprimă este ținut **într-un** preț mai mare. Se înțelege că, în asemenea condiții, ideea de perfecțiune artistică trebuia să fie izbită de impopularitate. Căci dacă perfecțiunea este varietatea unificată, forma închisă, nu aceasta va fi modalitatea operei preferată de artistul și de amatorul modern care se orientează mai degrabă către ceea ce este imperfect, pentru că lasă un loc mai mare reveriei personale. Perfecțiunea îngustează spațiul sugestiei, imperfecțiunea îl extinde și, din această pricină, este preferată.

Concepția artistului spontan și a artei sugestive sunt consecințele extreme ale divorțului dintre artă și muncă: un proces sprijinit de tendința artistului de a se înălța socialmente, prin depășirea clasei mai modeste a artizanatului, dar care amenință să întunece cu desăvârșire sensul propriu al noțiunilor de „artă”, „artist” și „operă”. Semnele unei anumite reacții pot fi cu toate acestea recunoscute, în legătură desigur cu noua prețuire

acordată muncii în civilizația noastră. Ne este cu neputință a încerca aci inventarierea tuturor acestor semne. Ele ne vin din partea interesului acordat din nou structurilor obiective ale artei, tehnicilor și virtualităților estetice ale materialelor prelucrate de artă. În lumina fenomenologiei estetice recente sau a „științei generale a artei”, despre care vorbesc germanii, arta apare din nou ca produsul unei lucrări de integrare al cărei sens poate fi urmărit și în afară de momentul reflectării ei în conștiința amatorului, în legalitatea ei obiectivă. Ideea de operă își recapătă astfel înțelesul ei. Noua estetică franceză aduce și ea o contribuție în această direcție, prin lucrările unui Lalo, Focillon, E. Souriau. Dar printre gânditorii care năzuiesc astăzi să asocieze cu noi înțelesuri ideea de artă, trebuie subliniată contribuția lui Paul Valéry. Tendința sa de a restrânge valoarea factorilor iraționali în creația artistică și de a accentua pe aceea a lucrării conștiente de sine, este menită să redeștepte și să înalțe la o nouă potență conștiința lucrătorului în artist. Ideea valeristă a operei nu mai este apoi aceea a artei-pretext, ci a artei ca sistem organizat de date sensibile, susținut de o tehnică plină de siguranță. Interesant este că, în cadrul acestei concepții, Paul Valéry regăsește vechea noțiune a perfecțiunii, căzută aproape în desuetudine din momentul în care Kant dizolva vechile ei legături cu noțiunea artei. „Poate că, scrie Paul Valéry, ceea ce numim perfecțiunea în artă (ceva pe care nu toată lumea îl caută și pe care mulți îl disprețuiesc) nu este decât sentimentul care constă în a dori și găsi **într-o** operă omenească acea siguranță de execuție, acea necesitate de origine interioară și acea legătură indisolubilă și reciprocă a figurii cu materia, pe care și cea mai neînsemnată scoică ne-o înfățișează”. Kant voia ca arta să-și asume forma naturii. Paul Valéry crede a

recunoaște chiar în formele frumoase ale naturii rezultatele unei acțiuni deopotrivă cu a artei.

Astfel de mărturii ne vorbesc despre o nouă voință de a înfrăți arta cu munca, în comunicarea aceluiași elan constructiv al timpului nostru, care propun**ându-și** transformarea tuturor datelor materiale ale existenței nu poate resimți decât ca păgubitoare vechea separație. Lucrătorul cel mai modest și artistul cel mai rafinat tind să reintegreze aceeași stare de spirit. Ne apare din ce în ce mai limpede ideea că muncitorul și artistul se găsesc pe aceeași cale. cu deosebirea că acesta din urmă fiind autorul unei lucrări perfecte, luminează drumul și indică ținta către care celălalt se silește neîncetat.

ALEGORIE ȘI SIMBOL

(O CONTRIBUȚIE ISTORICĂ LA ÎNȚELEGEREA RAPORTULUI LOR)

Gânditorii care definesc arta drept un simbol (o formula care, începând cu romantismul, a fost propusă de nenumărate ori) întrebuintează o noțiune al cărei înțeles nu este nicidecum limpede. Se știe care este circulația dată acestui cuvânt de simbolismul contemporan, dar și nenumăratele confuzii care se leagă îndeobște de el. Ceea ce simbolistii înțelegeau prin simbol este ceva care nu se acoperă cu ceea ce termenul denumea în accepțiunea lui tradițională. Conținutul recent al noțiunii a primit în el note noi, încât numai cercetarea istorică poate să scoată în lumină ceea ce timpul a adăugat peste punctele mai vechi de vedere. Cine urmărește evoluția conceptului, constată că poetica modernă a distins între *simbol* în înțeles limitat și *alegorie*, creând astfel o dialectică de noțiuni, a cărei deslușire se impune în primul rând cercetării. Strâns asociată la început cu noțiunea alegoriei, aceea de simbol a reușit în cele din urmă să se disocieze și să capete, înțeleasă ca un mijloc al exprimării poetice, o valoare

proporțională cu aceea retrasă alegoriei, în aceste câteva linii se rezumă întreaga soartă modernă a noțiunii de simbol. Vom încerca să reconstituim detaliul acestei evoluții.

Alegoria, în înțelesul ei literar, este un termen destul de vechi. El este întrebuințat încă din veacul al V-lea î.e.n. de Anaxagoras cu ocazia interpretării poemelor homerice. Ne-am ocupat în altă parte de poziția alegoriștilor antichității⁵⁰. Deocamdată ne interesează numai apariția lui în limbajul filosofilor, unde a XXtiyopia este un termen cu totul curent. Este deci o împrejurare ciudată faptul că Aristoteles (*Poetica*, c. 21), atunci când enumera felurile figuri poetice nu amintește și de alegorie, deși noțiunea ei pare a nu-i fi lipsit. În schimb, autorii latini care au scris în materie poetică posedă și noțiunea și termenul. Cicero (*De Oratore*, XXII) definește alegoria drept ansamblul unor metafore succesive; în timp ce Quintilian (*Oratoriae Institutiones*, T, IX) se exprimă mai puțin tehnic, vorbind de ea ca despre figura care constă din a spune un lucru și a înțelege un altul (alind dicere, alind intelligi velle).

Noțiunea și termenul de simbol (crunpo Xov) 1 n-au de la început înțelesul lor literar. Accepțiunea primitivă a cuvântului este juridică. Simboluri sunt mai întâi contractele politice dintre cetăți și acelea din domeniul dreptului privat. Mai târziu, termenul denumeste semnele de recunoaștere sau formulele întrebuințate în unele împrejurări ale cultului religios. Cu un înțeles apropiat de acesta din urmă este primit cuvântul și în terminologia creștină, unde desemnează formulele care exprimă concis

50 Vd. T. Vianu, Interpretarea filozofică a poeziei, în volumul „Filosofie și Poesie 1937.

Vd. pentru istoria termenului referințe bogate în lucrarea lui M. Schlesinger, *Geschichte des Symbols*, 1921, pag. 65 urm.

afirmațiile fundamentale ale credinței și înseamnă, pentru acel care le pronunță, mărturia unirii sale cu Biserica. În acest înțeles se vorbește despre simbolul Apostolilor, simbolul, din Niceea etc. în accepțiunea lui literară, cuvântul simbol este semnalat mai întâi în legătură cu proverbele lui Pytagora (Pythagorae symbola), a cărui învățătură

Diogene Laerțiu o numește o dată și dău (apă X, cov StăacKaXia. În teoria limbajului, Aristoteles distinge în cuvânt elementul imitativ de cel simbolic. Sunetul, așa cum îl posedă și lumea animală, nu devine cuvânt, observă Aristoteles, decât atunci când este întrebuințat ca simbol, adică drept semn al unei idei 2.

Boriński identifică apoi termenul la Philo în lucrările consacrate interpretării alegorice a Vechiului Testament. Expresiile proprii ale Scripturii sunt înțelese ca „simbolurile” unei înțelepciuni mai adânci. Printre Părinții Bisericii, Dionysius Areopagita dă o întrebuințare mai largă cuvântului, desigur în pierdutul tratat de *Teologie simbolică*, dar și în scrierile sale păstrate, în renumitele sale *Ierarchii*. Aci identifică Boriński folosirea cuvântului, în accepțiunea estetică de imagini frumoase care ascund frumusețea tainică și supremă a Divinității. Multă vreme simbolul n-a fost pentru gânditorii din domeniile cele mai variate nimic altceva.

Ideea estetică și filosofică de simbol apare deci în strânsă legătură cu aceea de alegorie. Dar pe când alegoria denumeste ansamblul fenomenului împlinit din semnul exterior și din semnificația lui spirituală, simbolul nu desemnează decât pe cel dintâi dintre acestea. Deosebirea va rămâne dătătoare de măsură pentru întreaga dezvoltare ulterioară a problemei. Alegoria este semnul și semnificația laolaltă. Simbolul este numai semnul. Accepțiunea aceasta este limpede în maxima lui

Campanella, citată de Boriński: „Scientia infinita est. Sed qui symbola animativerterit, omnia intelligit”. O maximă pe care o amintește și Goethe **într-un** rând 1 și care pregătește propria lui sentință înțeleaptă la finele lui Faust: „Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis”. Sute de ani simbolul n-a însemnat altceva decât semnul care, împerecheat cu semnificația, alcătuiește alegoria. Raportul lor specific de subordonare apare limpede **într-o** însemnare ca aceea a lui Winckelmann: „Annibale Carracci în loc să reprezinte faptele și întâmplările prea renumite ale casei Farnese, prin simboluri generale și imagini concrete, așa cum face poetul alegoric, și-a arătat întreaga lui putere numai prin zugrăvirea câtorva fabule cunoscute” 2.

Se cunoaște importanța locului pe care-l deține alegoria în teoriile estetice ale lui Winckelmann. Când în renumitele sale *Cugetări asupra imitației operelor grecești* Winckelmann ajunge să se ocupe de pictură, el observă că deoarece această artă are de scop să reprezinte caracterul persoanelor, adică o realitate ideală, ea nu o poate face decât cu ajutorul aleivoriilor. „Pictura, scrie Winckelmann, se extinde asupra unor lucruri care nu sunt sensibile. Acesta este scopul ei cel mai înalt și grecii n-au ostenit să-i urmărească, așa cum o dovedesc scrierile celor vechi. Pictorul Parrhasius a vrut astfel să exprime caracterul unui popor întreg, așa cum Aristides descrie sufletele individuale. El a pictat pe atenieni în felul lor de a fi buni și cruzi în același timp, ușuratici și încăpățânați, viteji și lași. Reprezentarea aceasta nu este însă posibilă decât pe calea alegoriei, adică prin imagini care semnifică concepte generale” Se pare că Winckelmann n-a înțeles niciodată arta picturii, prin care el se referă de fapt numai la pictura murală, altfel decât ca pe o artă alegorică.

De aci preocuparea lui în scrierea *Versuch einer Allegorie* să sistematizeze materia mitologiei vechi după ideile generale pe care poate să le exprime în chip alegoric, în așa fel încât pictorul să găsească de îndată, ca **într-un** repertoriu, imaginile capabile de a ilustra concepțiile sale. Tendința alegorizantă a lui Winckelmann a fost aspru combătută de urmașii săi. Cine studiază obiecțiile formulate în această privință urmărește în același timp istoria încercărilor repetate de a limita importanța alegoriei, ca mijloc al expresiei artistice.

Astfel, curând după moartea lui Winckelmann, în importantul studiu pe care i-l consacră, Herder observă că „oricât ar fi de firești imaginile și semnele alegorice, ele sunt tot atât de subordonate arbitrarului și anumitor subtile convenții ale inteligenței și ale modului curent de a gândi, ca orice alt aspect natural”⁵¹. Alegoriile sunt dependente de expresiile limbii, de genul cuvintelor, de educație și de obiceiuri și, cum toate acestea variază de la un popor la altul, este firesc ca ele să nu întocmească un limbaj cu o valoare universală. Pe de altă parte, observă Herder, germanii n-au constituit un sistem alegoric național, întemeiat în limba și gândirea poporului, încât printre oamenii timpului și patriei sale, alegoria nu este inteligibilă decât pentru artiști și învățați. Printre istoricii moderni ai esteticii, R. Zimmermann, care reprezintă formalismul herbartian, relevă contradicția în care se implică Winckelmann, atunci când cere artei, pe de o parte, conținut alegoric, iar pe de alta, simplă frumusețe formală, care este cu atât mai perfectă cu cât e mai liberă de orice reprezentări, „așa cum apa este cu atât mai bună, cu cât are mai puțin gust” \ Indicarea șovăirii lui

51 Herder, Denkmâl J. Winckeltnanns, în J. Winckelmann Geschechie der Kunst des Altertums, l'haidon-Verlag, pag. 453.

Winckelmann între pozițiile contrarii ale formalismului și idealismului estetic aduce o nouă limitare în aprecierea valorii alegoriei. Alegoria nu este deci ținta excelentă și universală a artei, de vreme ce Winckelmann însuși a preconizat, în alte împrejurări, simpla ei finalitate formală. Obiecții de aceeași natură face și H. Lotze, care adaugă constatarea că tendința de a găsi în artă un conținut de idei sensibilizate prin alegorie este o simplă „prejudecată” și că, apreciată după singura ei valoare estetică, frumusețea se poate dispensa de obligația de a comunica idei⁵². În fine, tot atât de sever în judecata tendinței alegorizante a lui Winckelmann este și principalul lui biograf, C. Justi, care nu se sfiște s-o caracterizeze drept un simplu „pedantism”, cu atât mai surprinzător la omul care, în atâtea alte împrejurări, a dat dovada unei neîntrecute sensibilități estetice⁵³. Împotrivirea față de alegorismul lui Winckelmann este semnul unei noi îndrumări în problema noastră. Aprecierea din ce în ce mai negativă acordată procedeului alegoriei este dovada faptului că raportul dintre imagine și idee în artă cere a fi înțeles **într-un** alt mod și anume **într-aceia** pe care îl vor reține teoriile simbolului. Până a ajunge la acestea, este însă necesar să ne oprim o clipă în cadrul epocii idealiste, care îmbogățește doctrina modernă cu distincția dintre alegorie și simbol, pe care le înțelege ca mijloacele proprii unor tipuri artistice felurite.

Am arătat altă dată vorbind despre ideile lui Schelling⁴, cum caracterul felurit al artei fundate în

⁵² H. Lotze, *Geschichte der Aesthetik in Deutschland*, 1868, ed. 1913, pag. 23.

⁵³ C. Justi, *Winckelmann und seine Zeitgenossen*, 1866—1872, I. pag. 388—406.

Herder, *Briefe zur Beförderung der Humanität*, în „*Sämtliche Werke*”, hg. von Suphan, 18 Bd., pag. 28 urm.

mitologia antică sau creștină indică simbolul și alegoria ca mijloacele lor specifice de exprimare. Cu această ocazie, simbolul antic, conceput ca o întrepătrundere adâncă a generalului cu particularul, este opus alegoriei ca unirea acestora din afară. Alegoria desemnează deci un sens general semnificat printr-o aparență particulară, în timp ce simbolul *nu semnifică* propriu-zis nimic, deoarece sens și semnificație, aparență și idee, general și particular sunt topite în cazul lui în aceeași unitate. Însă. Tocmai pentru că aspirația spre infinit a sufletului devine neasemănat mai puternică în creștinism, aparențele mărginite ale sensibilității ajung să nu le mai poată conține și arta este nevoită să recurgă la procedeul meditativ al alegoriei. În civilizația mai apropiată de natură a grecilor, generalul putea fi încă menținut în granițele particularului și expresia imanenței celui dintâi în cele din urmă este tocmai simbolul. Era, în adevăr, părerea timpului că poezia și, în genere, arta creștină reclamă mai puternic interpretarea alegorizantă, deslușirea unor concepții latente. Herder este unul dintre cei dintâi care indică în alegorie mijlocul propriu de expresie al poeziei creștine să adăugăm, în fine, că Schelling distinge, alături de simbol și alegorie, ca un al treilea mod posibil de asociație a termenilor de care ne ocupăm, procedeul schematismului, în care particularul este reprezentat prin general: un procedeu folosit uneori de științe dar nu de arte.

Idei asemănătoare cu ale lui Schelling exprimă în aceeași epocă și K.W.F. Solger⁵⁴. Solger definea frumosul în spiritul idealist al vremii, ca prezența ideii în fenomen. Există însă două modalități ale acestei prezențe,

⁵⁴ Solger, Erwin, Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst, Bd., 1815, neue Aufl. 1907, pag. 154 urm. Cp. și Vorlesungen über Aesthetik, hgb. von K. W. Heyse, 1829, pag. 129 urm.

corespunzătoare religiozității felurite a grecilor și a creștinilor. Lumea, așa cum este descrisă de religia grecilor, manifestă un Mare-Tot (das All) încorporat perfect în cercul fenomenelor. Necesitatea, *Ananke*, este esențialul religiei grecești. Dimpotrivă, în creștinism, esențialul este concepția unui Dumnezeu creând lumea printr-un act de libertate și rămânând exterior creației. Omul poate să atingă pe Dumnezeu rupând legăturile simțurilor și regenerându-se spiritual. Mântuitorul a venit pe lume pentru a-l ajuta în această sarcină. Două tipuri deosebite de artă, simbolică și alegorică, corespund celor două religiozități. Arta simbolică corespunde frumuseții necesității. Ideea își găsește aci o expresie adecuată în lumea aparențelor. Nu trebuie să confundăm însă între simbol și semn sau imitația unei realități superioare. Simbolul este „adevărata manifestare a Ideii”. Aparența este pătrunsă și saturată în simbol de propria forță și activitate a Ideii. Această desăvârșită fuziune dintre Absolut și Individual se produce în personalitatea Zeilor greci și este fundamentul însuși al politeismului, materia artei simbolice a grecilor. Altfel se întâmplă cu arta creștină a libertății. În frumusețea libertății, spiritul caută Ființa activă care a creat lumea, rămânând în afară de ea. Absolutul este și în cazul acesta legat de fenomene, fără să intre însă cu plenitudine în ele. Alegoria, ca o unire din două sfere deosebite a Ideii cu Aparența, este mijlocul de exprimare cel mai propriu acestei situații religioase a spiritului.

Nimănui nu-i poate scăpa înrudirea dintre ideile lui Solger cu acele ale lui Schelling și cu ale lui Hegel, atunci când acesta descrie caracterele deosebite ale artei grecești și ale artei creștine și romantice. Ciudat **într-**acestea rămâne faptul că Hegel, care gândește ca toți

idealiștii, folosește din nou termenul de simbol în accepțiunea lui **preromantică**. În considerațiile din partea finală a primului volum al *Prelegerilor de Estetică*, arta simbolică este indicată ca aparținând vechilor popoare orientale, artă de enigme, fabule, apologuri și alegorii, în care datele sensibilității semnifică dar nu conțin în chip immanent Ideea. „Simbolul, scrie Hegel, este o existență exterioară prezentă sau dată în chip nemijlocit pentru intuiție și care totuși nu este luată pentru ea însăși, ci este înțeleasă **într-un** chip mai larg și mai general. Raportul de adâncă întrepătrundere între Idee și Aparență nu se produce, după cum arătase și un Schelling și Solger, decât odată cu arta grecilor. Dar pe când aceștia rezervaseră pentru producția lor artistică termenul de simbol, Hegel preferă pe acela de clasic. Arta clasică, în terminologia lui Hegel, se acoperă deci cu arta simbolică a lui Schelling și Solger, în timp ce arta simbolică pentru Hegel pare a intra mai bine în categoria celui tip de relație între Idee și Aparență pentru care se statornicise termenul de alegorie. Se poate deci afirma cădeși Hegel concepe raportul pe care îl urmărim deopotrivă cu toți esteticienii idealști, terminologia lui încearcă să revie la vocabularul întrebuințat în epoca anterioară.

Cât de puțin a izbutit încercarea lui Hegel de a menține noțiunea simbolului la vechea ei accepțiune ne putem da seama cercetând contribuția principalului său discipol în ale esteticii, Fr. Th. Vischer. Desigur, în marea *Estetică* a lui Vischer, simbolul este încă definit în spirit tradițional ca „imaginea care, pentru jocul inconștient al fantaziei și prin intermediul legăturii exterioare a unei simple comparații, exprimă o alta idee decât aceea pe care o conține în realitate”. Mai târziu simbolul, cel puțin o speță a lui, nu-i mai apare lui Vischer ca purtătorul unei idei, ci al unor stări morale, al unor sentimente pe care

propriul nostru eu le proiectează în obiectele exterioare. Vischer revine de mai multe ori în scrierile sale de bătrânețe asupra deosebirii dintre simbolurile clare sau intelectuale, acelea prin care facem din lucruri purtătoarele unor idei generale, și simbolurile întunecate (dunkle), potrivit cărora atribuim lucrurilor sentimentele noastre prin mijlocirea unui act de proiecție, al acelei „Einfühlung”, a cărei descriere rămâne, de aici înainte, timp de mai multe decenii, problema esteticii germane². Francezii nu rămân în afară de curentul de desfășurare a ideilor. Încă din 1842 *Cursul de estetică* al lui Th. Jouffroy aduce, în centrul considerațiilor sale, ideea simbolului, pe care îl definește drept „expresia vizibilă a invizibilului”. Simbolurile sunt apoi, pentru Jouffroy, naturale sau artificiale. Alegoriile fac parte din rândul acestora din urmă și este semnul noii orientări, aprecierea peiorativă pe care Jouffroy le-o acordă. „Spiritul înțelege îndată, scrie Jouffroy, ceea ce vor ele să spună, dar sensibilitatea estetică nu se lasă mișcată. * Simbolurile naturale, adică acelea care indică forțele invizibile prin efectele lor aparente, de pildă energia unui copac prin abundența frunzișului și strălucirea florilor, au și facultatea de a ne mișca. Numai sufletul poate vorbi sufletului și numai întrucât, sub aparențele lucrurilor, ghicim o energie care ne seamănă, o forță dinamică deopotrivă cu aceea care ne animă, numai în aceste condiții se stabilește acel curent de simpatie în care se rezolvă emoția estetică.

Noțiunea modernă a „simpatiei estetice” se dezvoltă astfel din vechiul concept idealist al simbolului, grație contribuțiilor mijlocitoare ale unui Jouffroy și Vischer J. Dacă problema a putut lua această îndrumare, lucrul se explică și prin poziția proprie romanticilor, d.p. a unui Novalis care, în aforismele lui, afirmă odată că „eul este enigma dezlegată a lumii”. Fuziunea panteistă cu natura

este o tendință generală a romantismului. Înclinația insului de a se regăsi mai bine pe sine, dăruindu-se mai larg aspectelor străine ale firii este unul din motivele tipice în viața sentimentală a romanticilor. Aceste experiențe pregătesc noțiunea de simbol a lui Jouffroy și Vischer. Dar pe când romanticii nu vedeau posibilitatea simbolurilor decât ca un efect al înrudirii panteiste dintre suflet și natură și ca o dovadă a acestei înrudirii, Jouffroy și Vischer interpretează fenomenul ca psihologi, recunoscând în el efectul proiecției eului în lucruri.

Simbolismul francez n-a avut norocul unui cap sistematic care să construiască doctrina lui, așa cum romantismul german și-a găsit teoreticieni de valoare unui Schelling, Solger sau Hegel. Noțiunea „simbolistă” a simbolului nu poate fi deci urmărită în niște texte de întemeierea sistematică și preciziunea acelor pe care romantismul ni le-a pus la dispoziție. Termenul nu este de altfel folosit acum de filosofi, ci de poeți. El apare mai întâi, după cum se afirmă de către istoricii curentului, sub pana lui Jean Moreas, **într-un** articol din revista *Le XIX-e siècle* (11 August 1885). Cât de insuficientă rămânea **într-**acestea noua înțelegere a simbolului, ne putem convinge de felul în care îl explicita criticul literar Jules Lemaître drept „o comparație prelungită din care nu ni se dă decât al doilea termen, drept un sistem de metafore continue”⁵⁵. Termenii lui Lemaître sunt însă chiar acei pe care am văzut că-i întrebuințează Cicerone pentru definirea alegoriei și este probabil că, alături de criticul francez, atât alții dintre contemporana lui nu știau să deosebească mai bine între cele două mijloace, deși distincția lor fusese cu destulă

55 Th. Jouffroy, *Cours d'Estetique*, 1842. Asupra dezvoltării problemei simpatiei estetice din noțiunea romantică a simbolului vd. lucrarea lui P. Stern, *Association und Einfuhlung in der neuen Aesthetik*, 1899.

limpezime stabilită de către esteticienii idealişti. Nici F. Brunetière nu ajunge la reprezentări mai limpezi în această materie. „Simbolul, scrie el, este o ficţiune concretă... a cărui «corespondenţă» este deplină cu sentimentul sau ideea pe care o învăluie. Este o comparaţie cu doi, trei patru sau cinci termeni, dintre care poetul nu urmăreşte şi nu dezvoltă de obicei decât pe unul singur, menţinând în chip statornic pe toate celelalte sub privirile cetitorului. Este o alegorie (sic!), dar o alegorie a cărei intenţie n-are nimic didactic, nici logic şi ale cărei felurite înţelesuri, unite sau amestecate printr-un fel de necesitate internă, se susţin şi se luminează reciproc”

Prolixitatea textului lui Brunetière provine, fără îndoială, din dificultatea lui de a lumina vechea confuzie cu alegoria. Dacă ne orientăm acum către sferele simboliştilor, opoziţia cu alegoria este mai viu resimţită, deşi concepţia intelectuală a simbolului rezistă încă un moment. În acest înţeles scrie Albert Mockel, care are meritul de a fi adus în cercul simboliştilor cuceririle mai vechi ale idealismului german: „Alegoria ca şi simbolul exprimă abstractul prin concret. Simbolul şi alegoria sunt deopotrivă întemeiate pe analogie şi ambele conţin o imagine dezvoltată. Aş vrea însă să numesc alegorie acea operă a spiritului uman în care analogia este artificială şi extrinsecă, în timp ce simbolul este aceea în care analogia apare naturală şi intrinsecă”⁵⁶. Rolul simboliştilor în dezvoltarea modernă a noţiunii de simbol a fost enorm, deşi din rândul lor n-a apărut niciun gânditor care să edifice o teorie originală. Poezia lui Baudelaire, a unui Mallarmé, Verlaine sau Rimbaud sugerează însă neapărat impresia că noua viziune nu

⁵⁶ Alb. Mockel, *Propos de litterature*, 1894. Asupra deosebirii dintre simbol şi alegorie, vd. şi cealaltă lucrare a lui Mockel, *Un poete de l'énergie* : Emile Venhaeren, 1917, pag. 103 urm.

este istovită de vechile formule ale metaforei implicite sau ale sintezei ideii cu imaginea. Baza filosofică a viziunii simboliste a fost căutată deci în afară de cercul propriu al poeților. Astfel, printre teoreticienii școlii, Tancrede de Visan a izbutit să surprindă înrudiri izbitoare între practica poeților și doctrina bergsoniană. S-a arătat de pildă că mijlocul de expresie propriu simbolismului, și anume acela care constă în a sugera stări ale eului prin aspecte ale naturii, poate fi comparat până la un punct cu metoda intuiției bergsoniene. Aceeași tendință, de o parte și de alta, de a pătrunde în intimitatea lucrurilor, în viața lor mai adâncă, atunci când le trăim ca evenimente ale eului nostru profund. Comparația felului în care natura în poezia parnasienilor cu acela pe care îl folosesc simbolistii este dintre cele mai instructive. Tancrede de Visan observă că pe când, pentru poetul parnasian, natura este aspect obiectiv și impersonal, o dată a eului nostru intelectual și superficial, ea este pentru simbolist eveniment adânc trăit, o experiență a eului în planul profund. „Mi se pare, scrie Tancrede de Visan, că opera simbolistilor a stat tocmai în faptul de a fi întronat un lirism al intuiției și, printr-un fel de panteism organizator, de a se fi așezat în interiorul lucrurilor, pentru a ne da o *viziune centrală* a obiectelor concepute în funcție de stările sufletești”. În același fel socotește T. de Visan că noțiunea „simbolistă” a simbolului regăsește și formula esteticii simpatiei (Einfühlung), deși pentru aceasta din urmă lucrurile nu pot fi decât simbolurile sentimentelor pe care le proiectăm noi în ele, pe câtă vreme, înțelese ca obiectele unei intuiții bergsoniene, ele devin simbolurile unei realități ontice, ale unei realități care se relevă, fără îndoială, eului nostru în momentele lui de viață mai adâncă, dar care nu se reduce la simplele lui elemente psihologice. În chipul acesta mi se pare că, pornind de la bergsonism, dar cu grija de a nu-l

deforma prin acea înțelegere psihologistă care a fost a atâtoră dintre contemporani, **s**-ar putea construi o nouă teorie a simbolului.

Oricât de deosebite ar fi teoriile despre simbol înfățișate până aci, o trăsătură comună le unește cu toate acestea. Fie ca simbolul a fost înțeles ca elementul sensibil **într-o** alegorie, fie ca imanența ideii în aparență sau ca aspectul natural încărcat cu o semnificație sentimentală, în toate împrejurările teoreticienii păreau a admite propoziția că semnificația simbolului este deplină mai înainte de turnarea lui în forma simbolică și că, **printr-o** operație meșteșugită de analiză, el poate fi extras și izolat de acolo. Această stare de lucruri apare limpede **într-o** observație ca aceea a lui Alain, potrivit căreia „simbolul este pentru sentimente ceea ce alegoria este pentru cugetări” X. Este evident că nici Alain nu pare a se fi eliberat de reprezentarea unui cuprins al simbolului, deplin format chiar înainte de acțiunea simbolizării. Confuzia cu alegoria, unde semnificația este în adevăr preexistentă figurației ei, se ivește astfel și în definiția lui Alain, care pare totuși a fi folosit din reflecția și practica simbolistilor. Istoria modernă a simbolului este **într-acestea** istoria disocierii lui de alegorie. Această disociere a încercat să se realizeze treptat, dar cu atâtea dificultăți încât confuzia a manifestat tendința să se reinstaureze, chiar atunci când era așteptată mai puțin.

Trebuie să considerăm deci ca cea mai temeinică încercare de înțelegere a simbolului aceea care rupe definitiv cu concepția care îl reprezintă ca învelișul unei semnificații preexistente. Noua înțelegere și-a făcut loc îndată ce **s-a** observat că simbolul nu este rezultatul unei acțiuni mijlocitoare a spiritului, care unește un semn cu o semnificație, ci un produs spiritual spontan, unul din

modurile naturale în care se organizează datele conștiinței. Investigațiile psihanalizei asupra simbolismului visurilor au fost hotărâtoare asupra noii orientări. De asemeni, cercetările referitoare la psihologia popoarelor a trebuit să se izbească de adevărul că simbolurile care apar în miturile, arta și limba acestora nu sunt niciodată posterioare unor concepții filosofice. Generalizând asupra acestor rezultate, un gânditor că E. Cassirer, poate cel mai adânc cunoscător al formelor simbolice, le-a prezentat ca moduri spontane de organizare a experiențelor conștiinței. Ideea simbolului ca *semn* al unui conținut preexistent a fost supus de Cassirer unei aspre critici. Căci, scrie Cassirer, dacă semnul n-ar fi decât repetarea unui conținut al intuiției sau reprezentării, nu s-ar înțelege bine la ce bun această repetiție și dacă ea ar putea fi obținută vreodată în condiții satisfăcătoare. Cine nu vede în simbol decât reduplicarea unui original prin copia lui, nu poate ajunge decât la „un scepticism principial față de valoarea tuturor semnelor”⁵⁷. În realitate, însă, semnul simbolic nu este decât unul și același lucru cu acțiunea prin care se obține semnificația realității. Experiențele noastre spirituale se organizează în chip firesc în simboluri de diferite categorii și printre acestea sunt și acelea ale artei, pe lângă acele ale limbii, miturilor și ale cunoștinței teoretice. Marea revoluție epistemologică a lui Kant a impus convingerea că spiritul nu primește de la realitate întipărirea înțelesului ei, ci o produce însuși prin acțiunea lui de organizare a impresiilor. Cunoștința teoretică a lumii operează și ea cu simboluri dintr-o categorie, pe lângă care trebuie să adăugăm și pe acele ale miturilor și ale artei. Dar după cum simbolurile cunoștinței teoretice nu

57 Alain, *Système des Beaux-Arts*, 2 ed., 1926, pag. 263, vd. și pag. 223 urm.

sunt simple copii ale unui înțeles preexistent, simbolurile mitologice și artistice nu pot avea nici ele acest caracter. Semnificația acestora din urmă se formează, astfel, odată cu întocmirea simbolului și nu poate fi extrasă și izolată din el.

Acest mod nou de a înțelege firea simbolurilor n-a rămas fără răsunet în cercurile literare. Lucrări mai recente, ca aceea pe care M. Raymond o consacră mișcării poetice contemporane, constituie o noțiune a simbolului literar în evident paralelism cu simbolismul visurilor și miturilor⁵⁸. Simbolul este deci pentru M. Raymond rezultatul „unei creații autonome... în care se proiectează activitatea profundă a eului”. În chipul acesta simbolul „nefiind o traducere, nu poate fi nici tradus”. Așa se explică greutatea de a obține sensul logic unic al unui simbol și faptul că în realitate «iml>olul este polivalent, susceptibil de interpretări multiple, i.1 unul care „reprezintă o stare complexă și în proces de metamorfoză continuă”. M. Raymond recunoaște că simbolistii n-au înțeles totdeauna simbolul în felul pe care îl impune perspectiva mai nouă deschisă de psihologia comparată și genetică. Ei n-au știut să renunțe totdeauna la poziția intelectualistă care asociază o imagine cu un înțeles precis, în favoarea gândirii alogice, singura creatoare de adevărate simboluri. Noua poziție a putut fi cucerită totuși tic o poezie mai nouă și cercetarea a ajuns în cele din urmă, după cum vedem, la o concepție a simbolului, în care străvechea confuzie cu alegoria pare a fi definitiv limpezită.

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra întregii dezvoltări a problemei ajungem la constatarea că noțiunea ele simbol a cunoscut soarta unei treptate

58u rm, împreună cu alte interesante contribuții.

deziotelectualizări, dar și a unei neconținute adânciri. Nediferențiat la început de alegorie, drept care denumea semnul care exprimă o idee, o concepție intelectuală a spiritului, simbolul a devenit, la filosofii idealști, o modalitate nouă de relație și anume una de întrepătrundere organică între semn și idee, între aspectul particular și idee, pentru a deveni apoi natura trăită, peisagiul „stare de suflet” (după formula unui Amiel) și, în cele din urmă, eflorescența spontană a unor intuiții obținute în viața profundă a spiritului. Să adăugăm că pentru fixarea poziției poetice mai noi, nu va fi fost lipsită de interes stabilirea faptului că modul în care problema simbolului **s**-a dezvoltat este un nou document al acelei diminuări în încrederea pe care contemporanii o acordă liricii filosofice. Poezia nouă a pierdut cu simbolul, înțeles în chipul în care am arătat în cele din urmă, un mijloc al liricii filosofice, în momentul în care simbolul a încetat a mai fi înțeles și folosit ca semnul unei idei, ca învelișul concret al unei concepții generale, lirica de idei **s**-a lipsit de unul din uneltele ei cele mai vechi. Niciunul din poeții simbolști nu sunt de fapt filosofi în sensul mai vechi și mai nou care **s**-a dat acestei denumiri. Acesta nu înseamnă însă că simbolul în ultima lui accepție și funcțiune a încetat de a mai fi un instrument de expresie a experiențelor absolute ale spiritului. Ba chiar, abia în măsura dezintelectualizării simbolului, funcțiunea lui de organ al absolutului a devenit mai eficientă și mai activă. Abia când simbolul n-a mai urmărit să figureze o concepție precisă, mulțumindu-se să fie un produs spontan al spiritului, forțele și experiențele cele mai adânci ale acestuia au putut să se organizeze și să se exprime nestânjenit. Numai când stratul izolator al concepțiilor intelectuale a fost îndepărtat, irupția forțelor profunde ale spiritului **s**-a putut

organiza în simboluri autentice. Aci trebuie căutat temeiul netăgăduitului curent de adâncire lirică pe care l-a cunoscut literatura contemporană, din momentul în care simbolismul francez a deschis drumuri noi.

Teoria simpatiei estetice străbate astăzi o criză hotărâtoare pentru întreaga orientare a disciplinei, a cărei evoluție a dominat-o în ultima jumătate de secol. Marele ei rol istoric pare a fi în adevăr împlinit. Vechea distincție dintre forma și conținutul artei care, la mijlocul veacului trecut alimenta încă polemica dintre formalisti și idealisti, a devenit imposibilă în momentul în care noile vederi care își făceau loc au dovedit că simpatia estetică cu vreuna din formele naturii și artei împrumută acestora un conținut, și anume propriul conținut sufletesc al subiectului simpatetic. Dovedind astfel solidaritatea și intima întrepătrundere a formei și conținutului, noua teorie făcea imposibilă distincția lor și anula în acest chip obiectul unei îndelungi și sterile discuții. Smulgând pe de altă parte problema estetică din sfera unei filosofii speculative și constituind-o ca un capitol al psihologiei, teoria simpatiei o încredința metodelor mai sigure ale acestora din urmă și introducea în dezbateră ei un grad mai mare de precizie științifică.

Pornită însă pe acest drum, estetica trebuia să ajungă a-și pune niște întrebări, al căror răspuns țintește mai departe decât acolo unde teoria simpatiei se oprește. O îndoială generală se ridică astăzi față de valoarea acestei teorii și discuțiile în jurul ei concentrează interesul cel mai viu al esteticii contemporane. Căci, în adevăr, este simpatia estetică atitudinea cea mai potrivită în fața artei și a frumosului? Dar este simpatia estetică cel puțin bine observată? Este ea în adevăr aceea contopire despre care ni se vorbește? Nu există oare și un alt gen de simpatie, care este poate tocmai acela pe care frumosul naturii și al artei

îl trezește?

Nu cumva, în sfârșit, estetica poate să depășească limitele acelui capitol special al psihologiei, în care teoria simpatiei o închide, pentru a deveni o știință autonomă? Toate aceste întrebări, estetica mai nouă și le pune pentru a conchide fie la nulitatea teoriei simpatiei, fie la parțialitatea ei.

Fenomenul expresivității estetice, un gânditor ca Fr. Th. Vischer îl declara de-a dreptul inexplicabil, dacă nu admitem adevărul unei metafizici panteiste. Numai în ipoteza identității substanțiale a omului cu restul naturii, expresivitatea lucrurilor moarte devenea, pentru Vischer și pentru unii dintre romanticii anteriori, capabilă să fie înțeleasă⁵⁹. Progresul în sens științific pe care teoria simpatetică îl aducea **într**-acestea a stat tocmai în faptul de a ne fi dispensat de ipoteza panteistă, pentru a arăta că expresivitatea obiectelor estetice este un rezultat imitativ. Imitând interior mișcările afective ale realității sau numai posibilitățile de mișcare închise în formele ei statice, teoria simpatiei a arătat cum conștiința construiește un întreg conținut expresiv, pe care apoi îl proiectează în sânul obiectului rece și străin. O dificultate de neînlăturat apare însă în acest punct. Căci este limpede că nu putem vorbi de o imitație, decât dacă realitatea ne prezintă un model pe care să-i putem imita. Nu suntem obligați atunci să admitem că lumea obiectelor eterogene posedă o expresivitate neatârnată de noi? Și dacă este așa, nu trebuie să admitem mai departe că atitudinea simpatetică, amestecând cu eterogenul, nu face decât să diminueze autonomia acestuia din urmă, să difuzeze și să coboare

⁵⁹ Asupra panteismului lui Vischer și a romanticilor, ca fundament al simpatiei estetice, vd. lucrarea lui P. Stern, *Einfuhlung und Association in der neueren Aesthetik*, 1898, pag. 1 urm., pag. 10.

forța și pitorescul său? „Marea primejdie a teoriei simpatetice, scrie în acest sens R. Hamann, este că prețuiește prea puțin forma și bogăția percepției date în chip nemijlocit, că **printr-o** orientare asupra unor sentimente fără obiect comprimă înțelegerea conținutului propriu-zis al percepției⁶⁰⁷” 1.

S-ar spune că în prezența unui obiect estetic, spiritul poate să aibă două intenții deosebite: una orientată către propriile sale afecte, cealaltă către însușirile obiectului ca atare. Scriitorul care a disertat odată asupra obiectului: *du phisir de la mauvaise musique*, ne-a pus în fața faptului extrem de semnificativ că la auzirea unei melodii, căreia trebuie să-i tăgăduim orice însușire artistică obiectivă, spiritul poate să se simtă invadat de o neasemănată delectare. Poezia simbolistă a speculat la rândul ei cu o insistență oarecum exagerată motivul mizerabilei flașnete care ne trimite, din stradă, accente capabile să ne umple de anxietate și melancolie. Dar în această deplasare a atenției de la propriul nostru afect absorbant la obiectul estetic ca atare, a cărui mediocră valoare o resimțim în contrast cu marea importanță pe care afectul o capătă în conștiință, înțelegem își ce constă cele două intenții deosebite ale spiritului. Pentru a desemna situații analoage, printre care M. Geiger ar fi putut cita și pe aceasta, a întrebuințat el de curând termenii „concentrare externă” și „concentrare internă” Adevărata atitudine estetică, observă Geiger, constă **într-o** concentrare externă, în orientarea spiritului către însușirile de structură ale obiectului estetic. Concentrarea internă, asupra propriilor afecte, ar fi mai degrabă semnul unei atitudini diletantice și fals estetice. Adevărul este că, după cum și E. Meumann a observat, evoluția interesului artistic

se îndreaptă neconținut către ceea ce în artă este mai independent de subiectivitate, în așa fel încât artiștii, care în această evoluție ocupă etapa cea mai înaintată, nu mai arată interes decât părții tehnice a creației artistice, profesând în același timp o neglijență superioară pentru aspectul de umanitate, capabil să fie valorificat subiectiv și care pentru profani rămâne încă elementul cel mai prețios al artei.

Înarmați cu această distincție s-ar părea că putem aprecia acum valoarea oricărei teorii de estetică. În ce privește teoria simpatetică, ne putem întreba în adevăr dacă ea stipulează concentrarea internă sau externă; dacă ea formulează atitudinea insului evoluat estetic, sau a barbarului și diletantului? Simpatia estetică a fost definită odată de Th. Lipps drept „o plăcere de sine obiectivată”. Ceea ce proiectez în obiectul estetic este o stimulare internă care umple conștiința cu încântarea de a se intui plină de energie și vitalitate⁶¹. Insul orientat simpatetic se găsește deci în cazul tipic al unei concentrări interne și în situația de a nesocoti tot ce alcătuiește particularitatea tehnică sau originalitatea pitorească a obiectului estetic. De aceea, poate avea dreptate R. Hamann când scrie că teoria simpatetică „face posibilă nu numai o muzică pentru amuzicali și o pictură pentru cecitatea formelor și culorilor, dar permite și gustului necultivat să se simtă plin de siguranță în fața unor opere dificile, cu singura condiție de a încerca un sentiment oarecare în legătură cu ele”. Atitudinea simpatetică ar fi așadar cîsi totul neadecvată cerințelor pe care obiectul estetic ni le impune.

Dar este ea cel puțin bine observată? Psihologia mai

61 Th Lipps, Grundlegung der Aesthetik, 2 Aufl, 1914, voi. 1, pag. 96 urm. Expresia citată într-un articol din „Zukunft“, 1906, ap. W. Worringer, Absiraktion und Einfühlung, 1908, ed. 1921, pag. 4, 8.

cunoaște un caz în care obiectul extern să fie constituit printr-un act de proiecție, fără ca în această ocazie conștiința de sine să participe într-un fel oarecare. O percepție este în adevăr o sinteză de reprezentări, însoțită de actul care le localizează în spațiu. În percepția unui obiect exterior nu apare însă niciodată conștiința sau sentimentul de sine. Simpatia estetică ar fi așadar un fenomen fără nicio analogie în întreaga viață psihologică⁶², pentru că obiectul percepțiunii ei pare a se constitui tocmai din asimilarea unui aspect extern cu un sentiment de sine potențat. Nu cumva atunci teoria simpatiei estetice este falsă? Aceasta este cel puțin concluzia la care ne îndreptătesc cercetările pe care M. Scheler le-a consacrat acum în urmă fenomenelor despre care ne ocupăm.

Teoria ale cărei dificultăți le arătăm aci susține în adevăr că percepția intelectuală a expresiei este un rezultat al asimilării simpatetice. Înțelegem din chipul unui semen sau dintr-o reprezentare a plasticii că o anumită dispoziție a trăsăturilor este expresia spaimei sau a deznădejdiei, pentru că imitația simpatetică a acestor trăsături a produs în propria mea conștiință afectul pe care îl atribui în momentul următor modelului pe care-l am în față. Un astfel de exemplu, în stare a fi folosit deopotrivă pentru cazul simpatiei ordinare și al celei estetice, presupune însă o serie de ipoteze, asupra cărora acordul nu este complet. El presupune mai întâi că simpatia anticipează percepția intelectuală a expresiei. El presupune apoi că această din urmă percepție ocolește prin conștiința de sine. Iată însă niște presupuneri care, pentru unele motive, pot fi puse la îndoială. Așa observă M. Scheler că percepția intelectuală a expresiei nu numai că nu este rezultatul simpatiei, dar este antecedentul și

62 R. Hamann, op. cit., pg. 50.

condiția ei. „Nu prin simpatie, scrie Scheler, dobândesc cunoștința suferințelor altuia; ci această cunoștință trebuie să existe pentru mine sub o formă oarecare, pentru a o putea împărtăși ⁶³ Dacă percepția expresiei ar fi rezultatul simpatiei, nu s-ar înțelege cum cineva poate să perceapă expresia foamei sau a durerii în trăsăturile unui copil, fără să încerce totuși vreo compătimire pentru el. O astfel de situație se poate însă produce și ea dovedește că percepția expresiei poate exista și independent de simpatie, dacă nu chiar, după cum vrea Scheler, ca o condiție a ei.

Este adevărat apoi că intuirea unei expresii ocolește prin conștiința de sine? Intuiția expresiei este pentru Scheler tot atât de „originară și primitivă” ca și intuiția proprietăților fizice ale materiei. „În fenomenul vizual al mâinilor împreunate, „rugăciunea”, ni se manifestă cu aceeași exactitate cu care se manifestă vizualității noastre pur fizice corpurile ca obiecte”. Există o imanență a sentimentelor în expresia lor, care face inutilă interpretarea lor prin răsunetul simpatetic pe care îl provoacă în noi. Nici „imitația” nu poate fi o condiție a percepției unei expresii eterogene, faptele și sentimentele imitate apărând conștiinței ca ale sale. Un individ care imită sub o influență hipnotică sau din pricina înglobării sale **într-o** mulțime omenească are totdeauna impresia că acționează spontan și personal. Simpatia nu implică deci, încheie Scheler, confuzia eterogenului cu propriul, sub niciuna din formele presupuse. Adevărata simpatie, considerată sub latura comprehensiunii afective, implică mai degrabă menținerea distanței dintre eterogen și propriu. Întemeindu-se pe o interpretare a fenomenului

63 M. Scheler, *Wesen und Formen der Sympatbie*, 3 Aufl, 1926. pg. 4 urm.

M. Geiger, op. cit., pg. 141 urm.

percepției expresiei, care s-a dovedit falsă, teoria simpatiei estetice ar trebui să tragă consecințele sau să se modifice în sensul criticilor înfățișate mai sus. Aceste critici propuneau tocmai o atitudine estetică în care conștiința eterogeniei dintre eu și obiectul estetic să nu dispară niciodată. Ele se ridicau împotriva acelui sentimentalism diletant, în care ațintirea asupra propriilor afecte nimicește orice atenție și inteligență propriu-zis artistice.

Teoria simpatiei poate fi în sfârșit învinovățită că menținând problema estetică în cadrul unui capitol al psihologiei o împiedică să se dezvolte până la limitele unei discipline autonome. Simpatia estetică studiază în adevăr obiectul estetic numai sub raportul răsunetului subiectiv pe care îl trezește. Când vreau să arăt însă care e natura unui fulger, observă M. Geiger, nu spun că el constă din spaima pe care o produce, atunci când cade lângă cineva. Estetica psihologică încearcă însă să cuprindă firea esteticului, arătând care sunt efectele lui. Încă din antichitate, Aristoteles definea tragicul prin spaima și mila care provoacă purgarea sufletului de pasiuni, când mai just ar fi fost să arate (ceea ce de altfel face **într-o** măsură oarecare) care este structura desfășurării dramatice în tragedie. Știința autonomă a esteticii va avea deci să descrie însușirile de structură ale obiectului estetic și varietățile lui. Se vede însă că în acest caz estetica urmează să ia o altă formă decât pe aceea psihologică, pe care teoria simpatiei estetice i-o imprimase.

Obiecțiile aduse împotriva esteticii simpatiei n-au rămas fără replică. J. Volkelt le răspunde și schimbul de vederi care se înjghebează între el și Scheler alcătuiește o interesantă pagină a analizei moderne și care merită să fie fixată. Volkelt se împotrivește ideii că însușirile obiectului estetic ar putea fi studiate și independent de răsunetul lor

subiectiv și că prin urmare metoda psihologică s-ar opune construirii științei autonome a esteticii. „Esteticul, observă el, se împlinește în subiect. Numai în trăirea psihologică devine el real. Obiectul estetic este numai condiția realizării esteticului în subiect”. Ar fi deci nepotrivit să căutăm câmpul de cercetare al esteticii în altă parte decât în reacțiile acestuia din urmă. În procesul estetic subiectiv, Volkelt distinge pe de o parte reacțiunile sentimentale personale, acelea care rămân pururi legate de sentimentul de sine al eului, cum ar fi de pildă compătimirea pe care eroul unei drame ne-o inspiră, și pe d. – altă parte sentimentele pe care le numește „obiective”, pentru că sunt acelea pe care le atribuim acestor eroi, cum ar fi de pildă iubirea dintre Romeo și Julieta sau gelozia lui Othello. Nu cumva atunci, se întreba Volkelt, estetica antisimpatetică înțelege să se ocupe numai de acestea din urmă, uitând că ele sunt de fapt tot niște reacții sentimentale ale subiectului, atribuite obiectului artistic pe calea proiecției simpatetice? Chiar dacă actul acesta rămâne inconștient, e! nu este mai puțin implicat în constituirea obiectului estetic. În expresia estetică se găsește cuprinsă impresia pe care a provocat-o. Deosebirea dintre estetica obiectivă și subiectivă devine limpede, dacă ne gândim că fiind deopotrivă psihologice, cea dintâi se ocupă numai de *conținuturi*, pe când cea de-a doua de *acte* sau *funcțiuni* sufletești. Deosebirea dintre conținuturi și acte sau funcțiuni sufletești a devenit comună de când Bretano și Stumpf au reintrodus-o în psihologie¹. Obiecții împotriva acestei clasificări n-au lipsit, dar distincția care le separă primește o justificare decisivă din felul deosebit al sentimentului eului, cu care ele se însoțesc. Conținuturile de conștiință sunt în adevăr însoțite de un sentiment pasiv al eului; conștiința le

suportă, ea nu se resimte pe sine drept cauza lor. Actele conștiinței sunt însă însoțite de un sentiment activ al eului; eul se simte cu ocazia lor în activitate. O percepție de pildă este un conținut sufletească; recunoașterea este însă un act. Această deosebire o adoptă acum și Volkelt, pentru a distribui, între termenii ei, tema deosebită a esteticii obiective și subiective.

Un răspuns a dat Volkelt și obiecțiilor foarte serioase ale lui Scheler. Față de părerea acestuia din urmă că intuiția expresiei străine este un fapt psihologic tot atât de elementar că și intuiția unei însușiri fizice oarecare, care n-are nevoie să ocolească prin conștiința de sine, Volkelt are motive pentru a susține contrariul. În acest sens el invocă argumentul că în intuiția expresiei conștiința admite și posibilitatea de a se înșela, ceea ce ar dovedi că ea nu percepe direct, ci interpretează. Această interpretare s-ar face prin compararea conținuturilor sufletești atribuite expresiei cu propriile conținuturi sufletești analoge și prin urma tocmai printr-o ocolire prin conștiința de sine. Părerea că expresia este obiectul unei intuiții tot atât de originare ca și intuiția însușirilor fizice i se pare lui Volkelt că se potrivește poziției psihologice a omului naiv care crede că vede în adevăr în expresia unui semn al său bucuria, rușinea, tristețea ș.a.m.d. Tot atât de puțin justificată consideră el și cealaltă idee a lui Scheler că intuirea sufletului propriu și al celui străin, manifestat prin expresie, este un fapt deopotrivă de direct. În acest fel de a vedea întrezărește Volkelt mai degrabă o dorință pioasă, aspirația oamenilor de a năruți zidul care în realitate îi izolează și îi închide cu tristețe în singurătatea specificității lor⁶⁴.

Scheler n-a răspuns acestor observații, dar într-o

64 M. Scheler. op. cit., pg. 273 urm.

ediție nouă a lucrării sale a întărit cu argumente inedite părerea că percepția expresiei este tot atât de elementară și directă ca și intuirea propriilor conținuturi sufletești și că așa fiind tălmăcirea eterogenului prin propriu, punct esențial în doctrina simpatetică, este o ipoteză eronată și cu totul nefolositoare 2. Proiecția simpatetică, observă în această ordine de idei Scheler, poate cel mult explica regăsirea eului meu **într-un** eu exterior, dar nu și faptul că acesta din urmă este cunoscut cu un eu deosebit de al meu. Această din urmă conștiință nu poate fi dată decât în mod direct și nemijlocit. Nu este apoi adevărat că intuiția de sine îi este conștiinței mai familiară, așa încât ea să nu poată ajuta la interpretarea expresiei eterogene. Copiii și primitivii trăiesc mai degrabă în formele prestabilite ale comunității, descoperirea universului lăuntric este un rezultat tardiv și care rămâne veșnic imperfect, dacă ne gândim la acea dificultate de a ne cunoaște cu adevărat, care a permis adâncă vorbă a lui Nietzsche: „fiecare este pentru sine ființa cea mai depărtată”. Nu numai, așadar, că ocolirea prin conștiința de sine nu se produce când e vorba de a percepe viața psihică a unui semen, dar acest drum ar fi extrem de anevoios. Conștiința alege chiar drumul invers, acela care constă din înaintarea în cunoștința proprie, prin cunoștința altora. Și este tocmai o împrejurare de cel mai mare interes pentru estetică faptul că operele artiștilor și poeților au, între altele, tocmai funcția de a ajuta la lărgirea și adâncirea propriei conștiințe, ca unele care permit acesteia să-și anexeze treptat regiuni care mai înainte îi rămăseseră necunoscute sau obscure. „Considerată sub acest unghi, scrie Scheler, istoria artei apare ca o serie de lupte întreprinse în vederea cuceririi lumii inteligibile, exterioară și interioară, și cu intenția de a o face conceptibilă **într-un** chip pe care

nicio altă știință nu l-ar putea ajunge”.

Argumentarea lui Scheler prezintă însă pe lângă unele lucruri bine observate câteva dificultăți esențiale. Intuiția expresiei o consideră Scheler drept un pur fapt de cunoaștere și, din acest punct de vedere, el are dreptate să se opună teoriei asimilării simpatetice. Orice cunoștință are în adevăr forma raportului **subiect-obiect**; ea presupune totdeauna eterogeneitatea subiectului cunoscător față de obiectul său. Când această distanță immanentă actului cunoașterii dispare, conștiința fiind să se nimicească și ea. Extazul mistic este exemplul tipic pentru împrejurarea în care relația de eterogeneitate între eu și obiectul său fiind întrecută, pentru a obține perfecta lor identificare, conștiința dispare în același timp. Felicitatea misticului, întrucât este încă o stare de conștiință, este făcută numai din făgăduința contopirii cu Dumnezeu. Această contopire, odată însă produsă, conștiința misticului se stinge și el nu mai poate încerca nici beatitudinea făgăduinței supremei îmbrățișări, nici tristețea conștiinței veșnic și prin natura ei despărțită de obiectul iubirii sale. Analiza stării de spirit mistice ne dovedește că intuiția expresiei nu poate să se sprijine pe identificarea simpatetică. Aceasta din urmă ar face-o mai degrabă imposibilă.

Unde mi se pare însă că Scheler se înșală este atunci când consideră acea formă a simpatiei care este intuiția expresiei drept un pur fapt de cunoaștere. Tristețea, bucuria, deznădejdea sau reculegerea și evlavie, care se exprimă în trăsăturile cuiva, sunt conținuturi sufletești pe care nu numai le cunosc dar le și resimt. Expresia este deopotrivă obiectul unei intuiții cognitive și sentimentale. Din acest din urmă punct de vedere, intuiția expresiei trebuie să aibă și acea bază difuză de reacții fiziologice, din care se dezvoltă orice *affect*. Numai resimți ca un affect

propriu, conținutului) sufletesc manifestat în expresie devine cu adevărat limpede până la ultima sa adâncime. Împrejurarea a fost recunoscută de mult de o psihologie și etică populară, care cere pentru o bună cunoaștere de oameni nu numai inteligență ascuțită, dar și capacitate de emoție, ceea ce înseamnă o alcătuire a structurii nervoase destul de impresionabilă și mobilă pentru a prinde și reproduce în chip spontan reflexele în fața cărora se găsește. Dar, după cum pe de altă parte observă cu multă dreptate Scheler, această reproducere imitativă nu poate să meargă până la punctul completa unificării, fără primejdia de a nu mai putea vorbi propriu-zis de simpatie, aceasta presupunând conștiința că sensul cu care simpatizez este totuși o altă ființă decât mine. Simpatia mi se pare, așadar, că păstrează situația mijlocie între completa unificare și veșnica eterogenie. Ea presupune pe oameni deosebiți, întrucât își cunosc reciproc conținuturile sufletești, și unificați, întrucât și le resimt. Întâlnirea polemică dintre Volkelt și Scheler se explică prin faptul că fiecare a considerat câte un altul din cele două momente ale simpatiei. Observațiile lor sunt, așadar, juste dar parțiale și departe de a se exclude, ele se întregesc și se implică.

Cum este însă posibilă o asemenea sinteză de termeni, în aparență contradictorii, ne-o dovedește tocmai cazul unei, considerată ca o formă de expresivitate și ca obiect al unei simpatii întregite din dublul sentiment al identității și eterogeniei. Atitudinea potrivită în fața artei se poate considera și mai departe că este simpatia, dar o simpatie care, în conformitate cu noile cercetări, implică îndoitul moment al identității și eterogeniei. Arta pare a fi, în adevăr, obiectul unei unificări afective și a unei distanțări cognitive. Din această situație rezultă numeroase concluzii relative la natura, evoluția și tipologia

sentimentului estetic. Așa de pildă distincția amintită mai sus între „concentrarea internă” a profanului și „concentrarea externă” a artistului provine din

I aptul că atitudinea acestuia, în fața obiectului estetic, este foarte intelectualizată. Considerându-și activitatea sa ca un exercițiu profesional, artistul își înțelege opera ca un obiect al cunoașterii, în care complexitatea temei implică preocuparea de a o învinge prin procedee tehnice generale. El își localizează astfel obiectul acestei preocupări intelectuale în dimensiunea lumii externe, la acea distanță pe care cunoașterea o implică. Neavând astfel de preocupări, profanul își apropie obiectul estetic până la punctul ideal al completei unificări. Pe acest drum, sentimentul estetic ia uneori formele pregătitoare ale extazului mistic, cu care în decursul istoriei doctrinelor el a fost de altfel deseori comparat.

Atitudinea sentimentală în fața artei, având să străbată drumul la capătul căruia se află perfectă unificare afectivă, se găsește angajată **într-un** proces în continuă desfășurare și care nu poate fi gata niciodată. În numele acestei atitudini, se va vorbi deci despre „adâncimea” artei, adică despre dimensiunea progresivei ei asimilări afective. Dar cum această asimilare nu poate ajunge niciodată la termenul ei, pentru că, în acest caz, obiectul estetic ar înceta să mai existe ca atare devine inteligibilă și pentru psihologie afirmația, adeseori făcută în trecut, că opera de artă posedă o adâncime ineputabilă, universală sau infinită.

Din această îndoită atitudine posibilă se înțelege și contrastul dintre ceea ce se poate numi forma deschisă și forma închisă a artei. Căci dacă sentimentul estetic se găsește **într-un** proces de treptată adâncire, de neconținută asimilare afectivă, forma artei poate fi considerată ca deschisă. Analogia folosită aci vrea să

spună că, în cazul acesta, arta prilejuiește un aflax neconținut de elemente personale, prin carea devine din ce în ce mai a noastră. Dacă însă obiectul estetic rămâne despărțit de noi cu întreaga distanță care necesită cunoașterea lui, dacă el se opune astfel totalei lui asimilări afective, atunci forma lui poate fi numită închisă. Faptul că **s-a** cerut artei când să fie cât mai sugestivă, adică să permită asociații cât mai bogate și în felul acesta să se prindă prin cât mai multe fire în țesătura experienței personale, dacă în alte împrejurări i **s-a** cerut o organizare atât de riguroasă încât niciun element să nu poată fi clintit, dar nici adăugat armoniei ei necesare, aceste două imperative nu sunt explicabile decât prin contrastul atitudinilor.

dintre care una tinde către identificarea afectivă și cealaltă către menținerea distanței cognitive.

Teoria tipurilor estetice, simpatetic și contemplativ, așa cum a fost construită **într-o** serie de opere contemporane, izolează câte unul din cele două momente ale unei atitudini estetice integrale. După ce, așadar, cercetarea modernă a sistematizat diversitățile pe care viața estetică efectivă le prezintă, progresul analizei poate dovedi acum în ce fel aceste diversități se implică. M. Geiger ¹ a putut arăta astfel, cu multă dreptate, cum menținut **într-o** depărtare de netrecut obiectul estetic **s-ar** oferi unei simple și reci cunoașteri și n-ar mai putea deveni astfel prilejul unei trăiri artistice. Aceeași soartă i-ar fi rezervat însă și dacă n-ar exista decât ca eveniment al subiectivității, căci din**tr-o** astfel de stare sufletească ar lipsi componenta relației cu un obiect artistic și prin urmare tocmai elementul care acordă particularitatea caracteristică a sentimentelor de care ne ocupăm. Rezultatele unei astfel de analize pot corecta și felul

unilateral al atitudinilor estetice afective, ajutându-le să integreze «adevărata și completa poziție în fața artei, o poziție deopotrivă de depărtată de intelectualismul artiștilor și sentimentalitatea naivă a profanilor, făcută din ceea ce în artă ne verifică, apărându-ne drept cunoscut și familiar, și din ceea ce în ea ne umple cu mirarea fragedă a unor aspecte noi și nebănuite.

Homo unius libri, omul unei singure cărți, este omul ultimei cărți citite. Pentru că acesta este adevăratul înțeles al expresiei latinești, ne putem da socoteală de marea vechime a constatării că în multe spirite ultima impresie literară lucrează cu o putere tiranică și exclusivă. Dar situația pe care expresia latinească o caracterizează constituie în același timp și un fel de avantaj. Atunci când spiritul cuiva dispune de multe modele literare, și o lungă practică a lor i le pune oricând și cu înlesnire la dispoziție, ultima carte citită, astfel încadrată, nu se mai bucură de privilegiul nici unui fel de exclusivitate, dar nici de încântarea fanatizată care-i corespundea. Aceasta încântare, acest fanatism stârnesc în multe spirite înclinarea de a face întocmai ca modelul care le-a vorbit cu atâta putere. Este firesc ca printre aceste spirite numărul cel mai mare să-i dea tineretul, oamenii care, găsi^{ndu}-se la începutul educației literare, în lipsa facultății reductive rezultând din comparație, manifestă un entuziasm și o dorință de a imita mai intensă. Aceasta explică pentru ce originalitatea este atât de rară în tinerețe. Puțin lucru înseamnă - observă odată R.M. Rilke - versurile scrise de timpuriu. „Ach, mit Versen ist so wemig getan wenn man sie früh schreibt!”

Dar tineretul nu este singura categorie despre care trebuie să amintim aici. Înclinația de a imita modelul literar care ți-a vorbit cu un farmec nespus este desigur

mult mai generală, pentru că alcătuiește motivul psihologic al acestei literaturi, reflexivă și lirică în același timp, care se practică în marginea artei de creație. Această literatură a primit numele de *impresionism*. Ea se poate defini drept încercarea de a reface, cu mijloace și uneori cu un material propriu, fizionomia operei sub a cărei influență te găsești. După natura materialului, dar mai ales după aceea a mijloacelor, impresionistul poate ajunge să sugereze ceea ce este original, delicat sau grav, în felul său de a reflecta opera. Așa au apărut câteva frumoase lucrări de impresionism, printre care trebuie neapărat să cităm *En marge des vlex livres* a lui Jules Lemaître sau unele pagini din *Du sang, de la mort et de la volupte* a lui Maurice Barrès, unde comentariul impresionist pornește uneori din marginea artei „alteori din marginea naturii primită ca impresie artistică. Ceea ce caracterizează pe impresionisti este că ei lucrează în temeiul unei plăceri foarte viu resimțită, pe când în literatura de creație, cu care subliniem contrastul, nu odată artistul își concepe tema ca pe o dificilă și obositoare problemă, pe care mai degrabă ar dori s-o înlăture.

Impresionismul literar se autorizează și de la o anumită teorie estetică. Ideea că poți ajunge să refaci fizionomia generală a unei opere afirmă că între procesul emoției și procesul creației există o identitate. Dacă insul emoționat nu s-ar simți el însuși artist, n-ar întreprinde lucrarea sa impresionistă și dacă nu s-ar simți întocmai ca artistul care l-a mișcat, n-ar mai aspira să refacă pe căile sale opera de la care a pornit. Identitatea dintre emoție și creație o găsim adeseori postulată în scrierile impresionistilor. De aici ea a trecut și în cărțile de estetică. O întâlnim de pildă în cartea lui G. Séailles: *Essai sur le génie dans l'art*, care ne dă o bună analiză a stării de spirit

impresioniste. „A iubi frumusețea, scrie Séailles, înseamnă a participa la viața geniului care a creat-o. Plăcerea estetică nu este suportată în chip pasiv; în același timp în care o primim, ne-o și oferim. Gustul este o adevărată artă. Opera nu vorbește tuturor; pentru mulți ea rămâne mută, ea nu e decât un obiect exterior care pătrunde în spirit fără să-i trezească. Artistul lovește în spirit; dar el nu poate face să țâșnească, decât ceea ce spiritul conține. A te bucura înseamnă a crea; a înțelege, înseamnă a egala; iubirea frumuseții este un adevărat geniu”. Apoi câteva rânduri mai departe: „Nu este totul iluzie în mândra bucurie care se amestecă cu degustarea frumuseții, în orgoliul naiv al acelor care cu atâta ușurință se cred autorii operelor pe care le admiră. Sufletul maestrului a devenit sufletul lor; ei se confundă, se identifică cu el; spiritul lor este făcut din aceleași idei; ei devin pentru un moment ceea ce artistul era în cele mai bune ore ale sale; simt că se depășesc și se contemplă fermecați sub aceste trăsături eroice”.

Față de toate acestea ce se poate observa? O analiză atentă poate lăsa să subziste și mai departe identificarea creației cu emoția? Acestei întrebări vrem acum să-i răspundem.

Deosebirea dintre creația și emoția artistică este radicală. Punctul de plecare al celei dintâi este oarecum ținta la care cea din urmă ajunge. Procedarea gândirii pare a fi, de la un caz la altul, diametral opusă. Analiza psihologică reușește să împrăstie cu oarecare ușurință iluzia impresionistă.

De unde pornesc artiștii în execuția operei lor? Multe mărturii ne îndreptățesc să spunem că ei pornesc de la o intuiție de totalitate a operei lor viitoare. Această intuiție are un caracter virtual, întrucât ea pare a conține

nedezvoltați toți germenii acestor opere. **Într-o** scrisoare, adeseori citată, Mozart ne-a lăsat un document de preț, când notează: „Pot vedea totul (întreaga bucată muzicală) cu o singură aruncătură de grivire a ochiului meu spiritual, așa cum aş vedea o pictura frumoasă sau o frumoasă creatură umană. N-aud atunci opera ca o succesiune - aceasta va veni mai târziu - ci o aud oarecum întreagă și în același timp. E o delectare minunată!” Procesul creației muzicale ar fi așadar, după Mozart, dispunerea **într-o** ordine succesivă a unei intuiții existentă mai întâi în chip simultan.

Interesant este de observat că pentru a ne face să înțelegem ce este această intuiție de totalitate, cu care procesul creației debutează, Mozart se folosește de simboluri vizuale. La fel se exprima și Flaubert, care, după declarația pe care frații Goncourt o consemnează în jurnalul lor, ar fi vrut să realizeze în Salammbô ceva de culoarea purpului; iar în Madame Bovary ceva din tonalitatea de mușchi a faunei în pivnițe. Sunt însă artiști care preferă să se exprime prin simboluri auditive. Așa de pildă în scrisoarea pe care o adresează, la 18 martie 1796, amicului său Goethe, Schiller declară: „Percepția mea este mai întâi fără obiect clar și definitiv; acesta se formează mai târziu. O anumită stare de suflet muzicală (cine musikalische Gemüthsstimmung) îl anticipează și produce în mine ideea poetică. Câteva decenii mai târziu, O. Ludwig în ale sale *Studieri zum eigenen Schaffen*, întrebuințează deopotrivă simboluri muzicale și vizuale pentru a tălmăci intuiția lui de debut. „Procedeu meu - notează Ludwig - este acesta: o stare de spirit muzicală precedă; aceasta se transformă **într-o** culoare; apoi văd una sau mai multe figuri **într-o** anumită atitudine sau gesticulație reciprocă”...

Această intuiție inițială, virtuală și simultană, a interpretat-o filosofic Richard Wagner care vorbește, undeva, de un anumit „punct condensat și comprimat”, din care artistul dezvoltă întreaga materie a creației sale. Oricare ar fi bogăția, variația și întinderea acestei creații - arată Wagner - opera de artă se poate reduce la un asemenea unic punct energetic și toată valoarea pe care o putem acorda operei stă în claritatea cu care el se impune conștiinței noastre. H. St. Chamberlain a aplicat cu mult rod vederea wagneriană, în monografia pe care o consacră marelui compozitor.

Cu observațiile lui Wagner ajungem însă la ceea ce constituie situația finală în procesul emoției estetice, situație foarte asemănătoare momentului inițial din procesul creației. Este evident că emoția estetică nu poate debuta **printr-o** intuiție totală a operei. Aceasta se întregește treptat și se desăvârșește la urmă. Ea se desăvârșește însă în tot cazul, da. că opera se menține **într-o** atmosferă unitară și posedă o justă motivare lăuntrică. Când opera nu îndeplinește aceste condiții, impresia de totalitate devine șovăitoare și sentimentul acesta ne îndreptățește **s-o** condamnăm.

S-a discutat mult în vremea Renașterii despre rangul în demnitate al fiecărei arte în parte. Interesant pentru problema noastră este felul în care Leonardo da Vinci ia atitudine față de problemă, întrebuintând criteriul gradului de intuiție totală pe care fiecare artă îl poate oferi. Așa afirma Leonardo da Vinci superioritatea muzicii și a picturii asupra poeziei, ca unele ce pot mai degrabă obține această intuiție. Poetului îi aducea da Vinci imputarea: „che non ha potesta în un medesimo tempo di dire diverse cose”. Se vede limpede însă că ceea ce îl făcea pe de Vinci să afirme superioritatea muzicii și a picturii asupra poeziei

e identificarea cu totul nelegitimă a unei simultaneități, temporale sau spațiale, cu acea simultaneitate psihică, exprimabilă numai simbolic prin valori de spațiu sau timp și pe care o aflăm atât la începutul procesului creator, cât și la sfârșitul procesului emotiv. Eroarea lui Leonardo da Vinci este în acest punct evidentă.

Dar că procesul emotiv sfârșește **într-o** astfel de intuiție totală, ne-o confirmă și rezultatele mai noi ale esteticii psihologice. Astfel, pentru Lipps, dezvoltarea unui obiect estetic nu se produce prin**tr-o** circulație (Kommen und Gehen) de elemente, ci prin**tr-o** progresie (Hinzutreten) care oferă spiritului un *tot* în chip simultan. „De aceea, adaugă Lipps, și succesiunea cade pentru noi sub punctul de vedere al simultaneității”, parafrazând și modificând astfel distincția celebră pe care a fă**cut-o** Lessing, în *Laokoon*, între artele succesive și cele de simultaneitate.

Multă vreme după ce amintirea tuturor amănunțelor particulare ale unei opere a dispărut, stăruie în conștiință această intuiție de totalitate. Ea este într-adevăr bunul pe care îl reținem, când toată averea preciziunilor a dispărut. Apoi, cultura artistică este construită în mare măsura din facultatea de a avea la îndemână o sumă de stări de spirit unitare, intensive și virtuale, pe care le folosim prin intermediul valorilor simbolice care de traduc. Experiența prezintă și comună cheamă așadar în ajutor, pentru a se exprima, o experiență artistică trecută și anume prin intermediul unei stări de spirit comune. Astfel Barrès, analizând impresiile avute la Isola Bella, frumoasa insulă din lacul Maggiore, nu-și poate interpreta mai bine sentimentul decât evocând pânza lui Watteau, *L'embarquement pour la Cythere*. „Natura a început să semene de la o vreme cu pânzetele domnului Whistler”,

spune în mod spiritual Oscar Wilde și enunță astfel cu facilitate adevărul valabil pentru toți indivizii care văd lumea prin prisma culturii lor artistice că adeseori sentimentul nostru în fața lucrurilor îl interpretăm prin vechile afecte stârnite de artă.

Nu numai, așadar, că emoția nu repetă creația, dar mai degrabă cea dintâi sfârșește acolo unde cea din urmă începe. Am spus că și procedarea gândirii este în fiecare caz cu totul alta. În adevăr, execuția artistică dă impresia că analizează intuiția inițială, întrucât sarcina ei pare a se reduce la actualizarea elementelor pe care această intuiție inițială le cuprindea în mod virtual. Dar deasupra acestui punct va trebui să revenim. În ce privește însă desfășurarea emoției estetice vom spune că este sintetică. Intuiția finală este rezultatul unei creații continue. Momentele particulare ale unei opere sunt, pentru conștiința artistului, justificarea intuiției sale inițiale; pentru noi, ele sunt obiectul unor surprize neîntrerupte.

Pornind de la intuiția inițială coloristică pe care voia s-o realizeze în *Madame Bovary*, Flaubert, după cum ne spun frații Goncourt, își închipui mai întâi personajul drept o femeie bătrână, evlavioasă și pudică. Acest personaj, Flaubert l-a creat. Dar nu în *Madame Bovary*, ci în silueta bunei Felicite din nuvela *Un coeur simple*. Până atunci, Emma Bovary deveni altceva și anume provinciala romantică și nefericită pe care o cunoaștem. Intuiția inițială de la care artistul pornește, nu cuprinde așadar opera în materialitatea elementelor ei particulare, ci numai prefigurația raportului pe care aceste elemente trebuie să-i întrețină între ele, pentru ca atmosfera generală a operei să fie realizată. Dacă Flaubert a schimbat cu totul trăsăturile de caracter ale Doamnei Bovary, lucrul se datorează faptului că sentimentul său l-a instruit la timp,

că noile trăsături ale personajului justifică mai bine intuiția sa inițială. În procesul creației avem, așadar, de deosebit între intuiția inițială, revelație subită și iresponsabilă, și invenția amănunțelor particulare, făcută în permanenta considerare a totalului pe care trebuie să-i justifice și care se realizează **printr-un** grad mai mic sau mai mare de efortare atentivă. Atitudinea artistului este retrospectivă și se răsfrânge în conștiință ca sentimentul care întovărășește orice așteptare pe cale să se înfăptuiască. Atitudinea noastră este însă prospectivă și ea se traduce în sentimentul de încordare al unei neconținute așteptări.

Dacă emoția și creația au putut fi în adevăr asimilate, lucrul se datorează acelei vechi păreri pe care o exprima și Goethe când spunea că „arta se găsește în fiecare moment la scopul ei”. Considerate în momentele lor particulare, creația și emoția se suprapun. Acolo unde n-ar exista această intimă corespondență, intenția creatorului ar rămânea străină persoanei care ia contact cu opera. Arta poate fi totdeauna la scopul ei; ea nu este însă orișicând gata. Mai aproape de adevărul lucrurilor suntem atunci când o înțelegem ca pe un ciclu de mici dezvoltări parțiale. O dramă de pildă este acea lungă evoluție care pornește **dintr-o** situație problematică și termină **într-o** soluție bine motivată. Dar o dramă se alcătuiește din scene pe care le putem resimți juste, și acestea din replici pe care le putem aprecia nimerite. Paradoxul legăturii dintre creație și emoție apare limpede dacă ne gândim că, suprapunându-se în toate momentele lor particulare, ele reproduc în general un drum invers. Împrejurarea se datorează fără îndoială faptului că în dezvoltările restrânse intuiția inițială a artistului se asimilează rapid cu intuiția finală a persoanei căreia el i se adresează, pe când în lunga dezvoltare a operei întregi, cele două intuiții se găsesc

destul de depărtate pentru a fi îndreptățiți să subliniem și opoziția dintre creație și emoție. Acum, ceea ce pare a fi spus numai despre literatură, și este evident că are valoare și pentru muzică, se potrivește desigur și pentru artele plastice. Căci întrucât și operele acestora din urmă, după cum au accentuat un Dessoir și Meumann, sunt obiectul unei percepții care se precizează și se adâncește treptat, este clar că și în cazul lor spectatorul nu câștigă decât după o scurgere de timp oarecare intuiția de totalitate de la care și artistul plastic pornește.

Am considerat până acum creația și emoția ca pe două procese. Când aceste două procese au ajuns la termenul lor, ele ocupă punctul de vedere al unei noi comparații posibile. Nu cumva în această nouă situație sunt ele într-adevăr identice? A ne pune o asemenea chestiune, înseamnă a ne întreba în ce măsură se aseamănă sau se deosebește opera, așa cum ea apare artistului, de felul în care ea ne apare nouă. Deosebiri par a fi aici mai atenuate. Creația pentru artist a fost treptata justificare a unei intuiții inițiale. Acum când stă și privește în urmă, fiecare moment particular al operei sale îi apare artistului ca mai mult sau mai puțin adaptat intuiției pe care trebuia s-o justifice. Atitudinea sa este deci absolut tehnică și din ea pornesc modificările *de la dernière main* pe care artistul le aduce operei sale. Alta este situația noastră. Opera a fost pentru noi cucerirea progresivă a unei intuiții finale. Când ajunși acum la capăt, considerăm trecutul emoției noastre, fiecare element particular, resimțit la timpul lui ca suficient și înzestrat cu o finalitate proprie și locală, se îmbogățește cu o semnificație nouă și mai adâncă. Înțelegem mai bine pentru ce artistul a întrebuițat cutare și cutare situație sau valoare plastică sau rămânem nedumeriți de ce le-a întrebuițat tocmai pe acelea. Emoției estetice primitive,

la care impresionistul pare a rămâne totdeauna, i se adaugă astfel admirație sau îndoială în ce privește dibăcia artistului. Sunt unele persoane la care acest din urmă sentiment dobândește preponderență și atitudinea lor se apropie oarecum de aceea a artistului la sfârșitul procesului de creație. Abia atitudinea despre care vorbim este aceea *critică*. A face critică înseamnă prin urmare a ocupa punctul de vedere al artistului care își consideră opera terminată. A face critică mai înseamnă însă a înăbuși emoția nudă, în avantajul comparației ei cu tehnica artistului. Se vede bine acum de ce este insuficientă situația criticului impresionist care speră totul de la simpatia emoționată cu opera, menită să-i deschidă și ultima adâncime a sufletului artistului, pe când aceasta pare a fi numai un punct de pornire pe care selecția tehnică trebuie să-i completeze, pentru ca sufletul artistului să-și destăinuiească natura adevărată a proceselor care l-au cutreierat.

Analiza ne arată astfel că dacă contemplatorul, abandonat cu totul emoției sale, se identifică vreodată cu artistul, aceasta se petrece numai prin ceea ce în aceasta din urmă este cu totul rudimentar și nedefinit. Orice încercare de a cuprinde mai adânc sufletul artistului trebuie să întreacă acest moment și să înțeleagă acea specifică luptă a motivelor din sufletul său al cărei rezultat este potrivita adaptare a operei materiale la intuiția formală din care ea decurge. Această încercare de comprehensiune nu mai este însă o emoție, ci un act rafinat de reflecție.

Acestea nu sunt un elogiu și nu sunt o apărare a cubismului; nu sunt nicio critică a sa în înțelesul care se dă de obicei acestui cuvânt. Cubismul există. A-l nega nu înseamnă al suprima. A-l disprețui nu înseamnă a-l întrece.

Pentru că există trebuie să răspundă și unei necesități și observatorul are ocaziunea să fixeze câteva note care pot fi interesante. „Ars longa” a proverbului poate fi interpretată și altfel de cum e amintită acolo. Producția artistică a unei epoci întrece adeseori limita ei normală de înțelegere nu numai pentru că, după cum se spune cu oarecare emfază, încearcă o sinteză căruia numai viitorului îi este dat **s-o** desăvârșească, dar uneori pentru că analizează și pune în libertate elementele unei vremi imediat anterioare, pregătind și-o înțelegere mai adâncă a trecutului. A trata cu intoleranță o mișcare artistică nouă - fie ea excentrică sau chiar anarhică - înseamnă a avea puțin simț pentru totalități. A-i opune o siguranță îngâmfată de principii, înseamnă a dovedi tocmai lipsa însușirii care împodobește mai mult pe filistinul culturii, lipsa prudenței. Ritmul precipitat și atitudinea extatică a profeților trebuie să ne rămână cu toate acestea tot așa de străine. E vorba să indicăm în trăsături scurte dimensiunile ideii cubiste și **s-o** punem în legătură cu unele din cele ce **s-au** realizat sau gândit în marginea sau înaintea ei.

*

Este în adevăr greu a vorbi despre cubism ca de o mișcare cu totul independentă. Oricât de neașteptate ar fi impresiunile pe care le primește acel ce vrea să se orienteze în producțiunea foarte variată, foarte activă și foarte îndrăzneată a acestor artiști, puțința unei legături cu trecutul i se va prezenta întotdeauna. Cubiștii înșiși sunt departe de a se defini prin negație totală. Dimpotrivă, conștiința unei sarcini transmise istoricește caracterizează mentalitatea lor ca grup și ajută la înțelegerea tendinței generale pe care o servesc. Nevoia de a căută motive și justificări în trecut mi se pare de altfel o trăsătură de concepție, comună tuturor manifestelor artistice care **s-au**

scris vreodată. Contrastul dintre ideea „nouă” și exemplul vechi, asocierea dintre violența inițiativei și liniștea tradiției, șarja împotriva „academismului” contemporan tocmai în numele acelora care păreau a fi părinții lui legitimi, caracterizează deopotrivă toate încercările de a introduce o atitudine recentă. O poziție disociativă vine să controleze aci contextele fixate de școală și să obțină din variarea raportului elementelor un nou punct de vedere. O revoluție artistică este rareori așa de radicală pe cât o crede privirea alarmată a publicului contemporan; ea este mai degrabă o încercare de a împropăta problema eternă a artei. Și artiștii sunt cei dintâi s-o recunoască. Nu trebuie să ne mire astfel dacă - **într-un** curent care și-a făcut loc mai ales în Franța - am văzut reprezentanți ai unei inspirații foarte îndrăznețe reclamând moștenirea unui Cezanne sau Courbet, a unui Ingres sau El Greco, a cutărui mare maestru venețian sau florentin. Urmărirea unei succesiuni așa de îndepărtate ne-ar duce totuși să rătăcim. Găsirea atâtor puncte de contact ar risca apoi să piardă din vedere ceea ce este specific și ceea ce rămâne în definitiv de subliniat. Legătura cu trecutul cel mai apropiat este o metodă mai sigură, pentru că ea ne ajută să desprindem nu numai ceea ce este ideal-istoric, ca un element repetat la intervale mari de timp din necesitatea unui complex analog de condiții, dar și ceea ce este istoric-cauzativ în experiența de artă de care ne ocupăm.

*

Împotriva tehnicii și viziunii impresioniste care pune greutatea pe factorul „culoare1”, câțiva artiști mai tineri au opus importanța factorului „desen”. Învățătura lui Cezanne, care voia să introducă în pictură elementele de imp este ale arhitecturii <și ale modelajului s-a cristalizat în cuvinte de ordine și a devenit prima bază de tradiție a

unei mișcări în dezvoltare.

Deși încă un mare colorist, maestrul de la Aix încetează de a insista asupra jocului luminos al atmosferei și asupra alternanțelor vii ale tonurilor. Servind o inspirație mai idealistă ambiția sa nu se mărginește la acea stimulare a senzor putut care, purtându-ne prin medii călduroase sau reci și făcându-ne părtași la tremurul universal al luminii, alcătuia întreaga poezie fiziologică a impresionismului. Culoarea sa folosește tonuri mai puțin variate și se adună în mase mari și în contraste epice. Umbra și lumina se distribuie în peisagiile sale după indicația unui gest larg și tinde să ne dea ideea unei acțiuni generale. O preferință vădită pentru mecanica fabuloasă a naturii, pentru energiile ei posibile sau actuale, constituie substratul religios al inspirației lui Cezanne. În locul naturii pe care impresionistii o ofereau sufletului dornic de o senzație agreabilă și repauzantă, apare aci o natură care trebuie adorată. Valorile ei nu le va găsi omul civilizației noastre în felul său de a vedea natura: ca pe o tovarășă a clipelor de liniște sau veselie. Natura lui Cezanne este mai degrabă un complement necesar al ființei omenești, menit s-o întregască și s-o înalțe la o conștiință cosmică. Poziția aceasta proprie ființei religioase devine ea însăși motivul inspirației în acele pânze simbolice în care, om și natură găsindu-se împreună, gestul ființelor este reluat de lucruri și multiplicat în toate detaliile unui spațiu colosal. Așa, de pildă, în cunoscutele *Bacanale* unde frământarea personagiilor se repetă în volbura fantastică a norilor, sau în pânza *Les Baigneuses* în care grația caracteristică a trupurilor găsește un ecou în subțirimea și curbura analogă a copacilor care le protejează. Dacă impresionistii erau mai ales lirici, Cezanne este mai ales dramatic. O

acțiune este totdeauna motivul lui și pentru aceasta îi trebuie o reprezentare mai precisă a spațiului tridimensional. El reușește să întrecă astfel convențiunea vizuală care obține din descrierea în suprafață reprezentarea în spațiu și ajunge oarecum să dea un sistem de echivalențe pentru realitatea rotundă a obiectelor, pentru adâncimea lor. O problemă nouă se punea picturii care se găsea de acum în măsură să strângă mai de aproape legăturile cu surorile sale în plastică⁶⁵. Printre consecințele acestei idei trebuie căutată și revoluția cubistă.

În același mod artiștii germani pun în lumină relațiunea lor cu un moment anterior el evoluției. Influența pe care a exercitat-o în ultimii douăzeci de ani opera elvețianului Hodler nu pare a fi fost de mică importanță. Dacă impresioniștii insistau asupra unității obiectelor vizibile întrucât ele nu exprimă decât grade felurite de intensitate a luminii, dacă ei le inundau în aceeași baie de raze și notau apoi puterea de răsfrângere a fiecăruia din ele, Hodler accentuează tocmai independența obiectelor întrucât fiecare manifestă un dinamism particular. Dacă se mai poate vorbi cu toate acestea de o unitate a obiectelor, ea nu este aceea a unui mediu care le cuprinde laolaltă, ci aceea a unei legi care le comandă deopotrivă. Oricine a văzut vreo pânză de-a lui Hodler poate verifica aceste impresii. În *Wilhelm Tell*, eroul care sparge norii și iese la iveală, cu arcul în mâna stângă, cu mâna dreaptă ridicată, amândouă brațele deschise larg, pășind înainte și în momentul în care greutatea cade pe piciorul stâng, este strict individualizat **într-un** contur aproape schematic.

65 Se citează expresiile proprii ale lui Cezanne : „tout dans li nature se modele selon la sphere, le cone et le cylindre, il faut apprendre ;\ peindre sur ces figures simples, on pourra ensuite faire tout ce qu'on vov.dra".

Nicio comunicație între statura eroului și mediul ambiant; așezarea ei în spațiu și caracterizarea acestuia din urmă rămâne numai o problemă de decorațiune. Apoi, așa cum dmpresiunea se produce, suntem mai puțin înclinați de a închipui continuitatea mișcării personajului în spațiu, ci îl menținem mai degrabă în această scurtă clipă de odihnă în care se exprimă, concentrându-se până la explozia apropiată, energia pe care artistul a dorit s-o glorifice. Desigur, nu este dat picturii să fixeze din miș» - care decât un moment reprezentativ - și lucrul acesta a fost de multă vreme recunoscut. La Hodler însă momentul ales este mai mult *symbolic*, decât *reprezentativ*; el tinde mai puțin să integreze o evoluție unitară, cât să sugereze fondul simplu și general al unei individualități, ideea unei legi permanente a vieții. Cu drept cuvânt Fr. Burger a putut vorbi de o „teorie a cunoașterii” a lui Hodler! Ideea de lege este factorul de unitate și în pânze de compoziție ca aceea numită: *Lupta de la Nâfels*. Elementul individual este încă mai absent aici. Fizionomiile sunt acoperite de brațele care se ridică. Dar intenția care grupează în mod simetric cele cinci statui principale și mișcările lor respective nu poate lăsa nicio îndoială. „Hodler nu descrie, spune Fr. Burger, personalități diferențiate, ci numai, prin ajutorul repetiției regulate a unui aceluiasi motiv de mișcare, identitatea voinței care conduce și stăpânește pe luptători” (Cezanne und Hodler, pag. 46).

A sugera acțiunea necesară a unei legi implică, pentru reprezentarea plastică respectivă, o simplificare a conturilor ei până la cele mai generale dintre liniile de forță care au produs-o. Acțiunea formei este imanentă materiei, după Aristoteles. Și în realitate obiectele vii au particularitatea de a manifesta o lege așa de variată în acțiunea ei, cu puncte de sprijin așa de apropiate,

răsfrântă în zeci de componente care se concurează, se sprijină și se combat, încât întregul armonios care rezultă nu lasă să subziste nicio idee în afară de obiectul în sine. O frângere, o particularizare așa de variată a legii unei structuri lasă impresiunea accidentului, a jocului și a libertății. În frumusețea omenească nimic nu vine să subordoneze impresia unei idei; niciun destin nu apasă din afară și nimic nu te invită la reflecție. Totul își ajunge sieși; e o faptă completă și liberă care nu cere explicația unui motiv. Am spune, dimpotrivă, că „urâtul” și „caracteristicul” sunt aparențele în fața cărora îi place filosofului să se oprească. Aci impresia atârână de o idee. Aparența invită la reflecție. În structura acestor obiecte, legea de producere respectivă schițează un traiect energic și mai simplu. Ea subțiază sau ascute toate liniile feței ca la florentinii lui Donatello sau împinge maxilarul inferior **într-un** prognatism monstruos ca la unii din Habsburgii spanioli. Un sens unic sau o trăsătură singulară domină aceste figuri - și ea ne vorbește de o idee care a lucrat în materie cu forța inexorabilă a unui destin.

O asemenea idee rămâne legată de o individualitate. Nu o asemenea idee și nu o lege particulară vor cubiștii să ne sugereze. În ce are ea mai general legea unei structuri este însă mecanică și forma care o manifestă mai bine este acea cristalină. Acesta este unul din postulatele cubismului care poate fi astfel considerat ca extrema stângă a artei de că-i racter. J

La Hodler legea fenomenului nu este încă mecanică; dar tendința de a reprezenta legea, adică ceea ce în individ este supraindividual, o putem întâlni de pe atunci. Împrejurarea aceasta face din *Tell* un simbol al mișcării în nemișcare. Potențialul energiei este ridicat aci până în pragul exploziei. La cubiști orice interes este retras fenomenului; Problema care li se pune este numai aceea a

felului cum legea activează sau a activat în aparență. Lucrări ca renumita sculptură *Dansul* de Alexandru Archipenko, în care brațele și picioarele devin simple pârghii, este montarea plastică a unei relații de forțe. În *Pierrot dormind* de Hettner, nu mai este reprezentată legea în funcțiune, ci așa cum ea a lucrat până a învinge întreaga rezistență a materiei vii. Personajul este literalmente mineralizat; el zace la pământ ca o bucată de stâncă martoră a forțelor care au comprimat-o vreme îndelungată. Ovalul feței este descompus în suprafețe. Suprafețele adânci cu cele verticale completează pretutindeni o structură cristalină. Ceea ce la Cezanne rămâne încă un sistem sugestiv de echivalențe pentru realitatea spațială a obiectelor, devine aci o reprezentare hotărâtă a celor trei dimensiuni⁶⁶.

*

Metodei cubiste, pe care am caracterizat-o astfel în mod general, i se pot găsi și alte antecedente însemnate în trecutul artei. O apropiere ideal-istorică de data aceasta vine să precizeze mai de aproape atitudinea ei. S-a observat că de câte ori între artist și natură a apărut un raport religios specific, care poate fi desemnat prin numele de „transcendență”, am avut și o artă tinzând către o reducere cristalină a obiectelor reprezentate. A cere conformitatea cu natura, a adora în mod exclusiv frumusețea înseamnă a rămâne numai în punctul de vedere greco-roman. Punctul de vedere primește însă o

66 O apropiere analogă între Cezanne și cubiști se poate întâlni și la criticul german Paul Fechter. Der Expressionismus, pag. 37—38. În aceeași ordine de idei sînt interesante de citat cuvintele cubistului Picasso : „într-o pictură de Rafael este cu neputință de a determina cu precizie distanța de la extremitatea nasului la gură. Eu vreau să pictez portrete în care lucrul acesta să fie posibil” (vd. și Daniel Henry, Der Weg zum Kubismus, Miinchen, 1920).

modificare însemnată dacă ne întoarcem către producția dezvoltată în culturile asiatice sau în acelea care au suferit influența înțelegerii de viață asiatice. Lucrul a fost bine pus în lumină **într-o** lucrare devenită celebră: *Abstraktion und Einfühlung* de Wilhelm Worringer și care face uneori impresia unui prolog la cubism.

Worringer socotește că însăși estetica modernă, aceea care a făurit noțiunea de „Einfühlung”: contopirea simpatetică cu lucrurile păstrează același exclusivism al punctului de vedere mediteranean. De el se deosebește tendința abstractivă a asiaticilor care, departe de a manifesta aceeași simpatie și pierdere în lucruri, vor mai degrabă să rețină ceea ce în ele este permanent. „În timp ce tendința simpatetică („Einfühlungsdrang”), spune Worringer, are drept condiție o fericită familiaritate panteistă între om și fenomenele lumii externe, tendința abstractivă este consecința unei mari neliniștiri a omului de către aceste fenomene și corespunde sub raportul religios unei puternice colorări transcendente a tuturor reprezentărilor sale. Am dori să numim această stare: „sipaimă spirituală de spațiu” (pag. 19 – 20). Ea s-ar putea compara cu acea agorafobie, frica de locurile întinse, care stăpânește în mod bolnăvicios pe unii oameni. O explicație curentă atribuie fobia pietelor unei rămășițe din faza de dezvoltare a omului, în care orientarea în spațiu era încredințată deopotrivă ochiului și pipăitului. Ridicarea pe două picioare l-a abandonat numai conducerii ochiului și lucrul acesta n-a putut merge la început fără un anumit sentiment de nesiguranță. Acest sentiment revine apoi când și când chiar dacă dezvoltarea ulterioară i-a dat, odată cu avantajul obișnuinței, siguranța superiorității sale intelectuale. În același mod, dezvoltarea raționalistă a umanității a putut reprima frica primitivă a omului, așa

cum el trebuie să se fi simțit pierdut în mijlocul universului. Instinctul metafizic al popoarelor orientale **s-a** opus însă unei asemenea dezvoltări raționaliste și ele au continuat să resimtă relativitatea dureroasă a fenomenelor, vâlul Majei aruncat peste fața adevărată a lucrurilor. Aceea ce **s-a** numit: spaima spirituală de spațiu, a stăruit și mai departe, deși nu în *fața* cunoașterii, în fața enigmei mute a lumii, ci *deasupra* ei, deasupra enigmei socotite de acum nedezlegabile (pag. 20 - 21). „Chinuite de complexul confuz și de veșnica schimbare a fenomenelor externe, continuă Worringer, popoarele acestea erau stăpânire de o mare dorință de liniște. Nevoia de fericire prin artă, ele nu o căutară în contopirea cu lucrurile, în trăirea fericită în ele, ci în extragerea din arbitrarul și accidentalul lumii și, prin apropiere de formele abstracte, în eternizarea lor și în găsirea unui punct de odihnă din mijlocul goanei neîncetate a aparențelor”. Așa **s-a** întâmplat în Egipt și în întreaga Asie. Așa **s-a** întâmplat ori de câte ori pe cale religioasă sau altfel o concepție orientală **s-a** impus în Europa - la Roma în antichitatea târzie, în Bizanț etc.

Înfrățirea cu Orientul este unul din motivele favorite ale teoriei cubiste. El există în complexul interesului pe care modernii îl acordă, de câteva decenii, artei asiatice. Dacă însă în adevăr abstractismul unui Picasso de pildă exprimă un nou moment de dominație a atitudinii religioase orientale, o nevoie nouă de asceză și un nou pesimism al cunoașterii, rămâne numai o ipoteză. Ea poate fi supusă studiului ca un capitol curios al misticii moderne.

*

Într-un punct esențial mi se pare că vederile lui Worringer nu se pot susține. A face din simpatia estetică un proces limitat la înțelegerea artei greco-latine este ceea ce poate stârni împotrivirea cea mai categorică. Dacă

noțiunea de „Einfühlung” valorează ceva, e numai întrucât desemnează un mod general de apreciere a obiectelor estetice. Un mod general, și să adăugăm îndată: un mod elementar. În fața unor obiecte de artă de oarecare complexitate, procesul schematic al simpatiei se înfășoară în atâtea straturi de asociații „pune în mișcare asemenea mase de reprezentări încât înfățișarea sa primitivă devine de nerecunoscut.

Estetica simpatiei joacă asupra analogiei cu actorul. După ce **într-o** fază anterioară, filosofia artei făcuse din contemplatorul de artă o ființă pasivă, folosind în nemișcare avantajele unei inexplicabile stări de grație, estetica modernă îl prezintă, dimpotrivă, ca esențialmente activ. Asemeni cu actorul, de care un salt peste rampă îl apropie, mărginit însă la jocul în racourci al „imitației interne”, el reface în sine direcția, proporțiile sau forma obiectelor ce i se oferă. În spațiul restrâns al modificărilor organice, el poate să aibă salturi zvelte de curbă, ondulații nesfârșite de valuri, ascensiuni grațioase de spirală, se poate simți vast cât o câmpie și predominant ca un munte. Calitățile matematice ale lucrurilor se transformă în adjective morale. Totul îl stimulează la activitate și propriul lui organism devine un sistem de interpretare a lumii, un dispozitiv abil care primește impulsii și dă înapoi valori emoționale. Lumea la rândul ei devine un prilej de imitare, o invitație la joc; sub scoarța ei se revarsă substanța actorului, îi împrumută un sens, o însuflețește. Actor? i lume se unifică astfel și realizează pentru întâia oară o conștiință care nu mai suferă presiunea și limitele unui „eu”.

Simpatia estetică nu poate fi socotită ca valorând numai pentru produsele artei greco-latine. Jocul de forțe din *Dansul* lui Archipenko nu devine o realitate estetică decât în măsura în care imitația internă îl reproduce.

Numai în felul acesta se dezvoltă în noi o conștiință de mișcare și putem vorbi de dinamismul compoziției ca de o însușire estetică. Și dacă aici poate fi descoperită încă ceea ce Worringer numește „linia vieții”, vom spune că însuși portretul lui Hettner nu devine o asemenea realitate decât sub condiția de a reface în noi raportul împietrit al suprafețelor sale, de a ne simți **într-un** fel noi înșine cristalizați.

De unde atunci deosebirea pe care Worringer credea **s-o** poată face între „Einführung” și tendința abstractivă, când înseși reprezentările fixate de acesta nu dobândesc realitatea estetică decât prin mijlocirea aceluiași proces de simpatie! De unde deosebirea dintre o frumoasă statuie grecească și unul dintre exemplarele comune artei orientale și încercării cubiste?

K. Groos observă undeva că în „imitația internă”, spectatorul de artă se comportă asemănător servitoarei care, vrând să aranjeze obiectele de pe masă în opt colțuri, o înconjură fără a reface în mod exact conturul ei geometric. Servitoarea poate să refacă totuși acest contur cu cea mai mare îngrijire și cu o atenție deosebită pentru ritmul pașilor ei: mișcarea ei poate să dea atunci idee de imitația internă cerută în cubism.

Dar chiar dacă această imitație ar urmări de aproape contururile unei frumoase statui grecești, impresia rezultată nu va fi aceea severă și concentrată pe care o procură conștiința unei legi dominând deasupra lucrurilor. Linia frumuseții, spunea pictorul Hogarth, este serpentina și curba ondulatorie a valurilor. Este, adică, aceea în care progresul desfășurării de la A la B este așa de ușor, încât urmărirea ei produce simțirea nemijlocită a spontaneității. Ea este produsul unei mari mulțimi de rezultante și dă tot atât de puțin socoteală de componentele care au produs-o,

după cum o bilă care ar urma-o în cădere ar fi conștientă de cauzele mecanice care o mișcă. În forma cristalină, dimpotrivă, imitația internă suferă o dezintegrare. Ea nu mai este un act liber fără o conștiință de motive ci o faptă care în dezvoltarea ei expulzează sub forma reflecțiunii cauzele care o determină. Tot astfel omul care merge sau citește ritmic, proiectează în afară și menține înaintea ochilor minții principiul care îl comandă... Interesul pe care îl poate purta unui astfel de exercițiu este de a se simți în același timp actor și spectator conștient al propriului său joc. Este secretul actorului stilist sau al preotului care oficiază, al tuturor acelor care ascultându-se când vorbesc și privindu-se când se mișcă, extrag din această dedublare o îmbogățire a senzației, o conștiință îmbătătoare de ritmuri. Această stare a fost puțin studiată de psihologie; ea poate însă bine explică genul de satisfacție procurat de arta abstractă a orientalilor și de unele din produsele cubismului modern. Ea prezintă pe de altă parte avantajul de a nu restrânge, fără îndeajunsă motivare, premisele generale ale esteticii simpatiei și de a menține cu toate acestea însușirile unei atitudini estetice în adevăr originale.

*

Lupta dintre estetica formei și aceea a conținutului, care s-a purtat cu atâta îndârjire polemică în secolul trecut, pare a se fi decis, în experiența cubistă, în favoarea celei dintâi. În teoria muzicală, un Kirchmann, și împreună cu el toții wagnerienii, acordau muzicii capacitatea de a exprima sentimente bine definite, conținuturi sufletești foarte diferențiate; împotriva lor, un Hanslik nu lăsa muzicii decât puțința de a reda dinamica sentimentelor, modalitatea și forma lor în durată. Sub o altă înfățișare se relua lupta dusă, mai ales în Franța, pentru o artă pură (cunoscuta „l'art pour l'art”) și care menținută până în pragul ultimilor ani perpetua un motiv favorit al romanticilor minori, al unui Gautier sau Banville. Problema care se punea unor asemenea artiști era de a exclude din creația lor orice conținut relativ, legat de experiența și de interesele mai mult sau mai puțin particulare ale sufletului, și de a extrage din condițiunile ei formale singurul gen de satisfacție legitimat în artă. O *artă fără subiect* cerea Flaubert a cărui înclinație puristă este binecunoscută. Viitorul artei el îl vedea **într-o** asemenea eterizare încât creațiunea respectivă să se ție numai prin forța relațiunilor de stil, „după cum pământul se ține în aer fără a fi sprijinit”⁶⁷ Așa cum estetică și artă

67 întregul pasagiu foarte caracteristic sună astfel : „Ce qui me sen-
ble beau, ce que je voudrais faire, c'est un livre sur rien, un livre sans
attache extérieure, qui se tiendrait de lui-même par la force
interne de son style, comme la terre sans être soutenue se tient en
l'air, un livre

qui n'aurait presque pas de sujet ou du moins où le sujet serait presque
invisible, si cela se peut. Les oeuvres les plus belles sont celles où il y a
le moins de matière ; plus l'expression se rapproche de la pensée, plus
le mot colle dessus et disparaît, plus c'est beau. Je crois que l'avenir de
l'art est dans ces voies ; je le vois à mesure qu'il grandit s'étherisant
tant qu'il peut... C'est pour cela qu'il n'y a ni beaux ni vilains sujets et

se pot determina una pe alta, sau cum ele împreună se desfac dintr-o tendință mai generală, curentul acesta a fost încurajat. Estetica simpatiei nu cerea prezentării artistice decât valoarea unui simplu stimulent și contemplatorului de artă, o simplă atitudine imitativă. Știința părea să confirme astfel intuiția artistică și ajută la izgonirea definitivă a conținuturilor relative. Jocul nervos al dimensiunilor lineare și respirația liniștită a volumelor păreau să constituie de aci înainte o ocaziune suficientă de artă. Impresioniștii se conformară cei dintâi, în pictură, înclinației puriste, întrucât renunțând la compozițiunile anecdotice în atâta cinstire la începutul veacului trecut și la teatralismul din pânzele romanticilor fixau ceea ce în natură este nemijlocit. Un moment elementar difuz domina atitudinea impresionistă. Simpatia estetică cerută aici nu era tocmai aceea dinamicimitativă preconizată în „Einfühlung”, ci mai degrabă unu pe care am dori s-o numim himică, o transpunere în starea de impresionabilitate a epidermei sau retinei sub anumite condiții de temperatură sau lumină. Am văzut care a fost fapta de artă idealistă a unui Hodler sau Cezanne. Cubiștii, în sfârșit, solicită pentru întâia oară pe contemplatorul pur activ, imitativ. Ei trag și ultimele consecințe ale ideii de artă pentru artă. Ceea ce Flaubert cerea pentru literatură și Hanslick recunoștea în muzică, cubiștii realizează în plastică. Prezentându-ne forme simple în diferite raporturi, ca în desemnurile unui Leger sau Picabia, ei fac apel la simpatia noastră estetică elementară. Niciunul din interesele omului

qu'on pourrait presque etablir comme axiome, en se posant au point de vue de l'art pur, qu'il n'y en a aucun, le style etant a lui tout seul tine maniere absolue de voir les choses" (Flaubert, Correspondance, II^e serie. pag. 86).

social sau religios, ori în ce fel idealist sau interesat, aducând cu sine predispozițiile unei educații sau culturi sau sensibilitățile unei clase și ale unei națiuni, nu mai vin să se amestece aci. Totul se rezolvă în ceea ce am numit o invitație la joc. Sunt rostogoliri de cercuri și împietririi de cuburi, ca în *Contrast de forme* a lui Fernand Leger, întregul comprimat în planuri verticale așa de apropiate încă el nu mai exprimă raporturi de spațiu reale, ci mai degrabă proiecțiunea unui instinct primitiv de plasticizare, de a fasona obiecte și de a gândi proporții. E un fel de „scherzo pictural”, jocul și parodia repauzantă a facultății care face pe artist. Guillaume Apollinaire numește (în *Les Peintres Cubistes*) speța aceasta a cubismului - „orfică” și o desemnează ca pe un „agrement estetic pur”.

Putem întrezări mai bine acum ceea ce deosebește abstractismul orientalilor de acel al modernilor de care ne ocupăm. În adevăr, un același instinct de ordine plastică determină ambele producții. Dar pe când la orientali era vorba de instinctul unei societăți întregi, a cărei viață în momentele marcante se desfășura după o ordine protocolară și ritmică, orfismul cubiștilor moderni corespunde numai instinctului de artă a unei elite. De aceea, în primul caz aveam de-a face cu arta unei civilizații, pe când aici cu estetismul unui grup.

Se poate spune că speța aceasta, care în producția cubistă ocupă ea însăși extrema stângă, încetează **într-un** fel de a mai aparține artei. În plastica tradițională, reacțiunea emotivă era stimulată și se contopea cu o reprezentare determinată, care avea o semnificație și pentru înțelegere, și care se găsea astfel înzestrată și cu o valoare simbolică. Reacțiunea cubistă nu are niciun înțeles empiric; ea rămâne o simplă ocaziune de reacții. În satisfacția care rezultă nu mai subzistă conștiința unei

relații dintre subiect și obiect - și ni se retrage ceea ce ne place să regăsim în artă: pecetea unei personalități originale care privește lumea și o influențează pe a noastră. Cubismul orfic se poate compara astfel condițiilor unei experiențe de psihologie. Nicio urmă din simpatia cu o individualitate de artist, din acel devotament caracteristic pe care spectatorul îl resimte față de artistul care este și maestrul său; din consimțământul încântat la presiunea unui punct de vedere atât de productiv încât toate aspectele vieții căpătă o adâncime, o strălucire și o bogăție vie neașteptată. E vorba numai de a stârni în noi un joc de forme și dimensiuni. Totul se mărginește în subiect și e ultima faptă a atitudinii teoretice sau creatoare care vede în artă numai emoțiunea spectatorului.

*

Cu acestea au fost indicate cele câteva trăsături necesare pentru o orientare mai mult teoretică în producția contemporană a cubiștilor, Simmel vorbește undeva de cele trei dimensiuni ale unei idei artistice. Potrivit programului său am putea spune că în adâncimea sa sentimentală cubismul străbate până la tragicul forțelor impersonale ale naturii. În această direcție el are un predecesor neîntrecut în Cezanne. Urmând exemplul acestuia, el a încercat să înfățișeze corporalitatea masivă a obiectelor pentru a ajunge apoi la sugestia forțelor care lucrează în spațiu. În înălțimea sa conceptuală, cubismul urcă până la ideea de necesitate ști tinde să dea reprezentarea plastică a unei legi abstracte, acolo unde un Hodler nu încercase decât fixarea unui impuls viu, dar primitiv și identic în sine. În lungimea sa, fațada cubismului este concluzia finală a luptei purtate în ultimul secol sub steagul „artei pentru artă”. A alege însă din toate direcțiile numai lungimea fațadei sale, ar fi desigur a-i face o nedreptate. Există ceva serios și fără îndoială legat de

interesele cele mai importante ale culturii noastre în experiența atât de îndrăzneță a acestor artiști. Atitudinea filistină care acoperă sub dispreț sau ignorare ceea ce este demn de luare aminte în această experiență este cea mai puțin îndreptățită. Analiza ne arată că ea nu este nici așa de radicală pe cât se crede; că ea conduce mai degrabă până la un mare grad de încordare câteva din tendințele unei contemporaneități mai largi și se singularizează astfel pe o direcție, acolo unde antecesorii găsiseră încă o formulă de conciliere. De fapt, se pare că în cubism se luptă două direcții: una care năzuiește către o artă nutrită de simț religios, o alta care aspiră către un nou dorianism al formei, către o viziune mai clară în spațiu. Care din aceste curente va învinge atârnă de evoluția ansamblului cultural, după cum el se va orienta către acea renaștere mistică de atâta vreme prevestită, sau către acel clasicism al rațiunii despre care de la un timp a început iarăși să se vorbească. În ambele cazuri i se va recunoaște cubismului ceea ce noi astăzi nu putem prețui decât în raport cu trecutul: importanța unei intervenții analitice care a liberat anumite tendințe și încercă să obțină o nouă constelație.

NOTA DESPRE LITOGRAFIA LUI ED. MUNCII CAMERA MORTUARĂ

S-a observat în arta nouă tendința de a porni nu de la viziune, ci de la complicate conținuturi sufletești. Pentru a desemna această tendință s-a găsit numele de „expresionism”, de și nu este acela care exprimă cu mai multă limpezime primatul factorului intern. Pornirea de a găsi echivalentul pentru stări complicate de suflet apropie arta plastică de poezie și prietenia care leagă astăzi pe pictori sau sculptori de poeți alcătuiește o împrejurare sugestivă pentru atmosfera în care se dezvoltă arta nouă. Prietenia dintre poeți și artiștii plastici are de fapt origine mai veche; ea vine din vremea impresionismului. Dar pe

când rațiunile înfrățirii stăteau atunci în plast. icizarea poeziei, ele decurg astăzi din poetizarea plasticii.

Împrejurarea ne-a adus să punem față în față o interesantă pagină de analiză din romanul lui Strindberg: *Axe! Borg* (1890) cu litografia lui Ed. Munch: *Camera mortuară* (1896). Este foarte probabil ca suedezul Munch să fi cunoscut romanul compatriotului său Strindberg, și succesiunea în timp a operelor lor ne-ar permite să presupunem o influență a uneia asupra celeilalte. Dacă însă Munch n-a cunoscut romanul lui Strindberg, apropierea dintre litografia lui și pagina romancierului nu-și pierde din interes, pentru că ea dovedește, chiar în afară de vreo influență, un conținut romanesc **într-o** bucată plastică. Pentru studiul relațiilor dintre imaginația poetică și imaginația plastică documentul nu-și pierde valoarea.

Pagina lui Strindberg se găsește către începutul romanului *Axe! Borg*. Eroul, salvat tocmai din**tr-o** furtună pe mare, este adus mai mult mort decât viu **într-una** din încăperile unei locuințe oficiale. Revenit la conștiință, și tremurând încă de frig sub păturile care i **s-au** aruncat deasupra, examinează camera în care se găsește. Sentimentul care se trezește în el cu această ocazie este de „opresiune”. Pereții erau albi, netapetați: „abstracti ca noțiunea de Stat”. Totul strict măsurat; „impersonal, rece ca o odaie de hotel făcută nu pentru locuință, ci pentru adăpost”. În mijlocul acestui alb mortuar, mai multe mobile de culoare închisă. Afară de o masă rotundă, câteva scaune cu spătar înalt șchiopătând pe trei picioare. Lui Borg i se pare că tot mobilierul acesta nu este făcut pentru a-și îndeplini menirea, anume „de a invita la odihnă și confort”. În curând este transportat în altă odaie. Aceiași pereți albi ca și dincolo; același mobilier sumar și inconfortabil. Se adăugă numai amănuntul pardoselei, „liniată ca o carte de

conturi". Toată înconjurimea îndeamnă fantezia „să cheme fețe întunecoase sau luminate, numai ca să iasă din nimic”. „Nimicul alb, fără formă, fără culoare, din varul pereților, stârnea o pornire de a fantaza, pe care grota sau umbrarul sălbaticului n-au stârnit-o niciodată, de care pădurea cu mereu schimbătoarele sale culori și mișcătoare contururi te puteau face să te scutești”, lân același timp ar vrea parcă să picteze pereții „cu însovite peisagii de palmieri și papagali”, să întindă un covor persan de-a lungul odăii etc. Obsesia devine atât de puternică încât nu-și găsește liniște până când nu umple, a doua zi, tot spațiul acesta înghețat cu obiectele familiare pe care le adusese cu sine. Odaia aceasta îi dă lui Borg simțământul că se găsește **într-un** fel de mediu extranatural. „Când intră în camera pe jumătate goală, care răsună de ecoul pașilor lui, se simți prizonier. Dreptunghiurile și pătratele albe care închideau odaia, în care de aci înainte trebuia să trăiască, îi vorbeau de mâinile unor ființe omenеști inferioare, care nu se îndeletniceau decât cu formele simple ale naturii anorganice. Se găsea închis **într-un** cristal, **într-un** hexaedru sau ceva asemănător. Liniile drepte, suprafețele egale îi împărțeau cugetările în quadrate, îi liniau sufletul, îl simplificau purtându-l de la libertatea vieții organice către formele abstracte: bogata vegetație de pădure a creierului său cu variatele-i senzații era condusă înapoi către primele încercări de ordine ale naturii”.

Și acum litografia lui Munch. Pe când era copil, tuberculoza produsese o catastrofă în familia pictorului. Sora lui murise de pe urma acestei boli. La acest îndepărtat și dureros eveniment se gândește, desigur, Munch când lucrează la *Camera mortuara*. În băiatul care iese prin stânga e probabil că pictorul se înfățișează pe sine. Citirea paginii lui Strindberg îi dă poate îndemnul să-

și concentreze sentimentul în acea stranie viziune care ne uimește astăzi. Patosul sinistru care străbate compoziția firește că pictorul l-a împrumutat propriei lui experiențe. Comentariul sufletesc al încăperii și unele amănunte concrete coincid însă în mod sugestiv cu pagina lui Strindberg.

Camera mortuara a lui Munch cheamă în noi același sentiment de spațialitate abstractă de care vorbește Strindberg. Impresia aceasta este determinată de peretele alb din fund și de lungă perspectivă a pardoselei liniată, întocmai ca în însemnarea romanului, ca o „carte de conturi”. Odaia este aproape goală. Afară de patul și masa de noapte din fund, un singur scaun negru căruia nu-i lipsește nici spătarul înalt de care se vorbea mai sus. Scaunul pe care stă personajul din primul plan se pierde în masa neagră a personajului care stă în planul următor. Impresie de inconfortabil. Spațiul rece și incolor al încăperii își găsește complementul în negru masat continuu de la personajul din primul plan la tăblia din fund a patului, ca și în grupul ceva mai rar din dreapta. Alternanța aceasta de alb și negru este a unei închipuiri care analizează realitatea și reține din ea numai două note elementare cu vuiet monoton și obositor. Și pentru ca orice impresie de viață și viabil să fie eliminată, personajul care stă în picioare aproape de marginea scenei a încremenit **într-o** poză hieratică. Moartea găsește, în sfârșit, o expresie simbolică în bătrânul din grupul din dreapta - poate medicul care a constatat decesul - al cărui cap este ușor stilizat în craniu de mort. Numai băiatul care dă să iasă prin stânga, cu brațele ridicate, capul puțin aplecat, piciorul îndoit în pășire, adună o rămășiță din vitalitatea izgonită a întregului. Dar în această singură figură realistă se înfățișează artistul pe când era copil; martorul îndurerat

cu lungă amintire.

Să ne gândim la înfățișarea unei alte camere mortuare. Aceasta din urmă datorită maestrului problematic din veacul al XVI-lea care a pictat *Moartea Mariei* (Pinacoteca din München). Este tocmai momentul când Fecioara și-a dat sufletul. Catastrofa pricinuieste o violentă mișcare în grupul care o înconjoară: brațele ridicate sau care se împreună a rugăciune, genunchi care se apleacă, hohotiri de plâns. Evenimentul morții provoacă o puternică revărsare de pasiuni vii. Ce deosebită este descrierea morții la Munch! Moartea nu este concepută aici ca o întâmplare înserată în țesătura vieții rudelor sau a celor care stăteau de aproape mortului. Moartea o concepe Munch ca pe o enigmă înfricoșătoare la privirea căreia a împietrit - ca la privirea Meduzei - personajul feminin pe care-l vedem din față. Pentru maestrul din veacul al XVI-lea problema artistică era înfățișarea mișcării grupului care o înconjoară pe Maria. Prin simpatie cu aceste mișcări ajungem la conținutul durerii care zbuciumă pe cei de față, nu la sentimentul propriu-zis al morții. Moartea stă la pictorul morții Mariei în afară de descrierea artistică; ea o determină în mod exterior fără să se întrupeze în conținutul ei. Nimic misterios sau supranatural. Personajele care se agită pe scenă sunt mișcate de o forță absolută care nu se realizează deplin în conștiința lor. Munch însă năzuiește să exprime misterul morții. El vrea un conținut absolut, un sentiment metafizic, în felul în care până acum numai muzica și poezia au încercat să-i exprime. Și pentru aceasta el n-are ce iface cu oamenii reali și cu gesturile pasiunilor lor relative. Oamenii sunt tratați ca valori simbolice. Și îi trebuia un element încă mai subtil. Acesta este spațiul căscător al odăii pe care îl resimțim identic cu nimicul morții. Din

oroarea acestei obsesii ieșim cu aceeași nostalgie către lumea vie a formelor și culorilor, ca și eroul lui Strindberg.

EXPRESIONISMUL

În corespondența sa, pictorul Van Gogh lămurește astfel unui prieten unele din tainele tehnicii și inspirației sale. Expresionismul n-apăruse încă - cel puțin ca termen și ca tendință raționată - dar cuvintele lui Van Gogh, un inițiator, fixau încă de atunci o nouă atitudine. Aceasta trebuia să se opună impresionismului... Sunt ciudate disputele acestea de cuvinte. Ciudate și inutile. Ele nasc probleme inexistente și se mențin numai în marginea producției. Ceea ce nu pot face însă teoreticienii de cenaclu, rezolvă dintr-odată gestul unui adevărat artist. După mai multe pagini de discuții și teorii, Van Gogh notează în corespondența sa următoarele rânduri delicate:

„Să lăsăm deoparte teoriile; vreau mai bine să-ți lămuresc printr-un exemplu ceea ce cred în această privință. Gândește-te numai: pictez acum portretul unui artist care mi-e prieten: un artist care visează visuri mari, care lucrează după cum privighetoarea cântă, pentru că așa e natura sa. Omul ăsta trebuie să fie blond. Toată iubirea pe care o simt pentru el, trebuie s-o pictez în această pânză. Mai întâi desenez cât mai credincios cu putință și aceasta nu e decât începutul. Apoi încep să colorez, voit. Exagerez blondul părului; iau orange, chrom și galben de lămâie. Înapoia capului în locul ibanalului zid de odaie - pictez Infinitul. Fac un fond simplu din cel mai curat albastru, de cea mai mare concentrare posibilă. Prin această împreunare de culori, capul cel blond, pe albastrul bogat al fondului, impresionează tainic ca o stea în adâncul Eter”.

Mărturia pictorului e luminoasă. Ea e și utilă; simțim imediat unde se va da lupta. Impresionismul solicitase de

la pictor o Nemijlocită atenție pentru senzație, simplitatea spiritului și gustul vieții prinsă la izvor. Așadar, în priveliștea naturii, în portret, să nu mai prelungim impresiile dincolo de limita actualității lor, pentru a le prefăce în perfecte și încremenite forme academice, să nu mai compunem, să nu mai povestim, să evităm poza, să ne lăsăm de alegorii...

A fost o frumoasă epocă pentru pictură, vremea în care Manet, Renoir, Van Gogh însuși au creat arta aceasta lipsită de orice emfază, simplă, călduroasă și intimă. Mai târziu li s-a imputat impresioniștilor înclinarea de a reduce omul la „o simplă retină”. Expresionismul trebuia să-i reintegreze în demnitatea și spiritualitatea sa. E una din ideile ieșite din disputa cuvintelor. În realitate, rareori, mai mult ca în vremea impresioniștilor, pictura a fost **într**-atâta însuflețită de un lirism fraged și nefalsificat. A înainta cu naivitate în mijlocul naturii, a te minuna de albastrul alburii al cerului, de tremurul luâminii deasupra pietrelor, de aurul topit în fiecare picătură de văzduh și în imensitatea spațiului întreg - nu e aceasta forma cea mai pură a lirismului? Senzațiile nu pătrund în conștiința noastră reci, informative, dar se difuzează, își întovărășesc energiile și langoarea trupului nostru, ceva din lenea, din visarea, din revolta lui, și în jurul acestui moment - care pentru o conștiință mărginită, incapabilă de a conduce impresiunea în adâncimi, rămâne o simplă senzație, rece, informativă - el revarsă o lavă fierbinte de voluptăți, de melancolii și de aspirații.

Aceasta era impresionismul. Numai că puterea și lărgimea lui se găseau mărginite. Niciodată el n-a putut depăși grațiosul. Sentimentul tragic, viața adâncă a personalității îi erau interzise. Nu e suficient de a prinde ecoul senzației în organism; e necesar de a-l însoți cu toate

rezervele sufletului. Senzația trebuia să devină o ocaziune de credință, de idealism. Și aceasta e tocmai expresionismul. Tehnica intimă a creației expresioniste se modifică în consecință.

Pe la 1890, Alois Riegl profesa la Viena o nouă doctrină. Semper, marele arhitect, fixase în studiile lui, ca factor în evoluția stilurilor artistice, materialul, tehnica, scopul practic al creației de artă. Și împotriva lui Semper, Alois Riegl se ridică. Material, tehnică și scop, el le denunță ca pe niște elemente negative, ca pe un coeficient de fricțiune (*Reibungskoeffizient*) pus în calea liberei expansiuni a creatorului. Ceea ce însă determină în adevăr apariția stilurilor e o anumită *voință de artă* (*das Kunstwollen*) sigură și conștientă de scop. Artistul, acest suflet original, ia cunoștință de noua sa atitudine și cu o voință perfectă îi acordă o expresiune.

De teoriile lui Alois Riegl, expresioniștii și-au adus aminte.

Rândurile lui Van Gogh, pline de o așa de delicată poezie, au fost și ele amintite în timpul din urmă. Însuflețit de o intențiune îndrăzneată, Van Gogh scrie: „Toată iubirea pe care o simt pentru acest om, trebuie s-o pictez în pânza mea”. Pentru întâia oară un picior își propunea să-și picteze iubirea. Neapărat, totdeauna artiștii au găsit în preferințele inimii lor secretul acelui farmec comunicabil în care viziunile lor se înfășoară și dobândesc plasticitatea și căldura vieții. Pentru întâia oară însă accentul cade hotărât pe acest factor intern. Pictorul ia, astfel, conștientă stăpânire de sentimentul său și expresiunea sa se resimte. Ea e voluntară, crescută prin fermentul reflecțiunii, simbolică. Capul prins în aureola blondă a părului și detașat pe albastrul concentrat al fondului apare ca o stea pierdută în Eterul adânc.

Van Gogh e socotit astăzi ca un adevărat precursor.

În vremea lui însă, el era numărat printre impresionisti... Și lucrul nu e de mirare. În această comunicație dintre impresiune și sentiment, accentul poate cădea pe cea dintâi sau pe cel de-al doilea. În primul caz, sentimentul cedează și, împiedicat să se dezvolte, el rămâne în grațios; pe câtă vreme, sporit prin resursele unei voințe conștiente, el acoperă impresia și o proiectează în spațiul altor valori. Deosebirea e aci în această mai mare vigoare a temperamentului, în această conștiință mai puternică, în ceea ce temperament și conștiință pot condiționa laolaltă. Deosebirea cealaltă, din termeni, e cu mult mai aparentă. Opoziția: impresie - expresie, a vrut să creeze sugestiunea unei revoluțiuni neașteptate. Iar acesta e punctul de vedere și preferința teoreticienilor; nu însă și cuvântul artiștilor care, ca Van Gogh, au găsit expresionismul printre consecințele ideii impresioniste.

În adevăr, apropierea nu poate scăpa nimănui.

Vina adusă impresionistilor de a reduce omul la „o simplă retină” s-a dovedit neîntemeiată. Senzația acestora nu e rece, informativă - dar caldă și personală. Față de academismul înaintașilor, impresionistii au pășit în intimitatea conștiinței, printre puterile proprii de iluziune și prefacere a lumii. Expresionismul nu afirmă altceva. „Arta este dare, nu redare 1 (Kun; st ist Gabe, nicht Wiedergabe) spune Herwarth Walden; și cuvântul său a devenit deviză.

Ideile artei lor, expresionistii le-au dus încă mai departe. Dacă, în adevăr, arta este *dare*, liberă expresie a unei înclinații adânci și personale, artistul nu are a se mai preocupa de nicio asemănare cu natura, el nu va mai folosi nici chiar elementele acesteia; ci, cu totul neatârnat, ascultând numai glasul inspirației sale, el va organiza expresiunea din materialul ce-i stă la îndemână, din forme

și culori. Voința de artă. a lui Alois Riegl devine de data aceasta un *instinct artistic*. Pictorul va fixa pe pânză numai stări sufletești; stări sufletești pure, fără ocaziunea unui aspect exterior... Forța lăuntrică de organizare a acestora va chema de la sine elementele și le va îmbina pentru a produce lucruri noi, noi asociații de culori, noi expresii. E felul extrem, absolut și eroic al expresionismului.

Ne place să amintim cu prilejul acesta numele lui Fr. Burger, fost profesor la München, și unul din cei mai inspirați teoreticieni ai artei noi în Germania. Burger era și pictor; și opera sa e una din mărturiile cele mai călduroase ale tendinței eroice din arta modernă. Ultima sa carte, *Einführung in die moderne Kunst*, Burger o scrie aproape în întregime în vremea războiului și o termină în fața Verdunului unde, câteva zile mai târziu, lovit de un glonte, moare.

Pentru Burger, stilul nu este nici produsul apărut la întâlnirea câtorva influențe materiale, ca la Semper, nu este nici expresiunea voinței de artă a lui Riegl, el este „expresiunea unui destin, un principiu ordonator în a cărui eterna metamorfoză se manifestă dezvoltarea spiritului uman” (p. II). E un fel al hegelianismului. Burger alcătuiește o sinteză a artei europene, explicând, la fiecare moment, prin toate tendințele culturii. Timpului nostru îi era rezervată gloria asaltului suprem pentru cucerirea celei mai înalte spiritualități: „Copiilor unor timpuri viitoare li se va povesti în basme, pentru semnificarea și esența prezentului, despre un neam de oameni care voi să se ridice deasupra cerului și pământului...”. Atunci războiul izbucni și împrejurările solicită încă mai puternic misticismul lui Burger. Corespondența pe care o întreține cu soția sa e confesiunea prelungită a acestei naturi foarte cultivate, foarte serioase și deosebit înzestrată cu gustul emoțiilor filosofice. În apropierea

primejdiilor, Burger se complace în a trata îndelung entuziasmele sale: „Niciodată n-am simțit mai puternic în jurul meu (ca acum) enigmaticul suflu al vieții. Lucrurile apar la suprafață dintr-o nesfârșit de îndepărtată umbră, mă cheamă și iar dispar și eu însumi mă simt ca o parte mică, dar pe care o înțeleg, dintr-un neînțeles ale cărui granițe le caut”, în vremea aceasta însă moare unul din cei mai dragi prieteni - și Burger, pregătit printr-o stăruitoare educație mistică - suferă clipa revelațiunii. Moartea lui Marc îi dă lui Burger prilejul de a simți marele mister de lumină și liberare al despărțirii de trup. E bucuria cutremurătoare a furtunilor ce pustiesc pământul, dar care, sus, sunt unda liniștită - i largă în limpedele Eter. E înfricoșata revărsare de lumină... în trepidația universală a începuturilor se desfac lumile... în acest moment pictă Burger pânza: *Se făcu lumină* - pictată în ziua morții lui Marc, urmând voința spiritului său.

Aproape de colțul stâng al pânzei țâșnește un con de lumină galbenă care își degradează ușor tonalitatea pentru a se converti sau suprapune brusc și în toate direcțiunile în poliedri masivi de verde, albastru, portocaliu și roșu - până în partea dreaptă a pânzei unde nasc și se rostogolesc, cu un contur discret, sfere de nuanțe și lumini deosebite.

Nicio putință de raportare la natură într-o asemenea pânză. O simplă inspirație internă care organizează o gamă de culori. Pânza lui Burger exprimă foarte bine această latură înaintată a expresionismului, care cere o *pictură absolută*; o pictură care prin lipsa oricărei contingente, prin exprimarea directă a sentimentului, prin indiferența materialului, să egaleze toate posibilitățile muzicii. *Pictură și Muzică* e ultima apropiere în criza universală a sistemului artelor.

Nu trebuie uitat că expresionismul e mai ales o

mișcare germană. În vreme ce futurismul și cubismul, curente înrudite, rămâneau în Italia și Franța, **într-o** periferie de extravaganță. Expresionismul german dobândi o situație centrală de unde difuziunea se operează în domeniul tuturor artelor. Astăzi, în Germania, nu numai pictura și sculptura - cu Oskar Kokoschka, Kandinsky, Emil Nolde, Franz Marc, Pechstein, Lembruck, Barlach ș.a. - au devenit expresioniste, dar și muzica, teatrul și poezia urmează aceeași cale. E o mișcare generoasă și amplă. Și, desigur, una din manifestările cele mai însemnate în cultura idealistă a timpului.

DISPARIȚIA ARTEI

S-a produs și această ciudată părere că zilele artei, în civilizația noastră, sunt numărate și că despre destinul ei viitor nu se poate spune altceva decât că este sortită unei apropiate pieiri. Chiar vestitorul sumbru al apusului culturii occidentale, germanul Oswald Spengler, sfătuind pe tinerii din generația noastră să nu-și mai piardă timpul cu poezia lirică sau cu teoria cunoașterii, ci să se ocupe mai bine cu industrie, comerț, navigație și colonii, își motivează îndemnul cu părerea că de aci înainte orice faptă de seamă a spiritului este interzisă civilizației noastre. Cum însă această luptă cu spiritul teoretic, Spengler o desfășură **într-o** cuprinzătoare carte de teorii, **s-a** produs împrejurarea pentru care un intelectualist poate să aibă și zădărnicia să se felicite că, departe de a abate pe cineva de la teorii, atacul lui Spengler a sporit numărul lor. Dacă totuși se găsesc destui oameni în epoca noastră (ba chiar atât de mulți încât a dori înmulțirea lor înseamnă a înfrunta primejdia excesului) pentru care lucrul de căpetenie al vieții este acțiunea și voluptatea, aceștia nu vor căuta în cartea lui Spengler un îndemn care le-ar fi lipsit mai înainte ci vor căpăta numai o luxoasă

conștiință de sine și vor avea poate ocazia să observe că uneori inteligența nu face decât să dubleze sensul imanent al vieții.

Revenind la cazul special al artei, vom spune că prevestiri ca acelea despre dispariția ei nu sunt de loc lucruri noi pentru cine cunoaște dezvoltarea ideilor privitoare la artă și frumos în ultimul secol. Despre decadența artei s-a vorbit de îndată ce, odată cu apariția romantismului, arta începuse să devie altceva decât fusese mai înainte. Au fost și romantici care socoteau că reforma în numele căreia vorbeau, cu un simț al solidarității de epocă pentru care alt exemplu mai caracteristic nu avem, că această reformă înseamnă tocmai o renaștere a artei; ba au fost unii pentru care arta cea nouă părea să-și fi lărgit limitele în așa fel încât tot Universul spiritual se lăsa adăpostit în lăuntru-i ca **într-un** receptacul cuprinzător. În această vreme, s-a reluat problema dificilă a relațiilor în care arta stă cu religia și cu filosofia; dacă anume arta prilejuiește numai o cunoștință șovăielnică a adevărului pe care limpede îl lămurește abia filosofia sau dacă, dimpotrivă, arta întrupează o cunoștință cu mult mai perfectă decât aceea la care filosofia a putut vreodată ajunge și care coincide cu conținutul transcendent al religiei. În aceasta vreme se produsese afirmații din acelea pe care cu greutate un modern le-ar mai iscăli astăzi sau, dacă ar face-o, ar dovedi că stă în afară de cultura timpului și că este sau un îndărătnic sau propriu-zis un incult, superbe și demodate afirmații că „universul este o operă de artă”, că „arta este întruparea Divinității” și că estetica este „psihologia artistului divin”. Heralzi vestitori că sfârșitul artei este apropiat se ridicară între acestea chiar dintre gânditorii pentru care arta era o valoare completă, capabilă să îndestuleze spiritul. Pentru că arta

cea nouă devenise și religie și filosofie, ea înceta să mai fie ceva pe seama sa; lărgindu-și granițele, ea își pierdea de fapt individualitatea; capabilă să cuprindă totul, se îneca în acest tot... Acestea erau cel puțin motivele prevestirii unui Hegel. În eforturile neobosite ale Spiritului absolut de a se cuprinde pe sine, filosoful german arăta că romantismul dusesese lucrurile atât de departe încât formele sensibile, care îi stau artei la dispoziție, nu mai pot cuprinde acest infinit conținut; ele se sparg și se împrăstie sub puterea presiunii interioare, lăsând Spiritului absolut năzuința de a se cunoaște în forma purei spiritualități. Filosofia urma deci să ocupe locul pe care arta îl deținuse, nu fără cinste, dar cu mijloace insuficiente.

Dar despre perspectiva dispariției artei s-au mai dat și alte motive și uneori motive opuse acelor pe care tocmai le-am remarcat. Romantismul, care pe culmea dezvoltării sale simțea că moare artisticeste din preaplinitate, căpătă de îndată ce creditul său fu cu mult scoborât în lume simțirea că fără îndoială se va prăpădi. Simțind mai întâi că se înecă în propria-i totalitate, veni în curând vremea ca ultimii reprezentanți ai acestei arte romantice să regrete timpurile unei străluciri trecute. A fost anume o epocă în care romantismul încă nu dispăruse, în care naturalismul se născuse și în aceasta perioadă de timp care amesteca spiritul religios al începutului de veac cu spiritul laic al prezentului, arta trecu printr-o nouă criză zguduitoare. Reprezentant al acestui moment a fost Frederic Nietzsche. Lui îi datorim observația că arta vremii (este vorba de epoca de la 1870 - 1880) a pierdut legătura cu subconștientul metafizic al vieții, că un rece intelectualism o străbate ca o otrăvă nimicitoare și că în ruina generală a sentimentului religios nu-i mai este cu putință artei să se înalțe ca o floare proaspătă, hrănită din

puterile adâncului. Speranțele lui Nietzsche se îndreptau deci către o renaștere a fanteziei mitice. Drama muzicală a lui Wagner îi păru un moment că realizează aceste speranțe.

Drumurile se deschiseră de fapt către alte ținte și Nietzsche mai avea timpul să asiste și la culminarea naturalismului. Dar noua disciplină, care stăpâni literatura la sfârșitul veacului trecut, fu aceea care lucra abia cu toată strășnicia la disoluția conceptului tradițional al artei. Această lucrare, naturaliștii o considerau ca fatală, n-o priveau însă cu melancolie ci cu sentimentul că sunt organele unui progres binefăcător. Și pentru natura! își arta era o etapă premergătoare a unei conștiințe care se desăvârșește în știință. Am spus în știință, iar nu în filosofie, pentru că noua ambiție de cunoaștere a timpului avea în vedere planul fenomenelor, iar nu categoria suprasensibilului. Pentru că cunoștința se îndreaptă **într-**acolo, arta care este unul dintre instrumentele ei particulare urmează să se transforme în știință. Se știe apoi ce speranțe legau naturaliștii de știință, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale omenirii și prin urmare ce rol binefăcător îi revine și artei. Acesta era punctul de vedere al unui Zola.

De ce ar mai năzui arta, literatura modernă să fie altceva decât știință, când gândirea contemporană nu mai poate funcționa altfel decât abstract, când se pare că darul viziunii interioare care, în alte timpuri, asocia cu fiecare noțiune un substrat sensibil, este interzis de aici înainte omenirii pentru totdeauna? Cu prilejul analizei pe care o consacra artei la greci și în Renaștere, Taine sublinia acest proces de treptată sărăcire senzorială a gândirii noastre și subînțelegea astfel un alt motiv pentru care arta trebuie să dispară.

În sfârșit orientarea fundamentală a civilizației

noastre a fost și ea învinovățită. Pentru englezul John Ruskin, progresele civilizației noastre materiale conțin în germene și principiul decadenței iminente a artei. O umanitate frumoasă, o lume armonică trăind în cercul unor pașnice tradiții și a unei naturi fermecătoare erau pentru Ruskin condițiile dezvoltării artei în trecut. Industrialismul modern distruge însă toate aceste fericite conjuncturi. Munca în fabrici, a bărbaților, femeilor și copiilor aduce în mod vizibil urâtirea rasei. Lupta aprigă pentru acumularea capitalului obosește, mai mult: secătuieste și trivializează sufletele care pierd astfel orice energie admirativă pentru frumusețile naturii și ale artei. Obiectul industrial înlocuiește pretutindeni frumosul obiect produs de vechile industrii casnice. Drumul de fier care străbate câmpiile, dealurile și munții noștri, urâtele clădiri industriale care se ridică în locurile cele mai grațioase ale firii, toate acestea corup în tot locul armonia nativă a peisagiului. Cum mai este posibilă așadar arta? Cel puțin dacă suma totală a fericirii în omenire s-ar găsi sporită. Dar nici atât. Fecunditatea banului o numește Ruskin „execrabilă”. Aglomerarea capitalurilor particulare și mărirea averilor statului provoacă în mod direct nenorocirea maselor muncitorești. Statul se îmbogățește - să zicem - din monopolul alcoolului, capitalurile se măresc în raport direct cu intensitatea muncii în fabrici, dar o umanitate intoxicată de alcool, secătuită de o muncă silnică de 12 ore pe zi, lipsită brusc de muncă atunci când supraproducția închide porțile fabricilor, este o umanitate degenerată, surmenată fizic și chinuită moralicește de spectrul foamei. Și astfel pentru că urâtenia lumii moderne stă alături de mizeria ei - ambele efecte decurgând, deopotrivă din aceleași cauze - Ruskin crede că reinstaurarea condițiilor care asigură frumusețea ar atrage și sporirea bunei stări

generale. Aci stă principiul acelor vaste proiecte de reformă pe care Ruskin credea să le poată realiza chiar în contra tuturor tendințelor timpului.

*

La toate aceste critice și diagnoze n-au lipsit nici răspunsurile. Unul dintre ele, mai bine cunoscut, este acela al delicatului și curajosului J.M. Guyau, care observă în mod general că dacă civilizația modernă cu supraintelectualizarea ei poate micșora frumusețea corpurilor, mărește în schimb intensitatea expresiunii, că artistul este avantajat în democrații, că și mașinile pot fi frumoase atunci când se apropie de tipurile vii, că știința nu risipește misterul metafizic care alimentează arta, că, dimpotrivă, ajută să descopere o mulțime de alte lucruri minunate și adânci din natură, că rațiunea nu poate satisface și nevoile pe care numai instinctul creator le îndeestulează ș.a.m.d.; toate constatări de bun simț care ni se par că nu articulează și ultimul cuvânt.

Mai aproape de miezul locurilor pătrundem, dacă ne întrebăm, dispariția cărei arte anume o prevestesc toți acești teoreticieni și pesimiști? Pentru că este limpede pentru noi că idealurile artistice stau și ele sub categoria devenirii, că unele din ele se cufundă în nopte, dispar pentru totdeauna sau reapar după ce altele le-au înlocuit, fără ca prin aceasta nevoia artistică să fi fost vreun moment epuizată. Nu cumva deci prevestirea decadentei artei este numai constatarea dispariției efective, definitive sau trecătoare, a unuia din idealurile artistice activ cândva în istoria lumii? Dacă lucrurile ar sta astfel, n-ar fi nicio pricină specială de mirare. Cum știința apare totdeauna în urma vieții, pentru a o înțelege și a o sistematiza, se întâmplă că mișcarea ei stă cu un timp în urmă față de mișcarea vieții. În cazul special al Esteticii, împotrivirea pe

care artiștii au organizat-o mai întotdeauna în jurul ei își găsește explicația tocmai în împrejurarea amintită. Esteticienii la rândul lor sau se resemnează să practice o știință a cărei rigoare coincide cu lipsa ei de influență practică sau se hotărăsc să militeze și se investesc atunci cu înseși insignele artei. Un singur mijloc există pentru a salva estetica de exclusivismul care cu bună dreptate i-a fost imputat; și acesta constă în atitudinea care pornește de la diversitatea idealurilor artistice. Dar despre aceasta nu ne putem ocupa aici.

Idealul artistic a cărui dispariție efectivă s-a constatat, fără să se poată spune dacă a intrat definitiv în noapte sau dacă îi este rezervată o nouă incarnație, este acela al clasicismului. Acest ideal este „frumusețea”. Așa, fie că dispariția artei era dedusă din noua predominare tumultuoasă a conținutului asupra formei, fie din sărăcirea senzorială a gândirii moderne sau din suprimarea frumoaselor modele plastice pe care natura și omul le ofereau în trecut artei, în toate cazurile se constata de fapt numai că vechiul ideal artistic, alimentat din rafinata senzualitate a ochiului, mișcat de năzuința de a se mărgini în limpezi și bine închegate contururi, socotind mai mult pe prezentarea directă a imaginii decât pe completarea ei din contribuția fanteziei active, în toate cazurile se constata că vechiul ideal clasic a dispărut. Această constatare o făcea o estetică a cărei normă interioară o constituie idealul clasic; este o sentință pur teoretică și căreia îi lipsește orice fundament în experiența naivă a omului care astăzi, ca și altă dată, continuă să caute în arta acea completare a vieții pe care arta ia dat-o întotdeauna și pe care nu i-o poate refuza nici de aici înainte.

Am spune chiar că dacă este adevărat că

mecanizarea pune din ce în ce mai mult stăpânire pe omenirea modernă, această mecanizare nu robește și întreaga sa ființă, ci numai acea parte dintr-însa care poate fi robită, pe când sufletul vizionar și mistic se desparte cu atât mai multă putere de corpul sclav, se eliberează, capătă avânturi mai eroice. Revenirea sentimentului tragic în arta modernă, care dobândi o expresie variată cu un Dostoievski, Ibsen, Claudel, Cezanne, Van Gogh etc., poate fi interpretată tocmai ca măsura energiei cu care omul modern, fragmentat și mecanizat, caută să câștige și în artă punctul de vedere de totalitate al religiei și al filosofiei.

II

PERSPECTIVE ASUPRA ARTEI CONTEMPORANE ROMÂNEȘTI

Edilii care deschid noi perspective orașului și care îl înzestreză cu palate, cu piețe și grădini nu trebuie să uite că un oraș poate fi transformat prin voința câtorva, dar nu poate fi păstrat în frumusețe și măreție decât prin sufletul tuturor.

Printre creatorii orașului care se pregătește, nu trebuie, așadar, trecuți numai arhitecții și urbanistii, dar toți acei care, sub o formă oarecare, se străduiesc să dea lumii care ne va urma, un suflet iubitor de frumusețe, de trăinicie și de ordine.

Bucureștii de mâine vor fi opera umanismului românesc.

În strălucirea și puterea lui așezată se vor perpetua valorile umane pe care le creează zi de zi poeții și gânditorii.

Progresul umanismului în sufletul concetățenilor noștri va remedia desigur multe din neajunsurile orașului în care trăim. Mai mult bun gust va aplană contrastele între care ne plimbăm uimiți, va reduce și unifica haoticul

amestec de stiluri în care dobânde-te expresie anarhia sufletească a unor proprietari fără nicio înțelegere pentru nevoile și demnitatea întregului. Mai multă conștiință solidară va obține, prin îngrijirea lucrului propriu și prin respectul lucrului obștesc, impresia de armonie a marilor orașe.

Să nu uităm că noblețea unui oraș este făcută nu numai din chipul în care se înfățișează lucrurile dar și oamenii lui.

Strălucirea unei mari cetăți reflectă și înțeleapta așezare a oamenilor dintre zidurile ei.

Bucureștii nu vor urca apoi pe treptele mai înalte ale destinului său, decât atunci când oricare din oamenii care îl locuiesc va manifesta demnitate și respect de sine.

Să luăm aminte la mulțimea cerșetorilor, la nefericitele epave umane care completează aspectul străzilor și piețelor noastre. Trebuie găsit mijlocul de a remedia nu numai aceste înfățișări, dar și stările care le determină. Cu sălbatica bandă dezlănțuită a vânzătorilor de ziare, care străbate în zdrențe oralul, Bucureștii nu pot fi o adevărată „Capitală”.

Spiritul umanismului, adică al respectului pentru om ca expresia cea mai înaltă a firii, trebuie să aducă și în această privință ceea ce administrația singură nu este în măsură să facă.

Am petrecut un ceas al dimineții în fața picturilor lui Luchian, adunate în mare număr la Muzeul de artă al Republicii. Mă gândeam, zăbovind în fața lor, că acei dintre vizitatori care au mai cunoscut înfățișările țării vechi au o calificare specială pentru a înțelege mai bine imaginile pictorului, cu o simpatie mai adâncă pentru sufletul cu care a întâmpinat-o. Nu l-am văzut pe Luchian niciodată, dar nu mi se pare necunoscută figura slăbită a autoportretelor, cu ochii lor plini de bunătate, uneori mai

încruntați, alteori cu o lucire îngrijorătoare în ei. Îmbolnăvindu-se încă din vârsta tinereții și ducându-și apoi, de-a lungul anilor, martiriul suferinței, artistul a ținut neconținut să se înfățișeze pe sine. **Într-o** operă susținută de un curent liric atât de personal, era necesar să se arate ce fel de om a fost pictorul care a privit către înfățișările țării sale, în formele lor rămase neschimbate de multă vreme. A fost un om al epocii, în care genialitatea sau numai superioritatea de un fel oarecare a spiritului se însoțea atât de des cu boala, cu durerea, cu singurătatea, încât un zăbranic de doliu pare a coborî asupra celui răstimp. Soarta lui Luchian reproduce unul din destinele românești ale generației post eminesciene, pe al lui Iosif și Anghel, pe al lui Ilarie Chendi și Coșbuc, pe al lui Ștefan Petică, P. Cerna și Emil Gârleanu. și pe al atâtor altora, ineajunși la notorietate, săgeți în zborul lor. Și iată că-mi apar, din trecut, zeci și zeci de oameni, îmbolnăviți de tineri, ingenucheați curând, prieteni și tovarăși ai tinereții, de a căror bunătate fi inteligență m-am bucurat, pierduți pe drumul vieții, plânși la vremea lor. îi adun pe toți **într-o** singură imagine și pe aceasta o recunosc în autoportretele lui Luchian.

O, prieteni ai vechimii, al căror nume mi-l silabisește amintirea! Ne întâlnim în mahalalele copilăriei, pe străzile vechi ale orașului nostru. **S**-a construit mereu de-a lungul deceniilor, dar rareori cu preocuparea de frumusețe sau de durată. Astăzi încă, în unele din punctele orașului vechi, mă uimește modestia așezărilor omenești. Ce gândește despre sine, ce drepturi își recunoaște, ce pretenții înalță în fața vieții omul care ridică în grabă, în neorânduială, cu materiale inferioare, un adăpost sumar, pentru el, pentru familia lui, pentru calabalâcul lor? N-a fost frumoasă și nici fericită mahalaua românească. Frumusețea presupune în

acel care o întocmește afirmația optimistă a vieții, bună dispoziție, bucurie și încredere în viață. Dar acolo, în *Mahalaua dracului*, pe care o zugrăvește Luchian, bucuria și încrederea în viață n-apar în niciuna din formele lor. Adeseori m-am întrebat, strecurându-mă pe lângă zidurile caselor abia mai înalte decât un stat de om, cu ferestre înguste către strada bolovănoasă, dacă un suflet mare, o concepție îndrăzneată a minții pot înflori în acele vizuini. Cadrul a fost, desigur, strâmt, apăsător, dar sufletul omului a tresărit și acolo și câteva din mesajele românești au pornit din neorânduiala și tristețea mahalalei. Luchian i-a dat, în pictura lui, un loc pe care îl găsesc mai mare decât mă așteptam, acum când îi privesc lucrările adunate laolaltă. Îl însoțesc în plimbarea lui pe străzile copilăriei, cu inima răpită de un dor, de o aspirație către frumusețe și lumină, care a fost a atâtor de-a lungul generațiilor.

Din când în când se arată și câte o locuință mai mare clădită. Împingeai poarta de fier scârțâitoare, treceai printr-o perdea de copaci, străbăteai curtea năvălită de ierburi și puteai apoi să te odihnești pe treptele casei, printre efluviile grădinilor, ale câmpiilor din preajmă. Creșteau acolo margarete și Dumitrițe, gălbenele, violete și părluțe, garoafe și crizanteme, tufănele și trandafiri, gura-leului și iriși, flori de câmp sau grădină, împodobite sau umile, atât de deseori botezate cu diminutive de către dragostea gospodarilor și gospodinilor care le adunau în jurul lor pentru a înveseli fereastra, straturile curții, grădinița dinspre stradă „u adresări speciale pentru trecătorul lipsit de grabă. Luchian le-a pictat pe toate, făcându-le să se aprindă sa ardă ca un jeratic, să strălucească nu printr-o lumină primită de la un izvor exterior, ci prin propria lor incandescență. S-a văzut mereu în Luchian pictorul florilor, așa cum contemporanul

lui, D. Anghel, a fost poetul lor. Florile ocupă un loc întins în pictura lui Luchian ții, desigur, nimeni mai bine ca el nu le-a înfățișat strălucirea, suavitatea lor tactilă, inocența înfloririi lor. Totuși, florile lui Luchian trebuie înțelese și simțite în ansamblul operei lui, în legăturile lor cu toate firele țesăturii lui tematice. Creează un artist opere felurite, fără raporturi între ele, sau, mai degrabă, o operă unică, opera vieții lui? Tema centrală a picturii lui Luchian a fost un anumit raport dintre natură și civilizație, caracteristic țării noastre din trecut, pe care mi se pare că-l întrevăd.

Mă înapoiez la pânzele, la pastelurile, la acuarelele, la desenele care îmi vrăjesc felul de viață, cadrul copilărie îndepărtate. Mă găsesc din nou la marginea orașului. Perimetrul așezărilor noastre urbane n-a fost împrejmuț cu ziduri, consolidat ca o cetate. Feudalitatea românească n-a construit și nu s-a apărat ca aiurea. Când veneau turcii sau tătarii, arcașii nu se urcau pe metereze. Oamenii își strângeau bunurile și își mânau vitele către plaiurile înalte, în cetatea munților. Orașul rămânea deschis către câmpie și aceasta năvălea asupra lui, suflându-și miresmele, trimițându-și semințele din care creșteau tufanii puternici, răchitele mlădioase, socul mirositor. A căzut zăpada și marginea orașului a fost cotropită de nămeți. Dănțuiau nebunește vârtejurile în jurul gheretei părăsite la răscrucea drumurilor ca niște băragane, unde mâine dimineață oamenii își vor aștepta pâinea, tropăind ca să nu înghețe, lovindu-se cu palmele peste coaste. Ce doliu s-a așezat peste marginea orașului? În lumina scăzută se zăre, te mai departe șirul de căsuțe clădite din chirpici, unde ajung mai întâi și deshamă chirigii înapoiați de la țară cu saci de porumb, cu hârdăiașe de borhot.

Treci mai departe și simți ca o ușurare, o regenerare

din restriștea mahalalei. După ce au căzut ploile primăverii, lunca Ialomiței mustește de apă și, sub iarba fragedă, piciorul se înfundă în băltoace. Au pornit sevele și se urcă în tulpinile subțiri ale plopilor, în tufișurile acoperite de flori a be ca spuma laptelui în clocot. O potecă alunecă departe, fără țintă vizibilă, în inima caldă a țării. Trec carele grele, trase de boi care se căznesc în jugul lor. Românul a dejugat la marginea pădurii și vitele pasc, întinzându-și gâturile peste oiștea proțăpită în pământ. În altă parte, cireada neagră a bivoliilor înspăimântă lumea. La Chiajna, sălcile au crescut și s-au repezit către ape, mânate parcă de furtună. Treci pe lângă hanul părăsit în marginea drumului. Pe alocuri s-a clădit puternic, pentru toate vremurile viitoare, dar oamenii și-au uitat străbunii și mănăstirea Comana și-arată zidurile ruinate. Luchian trece prin sate fără oameni, vede turnuri de biserici, care albe sub umbra copacului, din bătătură, în a cărui coroană s-a urcat cumpăna fântânii cu ghizduri. În bucătăria bine rânduită a mănăstirii fierb mâncărurile călugărești pe soba de zid spoită, nălucitoare. Oamenii muncesc la câmp. Se întorc târziu de la muncă, încovoiați, sub sarcini parcă mai mari decât puterile lor. Îi vezi săpând pământul. Duminica au îngenuncheat la liturghie, rânduiți unul după altul; își țin căciulile în mâini și abia unul din ei îndrăznește să privească spre iconostas.

Umanitatea nu este deci absentă din pictura lui Luchian, dar ni se înfățișează cu aceeași umilitate a așezărilor ei. Ce-i pasă de petrecerea chefliilor cu gulere tari, de femeile care le trec prin brațe? Artistul arată sarcasm față de adunarea lor. Sindrofia ne arată o societate distinsă. O femeie cu umbreluța de soare deschisă a adunat pe rochia ei toate florile câmpului: e un moment de idilă, o clipă desfătătoare a consonanței cu

natura. Dar mai des l-a oprit pe Luchian exemplarul uman popular, lucrătorii pământului, moșnegi cerșetori în dulămile lor zdrențăroase, copii, mai ales copii. Iată-i în grup, încotoșmănați de iarnă; iată-l pe flăcăiașul în nădragi, cu mâna dusă prosteșite în gură; iată-l pe micul vânzător de nuiele. Fragilitatea trupurilor se ghicește sub zăbun, sub bocanca groasă. Micul cărbunar, cu pălăriuța așezată **într-o** parte, cu chipul mânjit, are eleganța juvenilă și farmecul unui Pierrot, un Pedrolino al comediei italiene. O mamă își dă copilul deasupra albioarei cioplite de rudar. Safta florăreasa este un exemplar măreț al rasei ei. **S-a** desprins din sălașul țigănesc, pictat **într-un** rând, pentru a arăta lumii splendoarea tânără a trupului, ovalul perfect al figurii, al gurii de pe care se desprinde un suspin. Tot de-acolo a pornit de mult moș Nicolae cobzarul, păstrătorul tuturor cântecelor țării. Chipul lui revine mereu în picturi, în desene, ca al unui martor încercat al vechimii, cu fruntea grea sprijinită înțelepțește în palmă, alteori privind către chitara supusă mâinii lui, îngânând cu vocea-i de bătrân cântecul trezit pe coarde. Dar artistul a văzut și cealaltă latură a țării. Țăranii **s-au** adunat în curtea boierească la împărțitul porumbului; este un grup compact, revendicativ, cu expresii mânioase și amenințătoare. Luchian îl pictează cu un singur an înaintea răscocalelor din 1907, când ne va arăta femeile căutându-și morții pe câmpul de măcel al represiunii, grupul fantomatic al țăranilor băjenăriți, împinși prin zloată de una din suflările aprige ale lui martie.

Întocmai ca toți marii artiști ai lumii, Luchian este un pictor profund național, înzestrat cu o întinsă știință a tuturor înfățișărilor țării, a oamenilor ei. Vibrația lui în fața realităților locale este adâncă și răscolitoare și focul simțirii lui trezește pe a noastră, pentru a ne face să

pricepem mai bine lumea în care a trăit. A evocat, cu o putere rareori atinsă de alții, vechea noastră țară, spațiile orașelor și ale satelor, natura pretutindeni mai puternică decât construcția oamenilor și pe aceștia în simplitatea modestă a destinului lor, de atâtea ori plin de vitregie. Copacii cresc zvelți sau robuști în pânzele lui Luchian, câmpiile impregnate vor purta roade bogate și peste tot fructe și flori ale câmpului, ale gospodăriilor, ale grădinilor, adunate în mari coșuri, rânduite și îngrijite de țiganca florăreasă cu cațaveică verde.

„Desenul este probitatea artei” a spus Ingres odată. Observația răspunde desigur modului de a lucra al măestrilor mai vechi, care aninau culoarea pe suportul solid al formelor desenate cu multă îngrijire. Desenul este deci probitatea artei pentru toți acei artiști care nu evocă aparența lucrurilor decât în legătură cu forma care le susține. În același fel, omul prob refuză aparențele deșarte și își leagă manifestările de conștiința lui. Multă vreme desenele scoase la iveală din mapele artiștilor constituiau un mijloc de a ne introduce în intimitatea atelierului lor. Se da astfel publicului posibilitatea de a înțelege temeinicia lucrărilor unor artiști de seamă, „probitatea lor”. De la un timp, chipul nostru de a înțelege și aprecia desenele măestrilor s-a schimbat și vorba lui Ingres, adeseori reprodusă și meditată, a putut fi comentată cu toată rezerva de către pictorul Henri Matisse. Desenele marilor artiști mai noi nu mai sunt atât dovada temeiniciei lor cât aceea a spontaneității și a originalității. Desenul nu mai este pentru noi un document al chipului în care artistul lucrează, ci al modului său de a reacționa spontan. Desenul a devenit pentru noi mai mult decât o probă a hărniciei, științei și conștiinciozității artiștilor, o ilustrație a temperamentului și a vioiciunii talentului lor. Ne interesează lucrările mai rapide și mai spontane ale

artiștilor ca desenatori, pentru că avem prilejul să recunoaștem în ele latura cu totul genuină a înzestrării și sunetul propriu al inspirației lor în întreaga mișcare artistică a vremii. Desenele artiștilor sunt ca acele reactive chimice, azvârlite **într-un** preparat cu rolul de a scoate la iveală substanțele care-l compun. Citim mai ușor prin desenele artiștilor în firea lor. În siluetele rapide azvârlite de creionul unui pictor, în petele de tuș sau chiar în urma acului apăsător pe placa de metal a gravorului, artistul pare mai el însuși, mai liber față de procedeele generale ale artei lui și față de convențiile timpului. Dacă nu mă înșel acesta a fost gândul de la care au pornit inițiatorii acestei colecții⁶⁸. Acesta este și gândul paginilor de față, în care se încearcă o cale către înțelegerea artei lui Petrașcu, pornind de la aspectul mai puțin cunoscut al desenelor lui.

Cine vorbește despre arta de desenator a lui Gh. Petrașcu, una din cele mai sugestive în mișcarea noastră plastică mai nouă, trebuie să consimtă însă a extinde noțiunea generală a desenului. Căci dacă prin desen înțelegem numai redarea prin alb și negru a lumii văzute, cadrul acesta este prea strâmt pentru a cuprinde toate acele lucrări ale lui Petrașcu, în care artistul părăsește pentru un moment tehnicile exclusive ale picturii. Tonul coloristic așternut cu creionul de pastel sau cu pensula acuarelistului se asociază adeseori liniilor sau maselor de umbră ale creionului negru și ale acului gravorului, încât ceea ce trebuie să numim totuși desenul lui Petrașcu este în toate aceste cazuri un compromis între desen și pictură, produsul acelei lucrări mai rapide, în care artistul notând o impresie sau copiind pe un maestru mai vechi nu poate disocia cu totul viziunea sa de reprezentarea culorii sau a

68 Articolul de față a apărut ca text al unei plachete cu desenele lui Petrașcu în colecția „Galeria artiștilor români”.

valorilor, **într**-atât ochiul și înzestrarea sa sunt acelea ale unui pictor. Ba chiar atunci când artistul lucrează numai în alb și negru, el nu dă din spectacolul lumii văzute liniile și contururile, ci alternanța umbrelor și a luminilor; iar pe acestea nu în alăturări răspicate, ca la Ștefan Popescu, ci în lupta și victoria treptată a unora asupra celorlalte. Categoriile picturalului sunt atât de familiare artei de desenator a lui Petrașcu, încât printre tehnicile gravurii pe metal el adoptă uneori pe acele ale aquatintei, consistând **dintr-o** impresiune succesivă a plăcii de metal, menită să obțină nuanțe multiple ale albului și negrului. Pictor până și în desenele sale, obiectul văzut, figură, nud, peisaje sau interioare, nu se constituie la Petrașcu din contururi, ca la Ressu sau Ștefan Popescu, nici din caietul vibrant al liniilor, ca de atâtea ori la Steriadi, ci din mase de umbră și lumină, alternând cu delicatețe. Spre deosebire de alți artiști, Petrașcu da apoi în desenele sale un mare loc figurării elementelor imense și difuze, cerului și mării, notând adeseori splendoarea unei zile de vară sau trecerea unui nor, cu mohorârea de o clipă a atmosferei sau a valurilor. Siluetele omenești par în cazul acesta condensate din însuși elementul imaterial care le înconjoară, o pată mai închisă în peisaj, peste care joacă irizările luminii. Se poate în adevăr spune, întrebuintând o formulă care talmăcește impresia noastră ce mai generală, care în această parte a operei lui motivul esențial al desenului lui Petrașcu este drama patetică a luminii.

Activitatea de desenator a lui Petrașcu este destul de intensă. Primele foi ale mapelor sale, amestecând cărbunele cu creta, poartă data 1912. De atunci datează de pildă profilul feminin puternic modelat, pe care îl reproduce și caietul de față. În 1913, Petrașcu este cel dintâi artist român care vede Balcicul și este cucerit de orbitoarea strălucire a locului. Vocația sa de desenator se

fortifică în atingere cu peisajul Coastei de Argint, pe care o figurează de mai multe ori. După câțiva ani, în 1918, pictorul Ipolit

Strâmbu, îi transmite rețetele tehnice ale gravurii pe metal.

Din această vreme avem primele aquaforte ale lui Petrașcu, câteva portrete, copiii pictorului, soția sa, peste a căror imagine artistul așterne uneori câteva tonuri de acuarelă. În 1925 el strânsese destul material pentru a putea organiza în sala Dobriceanu o întreagă expoziție de desene. Câteva foi executate cu pensula de tuș sunt din 1926. A treia fază importantă a carierei de desenator a lui Petrașcu se întinde însă de la 1931 înainte, adică după ce vizitase Spania, unde la Prado, în Madrid, copiază în cărbune pitici de-ai lui Velásquez sau schițează rapid viguroasa mișcare a lui Filip al IV-lea călare din tabloul aceluiași. **Într-**un rând se oprește în fața uneia din Andaluzele lui Goya, după cum mai târziu va copia *Odalisca* lui Delacroix, din colecția Zambaccian. Din scurta sa ședere în Spania, de la Madrid, de la Toledo, mai puțin din călătoria în Egipt, până la Assuan, Petrașcu aduce noi note, mai cu seamă peisagistice, pe care le va folosi în deseneuri cu tuș și **într-o** nouă serie de aquaforte. Materialul sporește cu motive locale, observate, după modelul său mai general, în cercul familiei sale, apoi cu tipuri pitorești sau cu scene de intimitate. Uneori se complăce a relua unele din motivele picturii sale în ulei, stilizând în alb? i negru bogata înflorire a culorii sale, ca în *Punte la Venetia*, replică în gravură a uneia din pânzele sale cele mai cunoscute. Aci, ca și în barca cu pânze, profilată pe vechile ziduri de la Chioggia, exuberanța peisajului adriatic este temperată, artistul scoțând mai degrabă în relief aspectul de vechime, arhitecturile masive

și întunecate, **într-o** viziune atât de deosebită de a tuturor artiștilor mai noi, care au evocat Veneția și împrejurimile sale. Neconținut, în toate fazele carierei sale de desenator, artistul se observă și se figurează pe sine, în numeroase autoportrete, a căror serie redă influența continuă a timpului asupra fizionomiei sale, progresul experiențelor lui, de la chipurile tinereții până la autoportretul din 1938, unde, sub figura omului stăpânindu-și durerea, veneratul maestru a notat cuvintele „bătrân suferind”.

Desenele lui Petrașfcu completează în chipul cel mai fericit impresiile noastre asupra artei sale. Artistul nu este o natură exuberantă, căutând mari efecte de pitoresc, călătorind mult pentru a afla o mare varietate de tipuri umane și peisajele cele mai încântătoare ale lumii. Firea sa este mai degrabă a unui om interior și concentrat, cu deprinderi burgheze, amintind pe meșterii Nordului. Multe din inspirațiile sale, el le află în restrânsul său cerc familiar, de unde aceleași și aceleași fizionomii și siluete revin neîncetat, în puține atitudini, surprinse însă cu o mare spontaneitate și justete. Uneori o siluetă feminină, citind pe plajă, privind marea sau pregătindu-se să se scalde, alteori în fața oglinzii, în timpul toaletei matinale. Plăcerea de a observa oameni apropiați și de a nota imagini cunoscute, ne vorbește din toate aceste desene ale maestrului. Când ochiul său depășește cadrul domestic, el se oprește asupra unor tipuri caracteristice pe care le observă cu humor. Nu avem însă de a face aci cu ceva apropiat de vioiciunea spirituală a lui Steriadi, de sclipirea amabilă a acestuia, ci de predispoziția de a observa vulgaritatea naivă sau agresivă, ca în *Moașa comunală*, sau în *Țața Lila*, care cu masivul volum al trunchiului sprijinit pe picioare rășchirate, cu mâinile înfipite în șolduri, fixează o atitudine tipică. Silueta elegantă l-a ispitit totuși în unele

imagini ale lui Goya, pe care le-a reprodus în câteva din gravurile sale, după cum altă dată **s**-a complăcut să copieze detalii de o fastuoasă grație barocă din unele pânze ale lui Rubens, indicând astfel sectorul pitorescului mai apropiat de temperamentul său. Artistul înrudit, mai întâi prin motivele sale, cu meșterii Țărilor-de-Jos, a regăsit o cale apropiată de aceștia, **oprindu-se** în fața maștrilor barocului și ai hispanismului. Observator substanțial, fără iluzii, deși atras pe alocuri de splendoarea barocului, când își întoarce privirile asupra peisajului el descoperă colțul de stradă urbană, uneori chiar un detaliu monumental, vorbind însă mai ales prin îngrămădirea severă a maselor arhitectonice. În natură, artistului îi place apoi peisajul construit, fără seducția detaliilor, lipsit de orice prezență, ca în desenul înfățișând malul mării la Roscoff în Bretania, pe care artistul îl execută în 1930 (poate în drum spre Spania) și unde figurează deasupra valurilor întunecate ale mării, irumpând **într-un** aspru cer nordic, stânca monumentală a locului. Am spus că adeseori a revenit desenatorul asupra portretului său. Lângă figura artistului tânăr, zâmbind sub pălăria lui boemă, întâmpinăm chipurile maturității și ale bătrâneții, peste care **s**-a așezat surâsul bonomiei sau expresia reculeasă a suferinței: capete solid construite, unde sub vasta boltă a craniului și a frunții impresionează moliciunea părții inferioare a figurii, ca simbolul nu știu cărei dualități a naturii sale. Remarcabil cu totul este *Autoportretul* din colecția Zambaccian, unde violența contrastelor dintre lumina și umbra care coboară din stuful abundent al părului îneacă **într-o** taină nedefinită ochii, și cucerește o jumătate întreagă a figurii, apoi caracterul însuși al fizionomiei amintesc **într-un** mod atât de curios unele din autoportretele lui Rembrandt. Alți artiști se observă și se

figurează pe ei înșiși în dorința de a reda imaginea lor în sensul mai adânc sau mai înalt al cuvântului; autoportretistica acestora este ca revelarea acelui model ideal pe care orice om îl ascunde în sine, punerea în lumină a sensului mai profund și permanent al unei personalități. Față de aceștia, avem impresia că Petrașcu se observă pe sine pentru a se simți trăind și oarecum pentru a-și studia destinul. Nu modelul personalității, ci viața, devenirea ei îl interesează pe Petrașcu. Dacă există două tipuri de autoportretisticii, al lui Rafael și al lui Rembrandt, este sigur că acela pe care îl datorăm lui Petrașcu aparține ultimei categorii. Curiozitatea de a fixa feluritele momente ale fizionomiei sale stă în legătură cu acel sentiment al timpului, foarte viu la artistul nostru și căruia îi datorăm, în pictura sa, toate evocările de interioare, în care patina vremii a trecut peste materiale, le-a stins tonurile și le-a îmbătrânit, dându-le poezia lucrurilor cu care am trăit ani îndelungați și care s-au amestecat cu propria substanță a vieții noastre. Tot acest sector al farmecului pe care Petrașcu l-a legat de pictura sa lipsește din desenele lui. Dar mijloacele desenului, chiar acele ale unui desen atât de pictural ca al lui Petrașcu, se opresc aci. Artistului i s-a întâmplat totuși să deseneze colțuri de interior, sugerând prin neorânduiala lucrurilor uzuale pe o masă, prin întâlnirea lor întâmplătoare pe același loc, ceva din desfășurarea pașnică a vieții de toate zilele. Aceeași atmosferă de împăca e cu lumea și cu viața ne vorbește de aci, ca din toată arta lui Petrașcu, închinată idealurilor unei intimități calde, slujite cu o pasiune concentrată dar senină, într-una din cele mai exemplare vieți de artist ale vremii noastre.

THEODOR PALLADY

Foarte deosebit de tot ce am văzut anul acesta (1925)

este mai întâi lumina expoziției domnului Theodor Pallady. Căci mai înainte ca vizitatorul să ia cunoștință de fiecare pânză în parte și să urmărească amănuntul realizării, o baie generală de influențe pune stăpânire pe sine, îl urmărește și îl conduce. Întocmai ca în peșterile fosforescente ale Sudului, sala unei expoziții trebuie să fie un mediu luminos deosebit, o dependență a luminii și a zilei înzestrată cu un miracol propriu. Și dacă această difuză influență este cu adevărat originală, dacă ea corespunde unui profund și statornic motiv de selecție printre culorile paletelor, tot ce se va desfășura mai pe urmă va veni să varieze fără să contrazică acea primă impresie nealterabilă. În același fel se degajează, din tema melodică fundamentală, variațiunile unui poem simfonic și atitudinea atenției încântate caută să surprindă înrudirea de-a lungul celei mai ingenioase diversități, un raport simplu și ușor de perceput prin cea mai nebunească prăvălire de sunete.

Această lumină a expoziției este la dl. Theodor Pallady de o temperatură mai degrabă rece, de o vitalitate mai mult deprimată, dar de o neîntrecută unitate și forță sugestivă. Fundurile cafenii, cerurile mohorâte, apele stătute și coclite, aproape toate materialele uzate parcă de ani vin în primul rând să contribuie la impresia generală. Este drept că din când în când apare să ne înviioreze verdeața unor dese tufișuri, al unor ramuri revărsate cu delicatețe peste un zid de grădină, al plușurilor celor grele și aspre. Dar alături stă roșul, când mai închis și când de un mare grad de claritate, ca în câteva frumoase țesături, ușoare ca o spumă, și grija artistului de a întruni aceste două tonuri complementare, în majoritatea pânzelor sale, trădează intenția de a restabili o rece neutralitate. Iar această calitate mai atenuată a luminii este ceea ce contrastează, după cum s-a mai observat, cu obișnuita

exuberanță coloristică a expozițiilor noastre.

Frica de viață al cărei nume propriu este „urâtul”, complementul negativ al „dorului”, mi se pare a fi caracteristica artei domnului Pallady. O gravă melancolie pe care natura n-o consolează, pe care lumina mare a cerului n-o risipește, o dorință de mortificare care alege, printre înfățișările firii, dezolatele cheiuri sau sterpele regiuni ale suburbiei de unde ochiul împânzit vede construcțiile din zare, nicio dorință de strălucire și nicio plăcere de a străluci, o sensibilitate concentrată în sine și atrasă afară numai de fugitive jocuri de nuanțe, iată cum ni se prezintă mai întâi arta domnului Pallady. Peisajul de altfel nu dă în expoziția de față numărul cel mai mare de pânze. Artistul reintră în interiorul său. Obsesia vidului spațial de afară, a tristei lumini mohorâte, capătă o compensație în spectacolul zecilor de lucruri care umplu un interior. Și de unde peisajele erau desemnate numai cu folosința unui mic număr de elemente, naturile moarte ale domnului Pallady utilizează, dimpotrivă, un mare număr și în asemenea măsură intenția artistului este de a insista asupra diversității lor încât totul contribuie la accentuarea contrastului de direcții și planuri. O masă văzută din colț sau în unghi ascuțit cu orizontala tabloului, obiectele de deasupra încrucișându-și direcțiile sau, cu întrebuințarea unui evantaliu pe jumătate deschis, a copertei galbene a unu volum, afirmând o autonomie de planuri, totul converge în aceste naturi moarte să obțină impresia unei baroce multiplicități. Viața independentă a lucrurilor îmbătrânite de ani, existența obiectelor familiare asupra cărora ochiului îi place să se odihnească ne vorbesc din aceste pânze cu un dulce farmec resemnat. Nudul feminin și uneori portretul rămân cu toate acestea prilejurile care trezesc la vibrație intensă sensibilitatea mai mult deprimată a maestrului. Dar pentru că temeiurile sufletești

urmează să rămână aceleași, „urâtul” care îl purta pe pictor uneori prin sterilele peisaje de chei, care în alte dăți îl făcea să întârzie printre multele obiecte familiare, se exasperează acum **într-o** senzualitate care nu repară, care consumă. Privim dar ca pe niște ființe redutabile, femeile cu ochiul larg deschis, însuflețite de un zâmbet și doritor și bestial. Și de la femeia cu veșmântul roșu, grotescă și trivială, până la nudul tolănit care ridică în fața sexului o mare floare ornamentativă, urmărind evoluția aceluiași sentiment și cristalizarea lui în simbol.

Care este numele acestui fel de a resimți viața, de a te dezola de pustietatea naturii, de a cultiva o anumită neurastenie a voluptății? D-l Theodor Pallady mi se pare că poate fi numărat printre reprezentanții în plastică a acelei culturi care în Franța ultimelor decenii ale veacului trecut își asuma numele de „decadentă”, pentru a exprima și marea diferenție e a experienței sale lăuntrice și sentimentul pesimist al vieții, de care era stăpânită. Baudelaire era în acea vreme unul din inițiatorii mai mult ascultați și el a rămas și până astăzi reprezentantul cel mai puternic al acelui „sfârșit de veac”. La Paris, unde dl. Theodor Pallady sosea după cât se pare tocmai la vremea arătată, domnia sa înregistră influențele timpului și concepția sa t-ebuia să se resimtă profund. Nu fără folos poate fi consultată poezia lui Baudelaire pentru înțelegerea unora din aspectele artei domnului Pallady, deși este evident că interesul ei principal stă în originalitatea și energia viziunii plastice. Dar pentru că ne este cu neputință de a despărți opera unui artist de cultura timpului său și de sensul ei etic, să ne fie permis de a căuta în Baudelaire expresia literară a acestui complex care unește „urâtul” existenței cu deznădejdea în voluptate. În Baudelaire, al cărui slab gust pentru natura exuberantă se cunoaște și în poezia căruia se știe ce rol

joacă viața mută a lucrurilor! în Baudelaire vom afla **într-o** formă relativ discursivă și prin urmare mai limpede și pentru inteligența noastră, relațiunea enigmatică care unește la pictor peisaje, naturi moarte și nuduri.

Să adăugăm că cine reușește să înțeleagă acest complex în motivul ei interior, își va explica și particularitățile ei tehnice de realizare. Dar asupra acestora nu ne putem opri mai îndelung acum. Să spunem numai că paradoxal ar fi la acest pictor tratarea amplă a volumelor, individualizarea strictă a conturilor și că este, dimpotrivă, firesc și în perfect acord cu sentimentul său de viață tratamentul disparent al lucrurilor și ființelor ca și cum acestea n-ar fi decât puncte de concentrare a fluidului înconjurător, mase nestatornice închegate din atmosferă, gata să se risipească și să reentre din nou în ea. Și aceasta alcătuiește tocmai forța de primul rang a domnului Theodor Pallady, însușirea de a stăpâni un punct de vedere, însumat adânc până a fi devenit un reprezentativ sentiment al vieții și puterea de a dezvolta unitar acest sentiment până la îndepărtate și ultime consecințe.

ȘTEFAN DIMITRESCU

Se împlinesc șase ani de când pictorul Ștefan Dimitrescu a plecat dintre noi. Vestea ne-a venit pe neașteptate, puțin timp după ce îl revăzusem într-una din grăbitele lui apariții prin București. Pleacă fără multă zarvă, discret și cu acea grabă caracteristică omului foarte delicat, care pune în atmosfera tuturor întâlnirilor sale ceva din teama de a nu fi de prisos și de a nu supăra. Câtva timp nu ne-am putut obișnui cu ideea că nu vom mai revedea niciodată pe binevoitorul și prețuitul prieten, pe care, când nu-l întâlnim mai multă vreme prin București, îl regăsim la Iași, printre elevii Academiei de arte frumoase, cărora ținea să le prezinte și unele din prelegerile amicilor

săi bucureșteni, sau printre prețioasele tablouri ale Pinacotecii din Iași, căreia se străduia să-i dea o organizare modernă și **s-o** îmbogățească cu pânze de-ale colegilor săi, apreciați de el în chip generos. Mai târziu, a trebuit să primim și această idee, păstrând totuși mai vie, mai limpezită, icoana artei sale.

Ștefan Dimitrescu **s-a** născut la 18 ianuarie 1886 în orașul Huși, care devenea, prin el, leagănul unei întregi serii de pictori. De aci a pornit și Aurel Băeșu, dispărut de timpuriu apoi Adam Bălțatu și alți colorști sau desenatori mai tineri, care vor lega odată de imaginea patriarhalului oraș de pe malul Prutului, numele uneia din cele mai interesante școli românești de pictură.

Studiind mai întâi la Iași, **într-o** vreme când destinele Școlii de arte frumoase erau încredințate lui Panaiteanu, Ștefan Dimitrescu a crezut o vreme că va rămâne la pictura bisericească, pe care o îmbogățea cu împodobirea bisericilor moldovenesti din Agăș, din Astău, din Gheorghia, sau acea muntenească din Netezeștii Ilfovului, executată în tovărășia bunului său prieten, N.N. Tonitza. Drumurile acestea **s-au** încrucișat însă cu alte îndemnuri, încă din anii 1912 - 1913, când Ștefan Dimitrescu lucrează cu multă sârguință la Paris.

În cea dintâi expoziție a lucrărilor sale, pe care o organizează curând după înapoierea sa în țară, **într-una** din sălile din preajma Ateneului, pictorul păstrează ca un reflex din pictura lui Toulouse-Lautrec, care în anii dinaintea războiului rămăsese încă printre zeii boemei din Montparnasse. Ce vor fi devenit acele pânze, reprezentând săli de teatru sau de cafenea, cu figuri caracteristice, pictate **într-o** intenție vădit psihologică și care aminteau pânzele fixând forfota pitorească a vestitului cabaret Moulin Rouge, cu care Toulouse-Lautrec interesase atât de

puternic pe contemporanii săi?

Curând însă căile pictorului nostru cotesc, după indicația evenimentului hotărâtor al războiului. Folosit de Marele Cartier General din Iași, Șt. Dimitrescu pornește cu uneltele sale de pictor pe front și din spectacolul suferinței și pietății de-acolo, ochiul său reține imaginea devenită prima sa compoziție mai de seamă, *Morții de la la fin*, expusă astăzi la Muzeul Militar.

De aci începe seria de tablouri, prin care Ștefan Dimitrescu devine unul din pictorii țăranului român, pe care îl reprezintă în atâtea din figurile sale caracteristice, apoi în scenele tipice ale muncii sau ale odihnei sale. Mulți dintre vizitatorii Salonului Oficial din 1924, vor fi reținut imaginea puternicei compoziții *Cina*, astăzi în colecțiile Muzeului Kalinderu, unde grupul țăranului, al femeii și copiilor săi, ospătându-se în jurul joasei mese rotunde, are în marea lui simplitate și reculegere caracterul unei adevărate acțiuni rituale, pătrunse de un adânc sens religios. Aceeași inspirație se continuă și în pânzele pe care, începând din 1926, le expune în tovărășia lucrărilor lui Tonitza, Șirato și Han, în expozițiile așa numitului „Grup al celor patru”.

Pictura țărănească a lui Ștefan Dimitrescu reprezintă un moment de reacțiune antiimpresionistă, cu puternica ei accentuare a desemnului. Și acesta a rămas Dimitrescu întotdeauna, încât chiar în acele pânze pe care el le aduce de pe coasta Mării Negre, de la Balcic sau Mangalia sau de prin bogatele grădini ale orașului natal, al cărui farmec l-a fixat cu un deosebit lirism, sub coloristul plin de căldură, se întrevede disciplina riguroasă a desenatorului. „Desenul, a spus cineva, este conștiința picturii”. Această conștiință a fost foarte puternică la Ștefan Dimitrescu.

Puțin timp înainte de a muri, Șt. Dimitrescu îmi spunea cât îl pasionează tehnica desenului, căruia

ajunsesse să i se devoteze cu o preferință aproape exclusivă. Câteva din roadele acestei aplicații apăreau la Salonul Oficial din 1933, pus sub auspiciile umbrei lui iubite. Au trecut de-atunci șase ani și ori de câte ori icoana lui revine printre noi, nu putem să nu ne emoționăm la amintirea omului care a trecut printre noi cu acea înaltă și nobilă discreție, care a fost și a artei sale.

I. Theodorescu-Sion este un om de la munte. Deși copilăria și-a petrecut-o la Brăila și pe malurile Dunării, viziunea care se manifestă în tablourile sale ne vorbește despre omul născut în Țara Moților. O singură pânză, mi se pare - dintre cele expuse în (1925) „Salonul Ileana” - aduce ceva din atmosfera umedă și din bogata vegetație a joaselor șesuri impregnate care înconjoară portul Brăilei. Preferințele pictorului I-au dus în altă parte: locurile și oamenii observați în județul Argeș i-au procurat un bogat material. Călătoriile sale de pictor I-au purtat, ce e drept, și către sud, la Balcic și pe frumoasa Coastă de Argint, pe care a vizitat-o printre cei dintâi, dar despre felul cum ochiul său de muntean a privit în acele locuri natura ne vom lămuri mai la vale. Caracterul muntenesc al picturii lui Theodorescu-Sion trebuie să-i *ținem* mereu înaintea ochilor și despre felul omului care a creat această pictură ne putem documenta și de la frumosul autoportret pe care îl expune, unde anatomia plină de relief a feței, sprâncenele îmbinate, ochiul deschis și scrutător aduc aidoma imaginea unui strămoș din munți.

Perspectivile infinite sunt de obicei închise omului de la munte. Un codru sau o ridicătură de pământ îi mărginește raza vederii. În mijlocul pădurii, drumețul care se odihnește nu poate străbate cu ochiul dincolo de frunzișul care îl înconjoară. Altă soartă este rezervată omului de la șes și de pe litoral. Zarea se desfășoară

nesfârșită în fața lui. Pânzele școlii olandeze, unde cerul ocupă partea cea mai mare a scenei, vorbesc cum nici nu se putea altfel despre regiunea unde au fost produse. Un alt limbaj vor ține maestrul din părțile muntoase ale Bavariei și Württembergului care lucrau în aceeași vreme. Dependența subiectelor de mediul observat neapărat însă că nu constituie o problemă. Problema începe abia cu felul în care mediul natal influențează viziunea, chiar în neatârarea subiectelor și în hazardul transplantărilor.

Caracteristic pentru arta lui Theodorescu-Sion este, mai întâi, apropierea personajelor sau obiectelor de planul prim al scenei. Fără a putea spune că tablourile sale sunt cu totul străine de preocuparea de a înfățișa depărtatele perspective ale cerului și ale zărilor, se poate afirma, totuși, că această preocupare este secundară, că zări și cer se întrezăresc mai cu seamă între lacunele detaliilor concentrate către planul întâi, adevărate *echappees de vue*... Accentul principal cade, fără doar și poate, nu asupra depărtărilor imateriale, ci asupra obiectelor în toată materialitatea lor, în așa fel încât nu pete de culoare sunt aceste obiecte ci volume descrise cu amplex. Pline de realitate tridimensională și mult apropiate de privitor, elementele pânzelor lui Theodorescu-Sion mai au însușirea de a se prezenta în multiplicitate... Dar această multiplicitate nu alcătuiește o masă nediferențiată și confuză ca aceea a ramurilor unui tufiș; ci este aceea în care elementele își păstrează individualitatea, a unei păduri făcută din copaci cu trunchiurile drepte. O caracteristică importantă iese din combinația acestor condiții. Înfrățind volume, în număr mare și în spațiul mai restrâns al primului plan, apare nevoia grupării lor cu economie. Și, în adevăr, după ce a descris volumul personajelor sale, după ce le-a apropiat unele de altele,

pictorul le pune acum în relație și le încheagă **într-un** grup solidar. În fața pânzei care poartă numele *La Izvorul Troiței*, Theodorescu-Sion care pare a fi ceea ce în psihologie se numește un kinestetic, un om adică pentru care realitatea alcătuiește un sistem de valori musculare, nu poate să-mi lămurească mai bine intenția lui decât răsuc**indu**-și cu putere pumnul, să-mi spună că grupul de femei din fața Troiței închipuiește un „nod”.

Sunt foarte rodnice convorbirile unui a tist cu un om de idei. Acesta din urmă are multe de învățat de la cel dintâi. Mai ales când artistul este o fire plină de vioiciune și de loc pedantă, comunicabilă, cu impresia vie și cu reacțiunea iute, omul de idei are în față un exemplar descifrat parcă din vorbirea Naturii. Cititorul să-mi îngăduie așadar, a transcrie aici încă o amintire personală. Înaintea unei pânze de dimensiuni mici care înfățișează un vas din care se revarsă un mănunchi bogat de flori galbene, Theodorescu-Sion îmi înfățișează un proces pe care aș dori să-i numesc „lupta planurilor”. Vasul este de o culoare mai mult deschisă, florile galbene râd cu o copilăroasă și grațioasă veselie. Această puternică iradiație luminoasă poate aduce însă vasul de flori să „sară” în afară de cadru și de aceea pictorul pe care îl interesează numai apropierea obiectului de marginea scenei dar nu și depășirea ei, „împinge” vasul în fundul perspectivei ceva mai mult decât îi este obiceiul. Căci, în adevăr, este caracteristică pentru pictura lui Sion nu numai apropierea obiectelor, dar și fixarea lor organică **într-un** anumit plan, în așa fel încât între obiect și planul pe care îl ocupă să se stabilească o legătură funcțională. Totul este legat în pictura lui Sion: lucrurile între ele și acestea cu planul în care există. Această vedere mi-o confirmă artistul când, conducâ**ndu**-mă în fața vasului cu

flori, îmi lămurește, printr-un gest violent înainte și unul prevăzător înapoi, munca de fixare a vasului în spațiul în care o floare pictată trebuie să respire.

Se înțelege chiar și din cele spuse până acum că studiul compoziției nu acaparează întreaga atenție a pictorului. O bună parte este rezervată culorii pe care, după ce o întinde **într-o** groasă pastă continuă, o modelează cu cuțitul. Vesela strălucire de care **s-a** vorbit mai sus apare însă numai intermediar și nu foarte des. Tomurile mai închise sau mai înfocate par a fi predilecția mai statornică a pictorului și lumina generală a expoziției are ceva din răceala și taina unui umbrar de pădure. Ici și colo scânteiază cu toate acestea încinsă atmosferă a peisajelor de la Balcic. Dezolarea țărmurilor calcinate de soare, pământul alb, fărâmicios și sterp...

În locul voioasei forfoteli omenеști din peisajele de la munte, în locul împăcatei tovărășii a omului cu Natura, pustiul solului steril! Marea și cerul, menite să întregească acea contradictorie impresie de arșiță și răcoare, pe care o resimțim și în realitate la țărmul mărilor sudice, lipsesc, de data aceasta, din pânzele lui Sion sau se lasă întrezărite numai pe mici porțiuni.

S-a pronunțat mi se pare undeva cuvântul de „clasicism” în legătură cu pictura lui Theodorescu-Sion. O asemenea afirmare trebuie considerată însă cu mare prudență. Căci dacă prin „clasicism” înțelegem numai acoperirea lucrului cu impresia, atunci pictura lui Sion poate să-și asume și acest calificativ. Desenul precis al lui Sion înseamnă o reacțiune antiimpresionistă și din acest punct de vedere și o întoarcere către clasicism. Dar numai din acest punct de vedere căci o mulțime de alte condiții îl țin departe de această orientare. Și mai înainte de toate însăși multiplicitatea elementelor prinse **într-un** grup

monumental ca în baroc. Apoi situații dramatice ca în bucata *Fata lui Moș Patru* iau tendința de a înfățișa mișcarea, ca în aceasta din urmă sau în *întoarcerea de la Târg*. Să mai adăugăm că, uneori, axa centrală a tabloului nu corespunde cu axa centrală a compoziției. Nevoia de a încălca simetria și de a o înlocui cu o opoziție de elemente în luptă capătă o ilustrare interesantă în bucata *Plăeșii*, unde prezentarea felurită a celor două personaje, unul din față și celălalt din profil, produce o patetică impresie. Pretutindeni sub acest limbaj de forme clare, nota prelungă a sentimentului iubitor de contraste și de mișcare, după cum efectiv în viața munteanului sub calmul, uneori mohorât, al atitudinii, se ascunde o clocotitoare viață de pasiuni.

Expoziția din „Salonul Ileana” înseamnă fără îndoială unul din momentele acelei renașteri artistice pe care se pare că o trăim de câțiva ani de zile. Ochiul artistului român făgăduiește să devină mai ager; mâna care modelează, mai sigură. El se smulge din calea imitațiilor de aiurea și merge hotărât pe propriul său drum. Unul dintre acei în care această prefacere se declară cu mai multă vigoare este Theodorescu-Sion și este de prevăzut că în curând conștiința publică și-i va însuma.

EUGEN DRĂGUȚESCU

Ilustrații pentru Arghezi, Bacovia, Barbu, Blaga, ș.a., cu o prefață de *Tudor Vianu*.

PICTORUL ȘI POETUL

Prietene, am nevoie de ajutorul tău. Arta mea nu mai mă mulțumește. Mijloacele mi se par sărace. Gândește-te cât de nefericită este soarta poetului. Pentru a înfățișa lumii visul lui intim, el trebuie să se folosească de cuvintele tuturor. Caută în pasta greoaie a cuvintelor linia visului meu și scoate-o la lumină, mai întâi pentru mine,

apoi pentru ceilalți oameni.

PICTORUL

Bucuros aş răspunde chemării tale, dacă nu mi-ar fi teamă că ajutorul meu va fi neîndestulător. Pot eu oare să fac mai bine ceea ce îţi este atât de greu? Visul tău este alcătuit oare numai din linii şi culori? Cunosoc o treaptă a visării, unde şi ochiul lăuntric s-a închis. Ciutura somnului descinde atunci către o adâncime a apei în care lumina stelelor a pierit şi din care nu mai urcă, până la noi, decât murmurul undelor negre. O, de câte ori nu mi-am blestemat uneltele! Din visul omului, ele pot da atât de puţin. Dacă nu mă înşel, prietene, arta ta este cu mult mai bogată.

POETUL

Este de prisos să-mi aminteşti lucruri pe care le ştiu atât de bine. Poate oare uliul să înveţe cârtiţa ce este întunericul? Sunt însă o cârtiţă ciudată. Mi-ar plăcea să aflu ce este lumina. Ascultă cântecele mele şi spune-mi ce vezi?

PICTORUL

Voi încerca. Vorbeşte! Ce lucru ciudat! Nu văd nimic din cele ce privesc oamenii. Pe lumea asta nu există îngeri şi arătări. Şi porunca aceasta, porunca aceasta care vine de sus, cum s-o înfăţişez? Voi evoca statura unui om învins! Mă sileşti să fac un lucru primejdios pentru un pictor. Trebuie să închid ochii...

POETUL

Cânt totuşi minuni ale luminii. Priveşte roata acestui păun! Uşoara povară a penelor lui luminează ca flacăra care mistuie o esenţă delicată.

PICTORUL

Este ca un soare nou. Un soare care n-a răsărit niciodată pe lume. Cum voi putea să-i pictez?

POETUL

Un poet a vorbit odată despre „Soarele negru al Melancoliei”.

PICTORUL

O dovadă mai mult că răsăritul lui nu risipește ceața și nu scoate forme din umbră...

POETUL

Atunci...

PICTORUL

Sarcina mea nu va fi să văd mai bine ca tine, ci să văd ca tine, în felul tău... Ochii mei nu trebuie să se pregătească pentru *vedere*, ci pentru *viziune*.

POETUL

Credeam că voi găsi un tâlmaci și înțeleg acum că nu poți vorbi decât tot în limba mea, deși cu alte semne...

PICTORUL

Nu există artist care să fie numai traducător.

POETUL

Crezi deci că tovarășia noastră nu e cu putință?

PICTORUL

Prietenia poezilor mă poate inspira, dar nu-mi poate propune teme.

POETUL

Vrei să răspunzi totuși chemării mele?

PICTORUL

Voi încerca să privesc cu ochiul poezilor și să evoc lumea apărută sub Soarele negru al Melancoliei lor...

ILUSTRAȚIILE LUI DEMIAN

Arta ilustrării de cărți ocupă un loc cu totul deosebit, în același timp discret și suveran, printre celelalte îndeletniciri artistice. Este o ramură a interpretării și a creației. Artistul pornește de la presupunerea că o povestire sau o dramă, un roman sau o descriere de călătorie sunt formele manifestării verbale ale imaginilor

formate în închipuirea scriitorilor și pe care aceștia urmăresc să le impună cititorilor lor. Poezia s-a spus încă din vecihime, este o pictură vorbitoare. S-a adăugat, mai târziu, că pictura este poezie în forme și culori. Această maximă din urmă a fost atacată atunci când s-a constatat excesul, uneori lipsa de gust a narațiunii în pictură. Totuși, maxima amintită rămâne adevărată cel puțin pentru una din ramurile artelor figurative, pentru arta ilustrării de cărți. Ilustratorul parcurge o povestire cu acea imaginație puternică și vie, capabilă să-și reprezinte chipul personajelor și alcătuirea văzută a scenelor povestite; alege dintre acestea pe acelea care i se par mai reprezentative și le exteriorizează în materiale și cu uneltele sale. Și cititorul, care încearcă el însuși să vadă ceea ce i se descrie sau i se povestește, află în imaginile ilustratorului punctul de sprijin, terenul de pe care își poate lua zborul propria lui închipuire. Ilustrarea de cărți este deci o artă interpretativă, ca arta actorului sau a virtuosului muzical, deoarece condiția și obiectul ei sunt constituite dintr-un fapt anterior de creație. Trebuie observat însă că, încercând să interpreteze viziunea scriitorului, ilustratorul întrupează de fapt propria lui viziune, felul deosebit în care îi apare lumea și societatea, o împrejurare devenită cu totul evidentă atunci când, comparând între ele mai multe opere ale aceluiași artist ilustrator, constatăm între ele o asemănare, o atmosferă care le învăluie, o sensibilitate care le animă deopotrivă, adică un stil. Prin stilul lor, operele ilustrației depășesc sfera interpretării și se rânduiesc în aceea a creației. Discreția, modestia artei ilustrative ascund suveranitatea unei fapte majore a artei. Gustave Dore, ilustratorul lui Dante, al lui Cervantes, al Bibliei, a fost unul dintre artiștii de geniu ai timpului său.

În trecutul artelor figurative românești, n-am avut mulți ilustratori remarcabili. Este probabil, după cum rezultă din documente publicate de curând, că Theodor Aman s-a gândit cândva la ilustrarea lui Mihai-Vodă-Viteazul al lui N. Bălcescu. Dar nici N. Grigorescu, nici I. Andreescu, nici Luchian sau Petrașcu nu s-au oprit vreodată asupra temei atât de atrăgătoare a ilustrării unora dintre operele de seamă ale literaturii noastre. Tema aceasta și-au propus-o uneori artiști mai noi, obținând rezultate care vor trebui odată examinate după legăturile lor și apreciate după meritul ce le revine. Se va vedea atunci mai bine, dar se poate afirma de pe acum, că în primele rânduri ale ilustratorilor români stă pictorul A. Demian, creatorul unui stil ilustrativ foarte original, manifestat **într-o** serie de opere, apărute de curând.

Demian a ilustrat în ultima vreme întreaga operă a lui Creangă, în traducerea franceză a Elenei Vianu, o antologie de poezii populare românești tălmăcite de A. Sperber, *Baltagul* lui M. Sadoveanu, în versiunea engleză a Eugeniei

Farca, o culegere din basmele lui Pușkin și din baladele populare rusești, transpuse în versuri românești de Adrian Maniu. A luat astfel naștere o operă întreagă, dintre cele mai atrăgătoare, un eveniment de seamă al mișcării plastice mai noi. Demian a înțeles bine condițiile ilustrației. Toate imaginile sale, realizate în plan și colorate, în alb și negru sau în desene așezate în fruntea capitolelor, nu sunt notațiuni libere și subiective, cum se întâmplă uneori cu operele altor ilustratori, ci se integrează **într-un** punct precis al narațiunii, fixează câte un moment al acesteia și dă o interpretare personală, dar adecvată, viziunii scriitorului și aceleia pe care cititorul o caută. Astfel, toate momentele de seamă ale amintirilor,

basmelor și povestirilor lui Creangă trăiesc pentru noi încă o dată și cititorul care le privește este bucuros să le vadă înviate în viziunea pictorului, după ce a încercat să le întrezărească cu propria lui închipuire. Iată copiii la școală, în bănci, având în fața lor pe preot, pe învățător și pe moș Fotea, cojocarul satului, înarmat cu bicișorul de curele, temutul Sfântul Niculaie. Iată caii legați unul de altul, trecând podul peste apa Ozanei, cu bunicul David în urmă, cu băiatul în capul convoiului. Iată fetele zbenguindu-se **într-un** tufiș. Iată hora popii cu flăcăii și atâtea alte scene ale *Amintirilor* și basmelor, în care moldovenii lui Ion Creangă trăiesc cu un mare adevăr, chiar atunci când împrumută chipul lor unor ființe din afara sferei umane, de pildă caprei din *Capra cu trei iezi*, costumată în portul țăranelor moldovence, cu fotă și iie cu râuri, sau personajelor fabuloase ale basmelor. Costumul, atitudinile corporale ale bărbaților și ale femeilor din popor, gesturile lor tipice, expresia și gesticulația lor, animalele și obiectele gospodăriei, scenele intimității domestice, omul în călătorie, călare sau îndemnându-și caii, în timp ce însoțește pe jos caruța, nenumărate aspecte ale felului în care apar, se mișcă și lucrează oamenii lui Creangă se ivesc deopotrivă în desenele și planșele colorate ale lui Demian. Societatea evocată de Demian este încă foarte vie, dar dacă în secolele viitoare **s-ar** putea produce schimbări esențiale în felul comportării și moravurilor ei, ilustrațiile lui Demian vor rămâne ca unul din documentele cele mai elocvente ale epocii care ne cuprinde pe noi și pe personajele lui Creangă, osmenii care de multe sute de ani trăiesc în așezările lui din ținutul Neamțului. Când ilustrațiile despre care vorbim fixează unul din momentele basmelor, adică **dintr-o** arie tematică legată de împrejurări vechi ale

istoriei românilor, ilustratorul reprezintă costumul și atitudinile stăpânilor medievali, plini de măreție, dar fără niciun hieratism în expresia sau postura lor, cu o adaptare remarcabilă a liniei bizantine la linia vie și mobilă a vieții și cu un sentiment al trecutului istoric la fel de puternic și clar ca acela cu care a însoțit observația vieții și a oamenilor contemporani.

Foarte atrăgătoare sunt în ilustrațiile lui Demian modalitatea compoziției, felul punerii în pagini, indicarea relațiilor dintre personaje în unitatea aceleiași scene. Aici se vădește cu deosebire acordarea artei ilustrative a lui Demian cu necesitățile interpretării literare, integrarea organică a imaginii plastice în narațiune, chipul în care desenul și pictura sa povestesc la rândul lor, conform vechii formule, o pictură vorbitoare. Spațiul compozițiilor lui Demian nu este niciodată gol. Inspirat de un sentiment foarte general în întreaga artă românească, și care este unul din cele mai răspândite în poporul nostru, Demian însoțește totdeauna imaginea oamenilor și a scenelor lor de viață cu înfățișări ale naturii. Natura, floarea și iarba, tufișul și copacul stau mereu în preajma oamenilor și apar ca însoțitorii lor în toate ocaziile. Sentimentul comunității dintre om și natură, atât de caracteristic pentru întreaga sensibilitate românească, a dobândit una din expresiile lui cele mai mișcătoare în arta lui Demian. Alteori, oamenii sunt însoțiți de obiectele uzului casnic și artistul le înfățișează ca și pe aspectele naturii, cu o minuție clară și grațioasă, menită să prilejuiască privitorului o descoperire încântătoare.

Vrednică de remarcat, ca unul din izvoarele cele mai prețioase ale stilului lui Demian, este în fine preferința pe care artistul o arată unuia dintre tipurile poporului român. Această preferință se îndreaptă mai ales către formele juvenile ale expresiei și ale corpului, către copilărie «i

adolescență, către tot ceea ce în dezvoltarea tipului omenesc înseamnă momentul lui de candoare, de grație și nevinovăție. Artistul a reținut aceste aspecte cu o emoție pură și delicată, cu o tandrețe care alcătuiește partea cea mai atrăgătoare a inspirației sale. Gracilitatea trupurilor, înclinarea grațioasă a gâtului și a capului, expresiile pline de suavitate sunt remarcate de toți acei care răsfoiesc desenele lui Demian. Forța și sentimentul elementarului nu-i lipsesc totuși artistului, mai ales în evocarea naturii animale, a ursului din poveste, a cailor năzdrăvani, deși felul cel mai propriu al sensibilității lui Demian îl poartă mai ales către ceea ce este tineresc și naiv. Această înclinare a sa l-a dus, uneori, și către formele arhaice ale compoziției, ca de pildă atunci când, în ilustrația sa de pe coperta mobilă a poeziilor populare traduse de Sperber, a înfățișat calul din profil și personajul care-l călărește, un haiduc, din perspectivă frontală. Artist reprezentativ al poporului nostru, Demian, a știut să-și adapteze inspirația sa la un sector tematic deosebit, atunci când i s-a întâmplat să ilustreze opere literare provenind din alte literaturi, de pildă basmele lui Pușkin; i baladele populare ruse. A apărut atunci o altă regiune și pitorescul uman și natural, călăuzit de sentimentul unei mari rigori, al unui puternic dinamism. Posibilitățile lui Demian sunt foarte numeroase și variate; ele sunt călăuzite de o deosebită pătrundere pentru toate formele istoriei și ale vieții populare.

Deschid, redeschid și privesc îndelung și cu multă plăcere ilustrațiile lui Demian. Mi-era cunoscut din timpul unei activități destul de întinse, dar îl regăsesc acum în forma foarte fericită a închegării talentului său. Vor urma, desigur, alte multe opere, și de pe acum aștept cu bucurie ceea ce va trebui să vie, noile imagini prin care arta lui

Alecsandri, a lui Costache Negruzzi, a lui Ion Ghica, a lui N. Filimon și a atâtor altora ar putea trăi **într-o** nouă ipostază, grație iscusitului și ingeniosului meșter ilustrator.

CORNELIU BABA - PICTOR AL OMULUI

Privesc de ani de zile tablourile lui Corneliu Baba: regăsesc cu admirație pe cele vechi și mă bucur să descopăr, în fiecare an, pe cele care li se adaugă, aduse de valul neistovit al unei mari rigori artistice. Față de impresionismul cu o atât de lungă domnie în pictura modernă, Corneliu Baba reprezintă momentul recuceririi valorilor esențiale. Artistul nu mai este atras de aspectul fugitiv al lucrurilor și ființelor, de impresiile clipei și ale destrămării. Este exponentul unei noi încrederi acordate realității. Sub penelul lui, chipurile și obiectele se constituie ca structuri stabile, pătrunse de semnificații adânci. Ochiul privește și mintea înțelege. Cooperarea acestor două funcțiuni acordă pânzelor lui Corneliu Baba adevărul și temeinicia lor. O natură moartă ne aduce în față materialitatea lucrurilor, formele și gradele diferite ale rezistenței lor, a asprei pânze de in azvârlite peste o maisă de lemn, a lutului plastic din care a fost întruchipată cana ieșită din mâinile olarului, a cărnurilor fragede pregătite pentru cină. Artistul nu trăiește **într-o** lume a aparențelor, ci în universul consistent al materiei de care ființa noastră se leagă prin atâtea fire. **Într-un** peisaj industrial, părăsit de oameni care și-au încetat pentru mai multe ceasuri munca lor, au rămas construcțiile ridicate de ei, albele suprafețe ale cuburilor ridicate unele peste altele, magaziile posomorâte în planurile mai adânci, scheletul sondelor sau al macaralelor. Au plecat muncitorii ca să prânzească sau să se odihnească, dar au rămas formele plăsmuite de ei pentru a le adăposti, a le îndruma și a le ajuta munca. Aceste forme ne vorbesc despre constructorii

lor și, în liniștea lor reculeasă, în singurătatea lor fantomatică, simțim ceva deopotrivă cu emoția încercată în fața frunții descoperite a celui care a trudit o zi întreagă.

Prezența umanului este nelipsită din arta lui Corneliu Baba. Acest artist, este, în primul rând, un pictor al omului. Omul este mai întâi, o ființă fizică, o complexiune organică; lungă evoluție a vieții i-a acordat suplețea, grația și delicatețea, evocate în nuduri. O femeie a adormit cu brațele încrucișate deasupra capului, cu un picior ridicat deasupra genunchiului celuilalt. Nicio altă speță animală nu se odihnește astfel. Plasticitatea acestei poze este specific umană, pentru că ea reprezintă posibilitățile pe care omul, adică ființa cea mai activă a creației, le-a dat corpului său. Este primul strat al umanului.

Al doilea strat al umanului este omul social. Relațiile omenеști au fost adeseori înfățișate de Baba. Uneori sunt atingerile delicate între suflete. O fetiță s-a oprit în fața violoncelistului: acesta urmărește cu privirile ridicate firul melodic urzit de arcușul său, în timp ce copila, atrasă de vraja cântecului, consideră cu uimire meșteșugul omului capabil să înfiripeze minunea lui. Un jucător de șah și-a uitat mâinile pe genunchi, absorbit de problema complicată apărută în punctul unde a ajuns jocul. Nu se vede partenerul jucătorului, fiindcă legătura dintre cei doi oameni trece prin soluția căutată a problemei, care cere singurului jucător înfățișat acea intensă activitate a minții, atât de absorbantă, încât corpul omului, în poza odihnei totale, apare ca un obiect părăsit.

O temă adeseori reluată de Baba este aceea a grupurilor de țărani sau de muncitori în munca sau în odihna lor: marile pânze de compoziție, printre cele mai valoroase ale maestrului. Iată grupul de țărani de altă dată, porniți la câmp cu femeii, cu copiii. Țăranul mai

vârstnic din fruntea micului convoi poartă desaga cu merinde; îi urmează celelalte personaje, în veșmintele lor sărace. Nu vorbesc între ei, fiecare pare închis în sine, cu privirile îndreptate către puncte deosebite, dar îi leagă și îi unește, în dârzenia lor comună, suferința care-i stăpânește pe toți deopotrivă. Legătura dintre oameni este aci, și în toate celelalte pânze cu tematică împrumutată vieții de altă dată a satelor, aceea a destinului lor. Oamenii par stăpâniți de un necaz adânc, de o năpastă, și, închiși în meditația sorții lor, pictorul îi înfățișează cu mijloace portretistice. Puțini alți pictori români au manifestat o cunoaștere la fel de profundă, ca aceea a lui Baba, în legătură cu felul de a fi, de a se comporta, de a se grupa al sătenilor din epoca mai veche, cu natura sentimentelor și a gândurilor ce îi stăpânesc. Cina este pentru micul grup familiar, în fața mesei goale, un moment al restriștei. S-a sfârșit lucrul în orele dimineții și înainte de a-l relua, se odihnesc la câmp, lângă țarina muncită, bărbatul istovit, copilul învelit în țoale, și numai nevasta veghează cu mâinile împreunate, cu ochii încărcăți de durere, privind fără țintă. Dar grupul muncitorilor de la furnale, unde vor introduce peste o clipă bara groasă de fier și o vor răsuci în flăcări, nu mai sunt întorși către ei, pierduți în meditația lor, ci privesc către aceeași țintă, întruchipează un grup unificat și conștient, și vigoarea lor pare decisă la faptă. Fără să „povestească”, fără vreo fabulație, compozițiile de grup ale lui Baba posedă o extraordinară elocvență, o putere a evocării omului, prin care această parte a operei artistului ne apare ca una din cele mai de seamă manifestări ale picturii românești în noua noastră epocă.

Pictorul omului este un portretist. De pe acum, publicul leagă de numele lui Corneliu Baba reprezentarea unuia mare portretist, a unuia dintre cei mai de seamă pe

care i-a produs tradiția noastră de artă. Și, în adevăr, fără a face vreo nedreptate celeilalte părți a operei maestrului, putem spune că, în portretele lui, Corneliu Baba și-a dat toată măsura puterii lui de pătrundere psihologică, dar și a fanteziei lui vizionare. Uneori **s-a** oprit în fața unor modele care, nelegate de faima publică, i-au dat artistului posibilitatea de a înfățișa, mai ales în portretele de femei, resemnarea, delicata înflorire a tinereții, siguranța de sine a unei frumuseți feminine. Chemat să illustreze câte o operă literară, pictorul a primit întipăririle acesteia și le-a grupat apoi **într-o** sinteză a închipuirii sale, cu atât adevăr și atâta forță, încât nimeni nu-și mai poate reprezenta pe eroii cărților ilustrate de Baba altfel decât în forma pe care le-a dat-o artistul. Astfel **s-a** întâmplat, de pildă, cu *Mitrea Cocor* al lui Mihail Sadoveatnu, cu frumosul și viteazul tânăr, eu sumanul azvârlit pe umeri, ca un om pornit la o treabă grabnică și a cărui statură zveltă, a cărui față osoasă prelungită în vigoarea grumazului contrastează cu poezia ochilor departe văzători. Intuiția corpului, a tensiunilor care îl stăpînesc, se completează astfel cu înțelegerea morală a omului **într-o** imagine pe care n-o mai putem uita.

I-a plăcut, de mai multe ori artistului, să se figureze pe sine însuși. Ca mulți dintre marii portretiști ai trecutului, Corneiiu Baba **s-a** privit și el în oglindă, căutând să se înțeleagă. Dar care om n-a încercat măcar o dată să se priceapă pe sine, în dominantele caracterului său? Autoob servația este o operație dificilă, legată de riscurile înșelării. Între conștiința omului și firea sa adevărată se pot interpune închipuirea lui despre sine sau imaginea care **s-a** format în mintea semenilor săi pe care aceștia i-o transmit și uneori i-o impun. Omul caută atunci să se înțeleagă și nu află decât masca lui, dar și în această

mască găsește el ceva din firea lui adâncă. Autoportrețiștii au pictat adeseori această mască cu un fel de intenție auto-ironică, în care scânteiază însă o parte din lucida conștiință de sine a artistului. Rezultatul unui asemenea proces al cunoașterii ne întâmpină în marele autoportret al lui Corneiiu Baba, în care deasupra trunchiului masiv, înveșmântat în catifea neagră, sub boneta neagră, figura puternică, privind către noi printre gene, cu gura amară și disprețuitoare, ne aduce imaginea unei vigori luptătoare. Este chipul unui condottiere, al unui erou al voinței omenești? Artistul a adoptat o mască, dar ea nu este cu totul nepotrivită pentru pictorul plin de energie în concepție și realizare, mare cunoscător de oameni.

Pătrunderea psihologică scormonitoare și-a găsit un teren de aplicare, deosebit de fecund, în portretele câtorva oameni de seamă ai epocii noastre. Pictorul i-a observat în faza înaintată a existenței lor, când acumularea experiențelor și suferințele vieții au dat un relief deosebit înfățișării lor. Iată-l pe George Enescu, **într**-unul din ultimele lui concerte, încărcat de glorie covârșitoare, cu mâna destinsă care a purtat arcușul timp de zece ani, mulțumind publicului aclamator, arătându-i acestuia o față sculptată de suferință. Iată-l pe Mihail Sadoveanu, odihnindu-se cu măreție în jilțul bătrâneților sale, pe artista Lucia Sturdza-Bulândra, irumpând cu figura ei încărcată de o expresie concentrată și voluntară din fastul toaletei negre, luminată de podoaba dantelelor. Iată-l pe colecționarul de artă K. Zambaccian, zidit în tristețea lui. Iată dublul portret al lui Tudor Arghezi și al soției lui, în care o relație umană între doi tovarăși de viață este reprezentată cu o rară penetrație. Este o galerie patetică de figuri omenești, pictată de un mare artist, vrednică să figureze în Muzeul artei universale.

Corneliu Baba este, prin toate aspectele artei lui, un pictor al omului. Dimensiunea umană este pretutindeni prezentă în arta lui. Înregistrăm această prezență chiar acolo unde tematica nu implică figura omului. Dar ea ne vorbește mai puternic, acolo unde artistul și-a propus anume studiul caracterelor omenеști, așa cum acestea apar în expresia figurilor, în atitudinile corpului, în elocința mâinilor. nelipsite din portretele lui Baba. Consacrându-se cu o deosebită înclinație portretului, Corneliu Baba a întregit personalitatea unui pictor al omului, a unui artist viguros și adânc, la care elementele realității observate se recompun în imaginile unei fantezii vizionare.

Prin arta lui Corneliu Baba, glorioasa tradiție a picturii românești a atins unul din punctele cele mai înaintate ale dezvoltării ei.

SCULPTURA ROMÂNEASCĂ

Sculptura românească este o plantă răsărită de curând în pământul țării noastre. Veacuri de-a rândul instinctul plastic al țăranului român s-a mulțumit cu lucrarea lemnului, răspândind în jurul său, pe poarta și pe stâlpii locuinței sale, pe uneltele lucrului și pe obiectele domestice ale interiorului său, o miraculoasă floră decorativă. Reprezentarea spațială a omului, a expresiei și a atitudinilor sale, n-a alcătuit însă niciodată obiectul aspirației artistice a țăranului român. Trăind în cadre de viață tipice, decorația cu formele ei prestabilite și tradiționale era pentru societatea rurală românească o expresie artistică mai naturală. Reacția individualistă a conștiinței nu izolase încă, pentru ea, statura solitară a omului, modelul însuși al plasticii europene. Nici biserica țării, dependentă de modelele artistice ale Bizanțului, nu producea o atmosferă mai prielnică eflorescenței plastice. Artă idealistă înfățișând pe om în ipoteza transcendentă a

Sfântului, arta Orientului creștin nu putea avea nimic comun cu acel realism latent pe care îl găsim la baza întregii plastici figurative a Europei. Nici solul instinctelor locale, nici atmosfera religioasă a țării nu favorizau, așadar, ceea ce a devenit mai târziu, sub imperiul altor condiții de viață, tânăra sculptură românească.

Aceste condiții trebuie căutate în revirimentul care a îndemnat societatea românească a veacului al XIX-lea să-și însușească stilul de viață al Occidentului. Democratizarea, în sens apusean, a instituțiilor noastre, a scos în primul plan al evidenței figura omului public, propus recunoștinței posterității. În acest moment apare nevoia unei sculpturi românești. Începuturile sunt atât de modeste, încât greu af și putut închipui cineva elanul viitor al modelatorilor români.

Organizatorii statului la mijlocul veacului trecut creează „Expozițiile publice a operelor artiștilor în viață”, menite să solicite noua producție plastică. Începând cu anul 1865, aceste expoziții se succed cu destulă regularitate. Tranziția de la vechea artă a creștăturilor în lemn către noua artă a modelajului este marcată prin faptul că primele expoziții oficiale primesc, în secția lor pentru sculptură, și unele lucrări de mobilier artistic. Astfel, chiar în 1865 și, mai târziu, Teodor Aman, care trebuia să înscrie un capitol arâr de însemnat în istoria picturii românești, înfățișează publicului obiecte de mobilier, încrustate frumos cu motive ornamentale, cu portretele în basorelief ale prinților români sau cu ale strămoșilor Traian și Decebal. Un alt nume i se asociază, acela a lui Mihail Babic, fost elev al Academiei din Viena, de asemeni meșter iscusit al lemnului.

Din primul moment însă, câțiva artiști străini, instruiți în academiile artistice ale Europei centrale, aduc și tehnicile mai noi ale plasticii rotunde. Ceea ce a putut

atrage pe acești meșteri modești ai timpului, ale căror nume ar putea fi cu greutate sustrate uitării, era îndeletnicirea lucrativă a decorării mormintelor cu figuri alegorice și funerare, după o modă care în vremea aceasta începuse să se înrădăcineze. Astfel, îngerul funerar, pe care un oarecare Iosef Partacovitz, fost elev al Academiei din Viena, îl expune în 1865, ne vorbește destul de limpede despre sfera de activitate a acestor primi modelatori străini veniți în România.

Unul singur din această primă generație de sculptori străini izbutește să lase un nume și, printr-o activitate îndelungă și fecundă, să se impună atenției istoricului. Este Karl Storck (1826 - 1887), german din Hanau, un oraș celebru prin bijutierii și argintarii săi. Adevărat „compagnon errant” al vremii sale, Karl Storck se găsește în 1848 la Paris, unde izbucnirea Revoluției îl face să se înapoieze în patria sa. În anul următor, el primește angajamentul bijutierului I. Resch, care îl aduce în București ca ciselor. După câțiva ani de lucru în atelierul lui Resch, el deschide un atelier propriu pentru sculptură decorativă. O năzuință mai înaltă trăia însă în sufletul lui Karl Storck și, astfel, în puterea vârstei, el pornește spre München, spre a studia la Academia de belle-arte, în atelierul sculptorului Max von Widemann. Sfârșitul anului 1858 îl readuce însă în București, unde începe o activitate dintre cele mai fecunde.

Lui Karl Storck îi datoresc Bucureștii primele sale statui. Firea cumpănită a acestui bun german, sprijinită de influențele clasicismului unui Canova și Thorwaldsen, îl conduc către lucrări pline de echilibru și armonie, în care corectitudinea academică nu exclude o anumită vigoare. Artistul nu este decât rareori un modelator al nudului. Numeroasele comenzi pe care le primește fac deocamdată din el un maestru al busturilor răspândite cu profunzime în

atâtea săli festive ale Capitalei, în Palatul Regal, în Academia Română, în incinta Camerei și Senatului, oriunde se simțea nevoia imortalizării unei figuri distinse în treburile publice. Comenzile mai mari sosesc fără întârziere. Când în 1862, se construiește Palatul cu coloane ioniene al Universității, arhitectul Alexandru Orăscu însărcinează pe Storck cu execuția reliefului care trebuia să ocupe frontonul triunghiular al clădirii. Vulturul din vârful frontonului și grifonii care îl mărginesc în colțuri limitează scena reprezentând pe *Zeița Minerva meununând Științele și Artele*: vastă compoziție alegorică cuprinzând figuri nude și drapate cu o artă plină de siguranță, orientată de modelele clasicismului.

În 1869 execută K. Storck statuia în marmoră albă a Spătarului Mihail Cantacuzino, ctitorul micii biserici Colțea și a așezămintelor spitalicești pe care caritatea sa, deopotrivă cu a atâtor alți boieri ai țării, le creează la sfârșitul secolului al XVII-lea. Aici, ca și în statuia Domniței Bălașa (1881), ctitorița bisericii cu același nume și a așezămintelor brâncovenesti, es e modelat pentru întâia oară vechiul costum al boierilor români, a căror largă și masivă draperie dă figurilor reprezentate pondere și volum. Dar mai presus de aceasta, printr-un efort de intuiție cu totul remarcabil, artistul izbutește să pătrundă în sentimentul istoric al acestor figuri, în liniștea plană de cuminenie și forță a boierului în gingășia castă și împodobită a Domniței, care re trăiesc astfel pentru noi în valorile lor tradiționale și consacrate.

Noua dinastie, instalată în 1866, îl întrebuințează adeseori pe Storck. [...] Tot el este acela care, după încetarea „războiului din 1877, este chemat să imortalizeze în fața

Rahovei și a Smârdanului, în Bulgaria, amintirea faptelor de arme care au dăruit țării independența sa.

Către sfârșitul vieții sale, venită pe neașteptate, sculptorul care, împreună cu Theodor Aman, devenise unul din întemeietorii Școlii de belle-arte din București, evoluează către o manieră realistă, despre care ne stau mărturie micile teracote înfățișând personaje populare și scene idilice, care, nu fără îndreptățire, au fost comparate cu poeziile lui Alecsandri și pânzele lui Grigorescu, artiști la care pitorescul românesc a ajuns oarecum la expresia lui tipică.

Academiile de belle-arte, înființate în 1864, în București și Iași, capitalele principatelor unite cu puțini ani în urmă, dau repede o recoltă bogată de artiști. Cine urmărește cataloagele „Expoziției artiștilor în v, iată” poate constata progresul rapid al unui talent plastic, care n-aștepta decât clipa eliberării din vechea constrângere. Încă din 1872 și de atunci încolo neîncetat, printre expozanți întâlnim tot mai des numele unor artiști formați în atelierele românești. Printre acestea se impune acela al lui I. Georgescu (1857 – 1898), care, dacă nu începe seria sculptorilor din România, inaugurează pe aceea a sculptorilor români. Cazul său este dintre cele mai izbitoare. Apărut **într-un** mediu artistic în care tradițiile nu se constituiseră și în care interesul general îl secunda cu destulă indiferență, lucrând în răstimpul unei vieți scurte, I. Georgescu a produs totuși lucrări de un desăvârșit echilibru artistic, în care o fină devinație psihologică se unește cu o solidă știință a modelajului. Însușirile de ascuțime și moderație ale lumii din care se ridicase, trăiesc o viață nouă în operele acestui artist care, evitând excesele, știe să rămână sobru fără răceală și sensibil fără ostentație.

Ioan Georgescu venea din lumea micilor negustori bucureșteni. Părinții săi îl destinaseră artizanatului și

primele sale îndemânări le câștigă Georgescu în Școala de meserii, de unde trece în atelierul de sculptură al lui K. Storck, la Academia de belle-arte. Lucrarea care îi aduce diploma academică este un nud de bătrân, păstrat, în colecțiile Pinacotecii statului, în care detaliul anatomic bine studiat nu compensează atitudinea forțată a corpului și expresia inertă a figurii. Biograful său, dl. N. Petrașcu, ne vorbește și de un basso-relief, inspirat de Girardon, reprezentând *Răpirea*

Proserpinei și care a dispărut în focul care, în 1884, a mistuit o parte din clădirea Școlii de belle-arte. Această lucrare îi aduce lui Georgescu bursa de studii în străinătate, pe care, în 1878, le desăvârșește la Paris, cu Eugene Delaplanche. Se știe care este locul acestui maestru în sculptura franceză a celei de a doua jumătăți a veacului trecut. împreună cu Falguiere, cu Mercie, cu Puech, Delaplanche este unul din artiștii care alcătuiesc succesiunea lui Cârpeaux și care imprimă sculpturii franceze, sub Imperiul al doilea, caracterele ei de eleganță și suplețe, **într-un** al doilea rococo. Lecțiile maestrului format la Școala din Roma și a cărui inspirație nu era străină nici de modelele quattrocentului florentin, redescoperit acum cu mult entuziasm, par a fi folosit discipolului român. Gracilitatea formelor tinere, care inspirase maestrului grupul *L'Enfant monte sur une tortue* sau renumitele sale Eve, atrage și pe elevul său. Așa ia naștere statuia *în Rugăciune*, distinsă la Salonul din Paris în 1880 și care acum se găsește în Pinacoteca statului din București. Elanul rugăciunii, mâinile care se strâng cu putere, privirile care caută spre cer, buzele pe care expiră murmurul fervent al implorării completează o expresie de o mare intensitate. Această rugăciune este însă a unui copil; ea nu este a deznădejdiei în luptă cu adversitatea, ci-a

unei purități plină de încredere și candoare, vorbind mișcător din grația formelor abia înflorite.

Înapoiat din Franța, în 1882, Georgescu execută la început o serie numeroasă de busturi, printre care se distinge acela al actorului *Mihail Pascaly*, așezat în Foaierul Teatrului Național din București. Este o bucată remarcabilă prin modelajul ei precis și nervos. Caracterul modelului trăiește cu putere în patetismul trăsăturilor întinse, încadrate de bogata coamă romantică. O mențiune specială merită și bustul în marmură al *Iuliei Hașdeu*, geniala poetă adolescentă, a cărei figură simplu și larg modelată este însuflețită de nu știu ce lumină interioară, revărsată prin ochii larg deschiși. Dintre operele mai cunoscute ale lui Georgescu, trebuie amintit apoi nudul de femeie *Izvorul*, păstrat în ipsos în Pinacoteca statului și datând din epoca pariziană a artistului. Silueta unduioasă prezintă mișcare și grație, cum nu i-a mai fost dat artistului să mai găsească decât în mica statuie de bronz *Aruncătorul de lănci*, pe care o adăpostește grădina caselor Cerchez din București, în str. D.A. Sturdza, și pe care o remarcă puțini din numeroșii trecători care defilează zilnic prin fața ei. Statuia amintind corpurile tinere și pline de agilitate ale lui Verrocchio marchează totuși unul din momentele cele mai fericite ale carierei artistului nostru.

Comenzile publice nu l-au ocolit pe Georgescu și, în timpul scurtei sale activități, i-a fost dat să execute statuia lui *Gheorghe Lazar* (1886) în București, a lui *Gheorghe Asachi* (1890) în Iași. Monumentul lui *Gh. Lazar*, este prima statuie executată de un român pentru vreo piață publică a Capitalei. Statura impunătoare, drapată **într-o** largă mantie, capul puternic și pletos, expresia meditativă a privirilor care pare abia a se fi ridicat din paginile cărții

pe care mâinile o țin deschisă întregesc imaginea regăsită de orice bucureștean când vrea să-și reprezinte figura profetică a marelui învățător. [...] O expresie puternică are statuia așezată a lui *Gheorghe Asachi*, care se odihnește cu adevărat în jețul bătrâneții sale, în timp ce fruntea brăzdată și privirile întoarse înăuntru, manifestă procesul intens al gândirii.

În ultimii zece ani ai vieții sale, I. Georgescu a fost profesor al Școlii de belle-arte din București. În atelierul său primesc cea dintâi inițiere sculptorii Fr. Storck, D. Mirea, Brâncuși, G. Dimitriu ș.a. Dar până a ne ocupa mai de aproape de această a doua echipă a sculpturii românești este necesar să amintim pe câțiva din artiștii aparținând aceleiași generații cu Georgescu. Printre aceștia se distinge Șt. Ionescu-Valbudea (1859 - 1918), fost profesor la Școala de arte și meserii din București, care-și înfățișează pentru întâia oară lucrările sale la Expoziția artiștilor în viață, îndată după absolvirea Școlii de belle-arte din București, în 1881. În anul următor el pleacă la Paris, unde rămâne până în 1884, studiind în atelierele lui Falguiere și Fremiet. Distincțiile obținute la Expoziția universală din 1889 și la Salonul oficial îl recomandă atenției compatrioților săi. Urmând o cale asemănătoare cu a lui Georgescu, inspirându-se din mediul artistic pe care îl domina marele prestigiu al lui Cârpeaux, el este un modelator de forme tinere și grațioase în *Copii dormind*, *Bust de fetiță*, în *Nud de femeie*, bucăți care se păstrează în Pinacoteca statului. Interesantul talent al lui Valbudea n-a fost solicitat de nicio comandă mai importantă. Printre puținele opere de proporții mai mari care ni se păstrează de la el, trebuie amintită statuia în ghips *Mihai Nebunul* din Pinacoteca statului. Ciudata statură athletică a bărbatului care ne

țintuiește cu privirile-i pătrunzătoare, în timp ce din gura deschisă îi zboară imprecățiile și blestemele, manifestă, prin tot patetismul înfățișării sale, e tendință romantică în artist.

Împreună cu Georgescu și Valbudea se manifestă o seamă de alte forțe noi, care susțin producția sculpturală a timpului, un Athanase Constantinescu, care expune, în 1894, bustul actorului *Gr. Manolescu* în Hamlet, un Const. Bălăcescu, care cultivă portretistica de caracter și instalează în 1904 monumentul lui *Tudor Vladimirescu* la Târgu-Jiu; un W.G. Hegel, de origine poloneză, format în Franța, fost profesor la Școala de arte și meserii, apoi la belle-arte, artist prob și savant, căruia i se datoresc mai multe opere importante, păstrate la Muzeul Simu, statuia așezată a lui C.A. *Rosetti*, Monumentul *Pompierilor* din București și acela al lui *Dinicu Golescu* în București, precum și cele două statui din Iași, aceea a poetului *Vasile Alecsandri* și a cronicarului *Miron Costin*; un Carol Storck (1854 - 1924), fiul mai mare al lui Karl, care după ce studiază cu Rivalta în Florența și după ce lucrează între 1876 și 1880 la Philadelphia (Statele Unite) se întoarce în țară pentru a-l ajuta pe tatăl său, înainte de a executa singur lucrări de valoare, cum e statuia în marmură a *Protopopului Tudor* și mai ales aceea a Generalului *Carol Davila*, din București; în fine, un George Julian Zolnay, din mână căruia Pinacoteca statului păstrează ghipsul unui *înger* funerar. După studii terminate la București în atelierul lui Karl Storck, Zolnay pleacă în Statele Unite unde ajunge mai târziu directorul Academiei de belle-arte din Chicago și se încadrează în mișcarea plastică de peste ocean. Lista sculptorilor români care lucrează către finele secolului trecut în București și în alte orașe ale țării s-ar putea desigur prelungi, cu un G. Vasilescu, un D. Tronescu

și atâția alții, care **într-o** expunere mai întinsă și-ar găsi locul lor. Decorul public al țării datorește mult acestei prime grupe de sculptori români care o înzestreaază cu cele dintâi monumente, răspândesc cunoștința unei tehnici noi și creează o atmosferă de lucru.

Sfârșitul veacului trecut și începutul veacului nostru cunoaște, în București și în alte orașe ale țării, o bogată ecloziune de monumente. Numeroasele comenzi emenate, în acest timp, din cercuri oficiale sau oficioase se adresează însă cu oarecare rezervă artiștilor români. Sculptorii străini sunt adeseori preferați. Bucureștii primiseră încă din 1876 darul statuii equestre a lui *Mihai Viteazul*, executată de Carrier-Belleuse. Iașiii primesc, la rândul lor, magnifica statuie equestră a lui *Ștefan-cel-Mare*, datorită lui Fremiet, în 1883. Mai cu seamă însă după 1900 și paralel cu progresul lucrărilor de sistematizare a Capitalei, statuile provenind din ateliere străine vin să ocupe principalele ei piețe. Astfel, apar pe rând statuia lui *Al. Labovari* (1901) și a lui *Lascăr Catargi* (1907) datorite lui Mercie, aceea a lui *I.C. Bratianu* (1903) și *Take Ionescu* (1929) de E. Dubois, a *Eroilor Sanitari* de Romanelli, care execută pentru Iași și statuia *Domnitorului Alexandru Cuza* (1912), a scriitorului *I. Eliade Rădulescu* de Ferrari, căruia i se încredințează și monumentul lui *Ovidiu* din Constanța, modelat cu o artă plină de armonie și noblețe.

Decorul public al Capitalei țării și a principalelor orașe se completa astfel printr-un apel la contribuția străină, judecat uneori prea larg. În 1890, apare astfel sub conducerea lui N. Petrașcu, revista „Literatura și arta română”, care cerea nu numai o artă de inspirație națională, dar și o încredere mai largă față de talentele indigene. Revista publică în acest sens, articolele

arhitectului I. Mincu și încearcă să câștige interesul general pentru tânăra producție locală, nu numai prin articole de critică, dar și prin reproduceri de artă aduse cu fiecare număr, din care nu lipsesc operele de sculptură ale lui Georgescu, Valbudea, G. Vasilescu și ale mai tinerilor Fr. Storck, O Späthe și D.D. Mirea.

Din aceeași stare de spirit se constituie în 1900 asociația de pictori și sculptori „Tinerimea artistică”. Asociația „Tinerimii artistice” există și azi și expune regulat, dar rolul ei în gruparea și organizarea talentelor românești a fost precumpănitor în epoca încheiată cu izbucnirea războiului mondial. După „Expoziția artiștilor în viață” înființată, după cum am văzut, în 1865, după expozițiile cu opere ale artiștilor români și străini ale „Societății amicilor de belle-arte” creată în 1873, unde apar pentru întâia oară colecțiile generalului D. Mavrus, bunicul marelui colecționar de mai târziu, dr. I. Cantacuzino, în fine, după asociația artistică „Ileana”, „Tinerimea artistică” este cea de a patra organizație de expoziții artistice a țării. Sculptura „Tinerimii artistice” cultivă modelajul realist în capete de expresie, pe care se pictează o emoție. Chiar numai titlurile unora din aceste opere, trădând o intenție oarecum literară, manifestă această tendință explicabilă, până la un punct, prin faptul că fiind rareori chemată să execute lucrări monumentale, tânăra sculptură a epocii se mulțumește cu opere mai reduse, destinate să împodobească unele din bogatele interioare contemporane. Tendința începe să se pronunțe înainte de „Tinerimea artistică”, dar se intensifică în cadrul ei.

Astfel un Filip Marin (1865 – 1928), a căruia formație începe în București și continuă la Paris, expune, încă din 1894, *Suvenirul*, urmat de *Cugetarea*, *Reminiscența*, *Remușcare*. D.D. Mirea (născut în 1868), fost profesor al

Școlii de belle-arte din București, care își propune probleme de sculptură națională și istorică, cu ciobani prinși în poza lor pitorească sau cu bustul legendarului Radu-Negru, sacrifică și el gustului timpului, expunând la „Tinerimea artistică”, portretul *Gânduri triste* (1908). O. Spăthe (născut în 1875), după studii la Berlin cu Issing și cu Eberle la München, unde execută *Faunul dansând* (1898), una din principalele lui lucrări, astăzi în colecțiile Muzeului Simu, se rânduiește printre cei mai activi expozanți ai „Tinerimii artistice”. Lucrările sale aparțin aceleiași categorii amintite, cu *Melancolie*, *Satir*, *Ciobanul* sau cu lucrări mai mari de un caracter alegoric, precum *in hoc signo vinces* sau *Fiat lux*, în care intenția de a filsofa a artiștilor germani nu folosește totdeauna sculptorului. Dintr-un capitol al sculpturii românești de caracter, dezvoltată în nemijlocită conexiune cu, „Tinerimea artistică” și uneori independent de ea, nu trebuie să lipsească nici amintirea lui Const. Gănescu, născut în 1865 și trăind departe de țară, unde opera lui este mai puțin cunoscută. Muzeul Simu păstrează patru lucrări de Gănescu, *Preot predicând*, *Zgârcitul*, *Bolnavul* și *Trei ecleziaști*, opere de o inspirație violent caracterizată, amintind sarcasmul lui Daumier.

Poate însă nimeni altul ca Fr. Storck (născut în 1872), fiu al lui Karl, al treilea artist din familia sa, nu contribuie mai mult să imprime coloratura ei psihologică sculpturii din cercul „Tinerimii artistice”, înainte de a ajunge la lucrări de un sentiment plastic mai viguros. Studiind la început în atelierul lui I. Georgescu, pentru a continua la München cu Wilhelm von Riimann, Fr. Storck se înapoiază în țară, după șase ani de absență, în timpul cărora opere de ale sale sunt expuse în mai multe săli germane. Una din primele lucrări pe care le expune este *Aruncătorul de pietre*, executată la München în 1896, modelajul unei

atitudinii dinamice, studiată cu corectitudine academică. Simultan cu o bogată activitate portretistică, Fr. Storck dă contribuția sa „Tinerimii artistice, unde apar pe rând capetele sale de expresie și statuetele intitulate în chip caracteristic *Castitate, Aurora, Tristeze, Pe gânduri, Căință* etc. Prilejul lucrărilor mai mari nu întâmărară. Un monument consacrat războiului independenței, în comuna Cislău, grupurile monumentale înfățișând *Industria* și *Agricultura*, pentru fațada Băncii de credit român din București, unul din *Giganții* din Parcul Carol, statuetele celor patru *Evangheliști*, executate în bronz pentru capela familiei Gheorghieff, ridicată de arhitectul

I. Mincu în Cimitirul Bellu din București, impun numele sculptorului, devenit între timp profesor de desen și modelaj al Academiei de belle-arte din București.

Mai cu seamă lucrările acestea din urmă merită să reție atenția prin încercarea lor de a găsi echivalențele sculpturale ale liniei și atitudinii fixate în icoanele bizantine ale țării. Monumentalele figuri așezate în cele patru colțuri ale Capelei, ea însăși una din cele mai de seamă opere arhitecturale ale epocii, opresc neapărat pe vizitator. S-ar putea spune că stilul acelor figuri reprezintă mai degrabă o adaptare modernă a bizantinismului, o atenuare realistă a lui, dacă luăm seama la expresia individualizată a capetelor. Nu e mai puțin adevărat însă că tratarea geometrică a draperiei, pe marginea căreia apar vechile motive ornamentale ale cioplitorilor în piatră, puternica concentrarea a compoziției și liniștea măreață a întregii aparențe izbutesc să dezvolte valori monumentale din indicațiile iconarilor bizantini mai vechi. Artistul n-a rămas de altfel la portretistica realistă, cu intenții psihologice, căreia i se datoresc și o serie de capete de țigănci, studiate sculptural acum pentru întâia oară. În statuetele pe care le modelează după război și care,

potrivit deprinderii literare mai vechi, continuă să se numească *Spre infinit, Mister, în contemplație, Adolescență* etc., atenția sculptorului se îndreaptă spre o artă mai stilizată, în care formele văzute larg, întregesc contururi de un frumos efect decorativ.

Printre expozanții „Tinerimii artistice” se găsea și Dumitru Paciurea (1875 - 1932), fost elev al lui Vladimir Hegel la Școala de arte și meserii din București. După studii la Paris care durează patru ani, **într-o** vreme în care marea reputație a lui Rodin se impusese, Paciurea se înapoiază în București și, în 1909, devine profesor al Școlii de belle-arte, în locul rămas vacant prin pensionarea lui Hegel. Opera lui Paciurea reprezintă momentul pătrunderii impresionismului în sculptura românească. Modelajul lui se oprește mai mult decât asupra volumelor sau a conturului general, asupra suprafeței descompusă **într-o** mare multiplicitate de planuri, pe care lumina joacă cu mii de răsfrângeri. Este cu toate acestea dificil a face din Paciurea omul unei școli și al unui curent. Natură solitară și profundă, acaparată de viața interioară, **într-un** chip destul de neobișnuit pentru un artist plastic, Paciurea era un om al drumurilor sale proprii. Încrucișarea pașilor săi cu aceia ai lui Rodin era efectul unei afinități elective. Același curent patetic de sensibilitate însuflețește pe ambii artiști. Dacă lui Paciurea i-ar fi plăcut să exprime teorii artistice, așa cum a făcut Rodin **întreținându-se** cu Rilke și Gsell, am fi avut poate o interesantă estetică a tragicului imanent. Paciurea era însă un taciturn. Navigator pe apele oceanului lăuntric, în aceeași măsură ca și observator al formelor exterioare, meditația artistului sfârșea totdeauna în perplexitate. Din această pricină avem impresia că în operele lui rămâne totdeauna ceva neexprimat și că o atmosferă enigmatică le înfășoară. Sculptura românească

atinge cu D. Paciurea, căreia va trebui să-i alăturăm pe Brâncuși, punctul cel mai înalt al evoluției ei. Contemporanii n-au avut însă totdeauna justul sentiment ai măreției acestui maestru, care în timpul întregii sale cariere a primit o singură comandă oficială, restul timpului folosindu-l în modelaje de busturi, în proiecte monumentale și în alegorii în care capătă formă visarea lui tragică și neliniștită.

Busturile lui Paciurea ar merita singure o cercetare amănunțită. Deși, după categoria lor, ele aparțin unei producții larg reprezentată la „Tinerimea artistică”, se deosebesc totuși de aproape tot ce se expunea aci, prin faptul că niciodată ele nu se mulțumesc să noteze o expresie fugitivă și, cu atât mai puțin, un sentiment tipic și convențional. Intuiția artistului pătrunde adânc în individualitatea modelului. Priviți bustul pictorului *Luchian*. Capul se sprijină-cu delicatețe pe degetele răsfirate ale mâinii și în această simplă atitudine, care economisește forța și parcă se teme să apese prea mult, re trăiește toată gingășia minunatului pictor al florilor. Un zâmbet pornește de pe gura spirituală și aleargă pe toate trăsăturile figurii, dar se oprește sub ochii care privesc cu tristețe spre lume. Aproape toate operele portretistice ale lui Paciurea manifestă aceeași putere divinatorie, care, trecând peste etichetările psihologice generale, pătrunde în particularitatea irațională a omului. Nici operele alegorice ale lui Paciurea, acele care se numesc *Sfinxul* sau *Zeul Războiului* nu pornesc de la vreo concepție intelectuală, de la vreo idee căreia i se caută echivalențele plastice. Ele sunt mai degrabă monumentalizarea unor expresii, în care apare ceva din adâncimea tragică a sufletului. Nimeni nu va privi apoi fără emoție bustul lui *Cristos*, în clipa în care strigă cerului rugăciunea sa:

„Părinte, iartă-le lor, căci nu știu ce fac”. Gura expiră ultimul său suspin și spasmul supremei dureri înalță capul și trece prin tot corpul, a cărui mișcare abia indicată, nu este mai puțin elocventă.

În Parcul Carol I, amenajat pentru Expoziția jubiliară din 1906, Paciurea a modelat statuia în piatră a unuia din *Giganții* care păzesc pe frumoasa adormită în romantica grotă, care închide perspectiva centrală a grădinii. Este o statură michelangelescă, în care efortul supraomenesc al uriașului care vrea să rupă lanțurile încătușării sale provoacă un furtunos joc al mușculaturii. Este singura lucrare executată de Paciurea la scară mare. Abia dacă i se poate alătura statuia *Adormirii Maicii Domnului*, instalată în Cavoul familiei Stolojan din Cimitirul Bellu, a doua încercare, împreună cu a lui Storck, de a trece în sculptură viziunea pictorilor bizantini. Trupul celei adormite este comprimat în plan. Orizontalitatea acuzată de liniile draperiei care ascunde puținătatea corpului de mucenică lucrează cu puterile ei liniștitoare. Somnul acesta este al veșniciei. Doar capul, cu prelungile-i trăsături, detașându-se pe aureola lui, trăiește în sfințenia nealterată. O fluentă de linii care alunecă în plan și se rotunjesc în jurul gâtului muzicalizează întregul. Inspirația atât de turmentată a lui Paciurea a cunoscut această singură clipă de odihnă. Dincolo de ea, fantezia sculptorului închipuie acele ciudate figuri, cu cap de om și cu trupul unor fabuloase spețe feline, în care arta lui Paciurea atinge punctul extrem al enigmei sale. Artistul le numește *Himere* și straniul lor înțeles ascuns ni se luminează în parte, numai când observăm că expresia lor amintește de a *Zeului Războiului* sau de a poetului Eminescu, în momentul nedeșăvârșit despre care mărturisește numai fotografia publicată acum în urmă de un discipol al maestrului, sculptorul O. Han. Comuna lor expresia de groază și uimire ne indică în

bizarele *Himere* o cristalizare a acelei anxietăți profunde, care n-a încetat să-i urmărească pe artist. În fine, **într-un** alt grup de *Himere* sau în grupul intitulat *Durere*, amintirea oricărei forme reale și a oricărei expresii psihologice dispăre. Proiecție directă a turmentului interior, fără mijlocirea vreunei reprezentări împrumutate lumii văzute, arta lui Paciurea atinge în acest punct tehnica expresionismului, pe care o găsește de altfel fără concursul vreunei influențe externe.

Altul este temperamentul lui Constantin Brâncuși (născut în 1876), care după ce studiază cu I. Georgescu în București și lucrează câțva timp în țară, pornește către sfârșitul veacului trecut spre Paris, unde operele lui, mult prețuite de un public cosmopolit, impun o nouă formulă plastică. Duhul neliniștii inspira pe Paciurea. Acela al liniștii și al eternității constituie geniul lui Brâncuși. Paciurea este un individualist, o natură concentrată și singuratică, căruia lipsindu-i orice punct de sprijin în afară este veșnic amenințat să se prăbușească. Teroarea îl stăpânește mai tot timpul. Vântul vremeliniei suflă peste formele pe care le consideră, topindu-le consistența și transformându-le **într-un** joc înșelător de aparențe. Brâncuși trăiește însă **într-o** lume de certitudini solide, pe care și le apropie prin tactilitate, adevăratul organ al proprietății. Universul lui Brâncuși se compune din structuri inalterabile, din formele pure pe care hărnicia sa se complace a le descoperi sub accidentul lucrurilor văzute. Acolo unde cercetarea lui încetează, el nu se sfiește să lase a vorbi materia însăși, care nu este amorfă decât pentru cine nu se pricepe să recunoască în ea rezultatul unei lucrări plastice infinit mai perfecte decât a omului, aceea a Naturii. Lunga și răbdătoarea aplicație a căutătorului de forme și sentimentul entuziast al materiei

au produs uneori impresia că în firea acestui fiu al poporului trăiesc îndepărtatele tradiții și virtuți ale unui lung șir de meșteri țărani. Și, de fapt, judecându-l după tipul muncii sale, Brâncuși nu reproduce figura atât de răspândită a artistului modern, boem prin dezrădăcinare, așteptând de la jocul capricios al inspirației rezultate mai prețioase decât cele pe care le poate cucerii temeinicia unei munci sprijinită de o pasiune. «» tă vocație profesională. În mijlocul Parisului modern, Brâncuși readuce astfel imaginea și virtuțile unui meșter din alte timpuri, stăpân pe toate detaliile tehnice ale meșteșugului său, iubind lucrul mâinilor sale atât de mult, încât niciun amănunt al execuției, până în clipa în care opera se înfățișează privirilor noastre, nu este încredințat vreunui tehnician străin. Arta se întoarce cu Brâncuși în artizanat, dar pentru a găsi aci un cadru al creației și valori expresive de un mare interes.

Admiratorii operelor lui Brâncuși obișnuiesc să le distribuie în două categorii, una naturalistă, întinzându-se până în primii ani ai instalării sale la Paris, cealaltă abstractă, datând de mai târziu. Aceasta nu vrea să spună altceva decât că, în prima sa fază, artistul pornește de la observația atentă a unui model. Formația lui Brâncuși a trecut, în adevăr, prin studiul aplicat al naturii și chiar printr-o solidă inițiere anatomică, după cum o dovedește modelajul unui cal jupuit (ecorche), care se păstrează la Facultatea de Medicină din București, în laboratorul Dr. C. Gerota. Chiar sub aceste auspicii, și cu aceste preocupări, primele opere ale lui Brâncuși știu să susțină descrierea formelor exact observate prin intuiția sensului lor ideal mai adânc. Cine privește, de pildă, capul de copil, executat în piatră, formele lui indecise și parcă neînchegate, urechea faunescă, ochiul abia crăpat pentru a privi în lume

cu o expresie în care nu s-a aprins niciun înțeles, este cu neputință să nu-și spună că ne găsim aci în fața unei schițe a naturii și că măiestria artistului a stat în a surprinde dibuirile ei, munca ei penibilă și nedăsăvârșită în lucrarea de organizare a materiei vii.

Nu numai de altfel în acesta sau în celelalte capete de copii, pe care le modelează în limitele plasticului. Este o caracteristică a artei sale din această vreme tendința de a urmări luptele dramatice ale materiei cu forma. Această lupta este evocată simbolic în bucata *Somnul*, păstrată la Muzeul Simu. Iar dacă în *Capul de copil*, despre care a fost vorba mai sus, materia vie este evocată în efortul ei de a se organiza, în *Somnul* ea ni se înfățișează în procesul de descompunere, în momentul în care este pe cale să reintegreze anorganicul. Frumosul cap, care se desprinde din bucata neregulată de marmură, tinde în același timp să reintre în el. O jumătate a figurii a intrat în umbră și grăuntele pietrei cucerește fruntea nobilă. Celelalte trăsături se păstrează în frumusețea lor intactă și numai unda de durere care pare a trece peste pleoaptele închise ne spune că în adâncimea somnului său figura reprezentată resimte cumplita luptă a formei cu materia.

Maniera abstractă și mai recentă a artei lui Brâncuși a găsit deopotrivă admiratori fanatici și detractori. Pentru dreapta ei judecată, se cuvine însă a nu o izola de tot ce i-a premers și a pregătit-o. Totdeauna Brâncuși a fost un cercetător al substratului, un investigator al adâncimii. Numai că dacă altă dată i se părea că sub învelișul aparențelor se dezvoltă neîncetat un proces de agregări și desfaceri, pe care a știut să le evoce cu o neasemănată intuiție, privirea lui matură descoperă acum forma statică și eternă sub jocul aparențelor pieritoare. Tehnica sa constă în a îndepărta tot ce este accidental în înfățișarea

unei ființe, ba chiar tot ce ține de expresia emoțiilor superficiale, până în clipa în care întâlnește forma tipică și simbolică pe care a luat-o viața acolo. Așa au apărut *Eva*, *Portretul domnișoarei Pogany*, *Pasărea măiastră*, (ultimele două în colecția Fr. Storck), precum și atâtea alte opere uimitoare. Artistul taie lemnul sau piatra, bate metalul, rotunjește o formă și mângâie o suprafață cu o aplicație care durează luni sau ani și care vrea să atingă **într-un** răstimp limitat al vieții ceea ce obține natura milenară în elaborarea formelor ei pure. Această artă fără strălucire, stoică și răbdătoare, rivalizează cu un model înalt. Exemplul lui Brâncuși a impus. În stabilirea directivelor contemporane ale abstractismului, contribuția sa a fost a *unui* inițiator și a unui maestru.

Există o sculptură românească a războiului. Marele Cartier general întrunește în 1917, **într-o** expoziție deschisă în sălile Școlii de belle-arte din Iași, mai mulți tineri artiști care în insuficientele condiții de lucru de atunci se mulțumesc cu modelajul unor simple statuete, aspecte din lumea frontului sau ale populației civile, surprinse în momentele caracteristice ale durerii și umilinței lor. Un Gheorghe Tudor (născut în 1882) nu depășește niciodată această fază. Un Jalea, un Medrea, un Han, despre care se vorbește acum întâi, dezvoltă însă cariere mai bogate și susțin, prin producția lor, o bună parte a activității sculpturale în cele două decenii care urmează războiul.

J. Jalea (născut în 1887) începe prin a studia în București cu Paciurea și continuă la Paris, **într-un** moment în care reputația lui Bourdelle se impunea. Pierde în timpul războiului brațul drept, dar continuă să modeleze. Sfârșitul războiului îl readuce în Franța, unde, în 1919, instalează un monument comemorativ la Dieuze (Lorena).

Membru al Salonului de toamnă, în 1922 expune grupul *Hercule și Centaurul*, operă în care influența lui Bourdelle este incontestabilă. Mișcarea în toate formele ei este tema aproape constantă a sculpturii lui Jalea. Lucrările de dimensiuni mai mici, *Săpătoarele* sau *Lăptăresele* sunt împrumutate muncii umile și cu prilejul lor, în felul în care ele repetă și încadrează același motiv dinamic, se exprimă tendința sculptorului de a depăși simpla transcriere de impresii și de a compune. În *Victoria* din colecțiile Muzeului Toma Stelian și în *Arcaș în repaus* din Pinacoteca statului, elanul forței și plenitudinea ei sunt evocate în chip foarte fericit. Artist neliniștit, în activă cercetare de sine, Jalea întreprinde și o serie de lucrări monumentale.

C. Medrea (născut în 1889) vine din Ardeal, unde până în anii din preajma războiului nu exista încă o sculptură românească. Viața publică a regiunii, dominată de elementul maghiar, alcătuia o condiție mai degrabă nefavorabilă înfloririi talentelor românești. Medrea este unul din puținii ardeleni care ascultă de îndemnul unei vocații plastice. După studii la Budapesta și după o călătorie mai îndelungă în Germania, Medrea se stabilește în 1914 la București, unde începe să expună la „Tinerimea artistică”. Talentul său este însă mai remarcat în expoziția războiului, unde înfățișează bucăți care, după gustul și interesele momentului, înfățișează în mici statuete *Prizonieri* sau *Refugiați*, lucrări în care tendința de a stiliza se pronunță cu evidență. Seria numeroasă de busturi pe care le execută după război, impun numele lui Medrea ca acela al unuia din cei mai buni portretiști. Inspirându-se cu inteligență din marea lecție a portretisticii romane, Medrea evocă chipul omenesc cu mijloacele unui larg modelaj, în care se exprimă viața sufletească limpede și senină a modelelor sale preferate. Un interes foarte susținut a acordat Medrea tehnicii basoreliefului,

executând o seamă de lucrări în care simboluri delicate și adânci se dezvoltă în ritmice înlănțuiri de forme. *Maternitatea* și *Leda cu Lebăda* sunt momentele cele mai reușite ale acestei activități. Atras un moment de un ideal arhaizant care prilejuiește câteva din torsurile sale, Medrea găsește timpul necesar pentru studiul câtorva lucrări monumentale. Din nefericire, unul din cele mai izbutite printre acestea, *Monumentul Aviatorilor*, a rămas în ghips. Mai târziu, el a reluat motivul alergării în car, pe care îl proiectase pentru baza monumentului și opera care a rezultat marchează prin elanul și energia supraomenească a gestului care biciuiește caii înaripați porniți spre cer unul din momentele cele mai fericite ale inspirației lui Medrea. O mențiune specială se cuvine monumentului *Dr. Lucaci*, care înalță azi pe una din piețele publice ale Satului-Mare impresionanta statură a profetului și luptătorului.

O. Han (născut în 1891), fost elev al lui Paciurea, a cărui catedra o ocupă în prezent, face de asemeni parte din artiștii pe care viața frontului sau suferința populației îl solicită, la început, cu lucrări de un stil impresionist. Drumurile sale trebuiau însă să se îndrepte către o viziune mai sintetică și exemplul lui Bourdelle, pe care îl putea studia în câteva însemnate opere adăpostite la Muzeul Simu, nu pare a fi fost fără importanță asupra orientării sale mai noi. Independent însă de lecția marelui maestru francez, există în firea lui Han afinitatea pentru marile simboluri și pentru marile atitudini, care trebuiau să respingă minuția unei observații realisî-impresioniste. Astfel de simboluri caută Han și în busturile sale de scriitori și artiști, printre care cele ale unui *Sofocle*, *Eschil* și *Dante* ne vorbesc cu o austeritate mitică. Din această serie face pare și chipul unui *Eminescu tânăr*.

Înălțând spre cer o frunte scăldată în lumină. În

grupurile *Eden, Iisus și Magdalena, Primul sărut* artistul stilizează puternic formele naturale și le compune în grupuri statice, al căror contur geometric îi place a-l accentua. O linie mai caldă și mai melodică posedă seria *Elegiilor* sale. Modelator viguros, insistând asupra volumelor, Han **s-a** orientat de timpuriu către sculptura monumentală. O serie numeroasă de monumente, realizate sau numai proiectate, afirmă un temperament robust și o știință solidă a compoziției.

Cu Jalea, Medrea și Han, sculptura românească intră **într-o** fază nouă, ale cărei realizări pot fi apreciate felurit și de la caz la caz, dar căreia nu i se poate contesta aspirația spre monumental, viziunea mai largă în spațiu și o fantezie constructivă mai îndrăzneță. În cultivarea și dezvoltarea acestor însușiri stă tot programul tinerei generații plastice, care numără azi atâtea talente. În fruntea lor trebuie trecute numele Miliței Pătrașcu, care expune la Salonul Independenților din Paris încă din 1919 și lucrează câțiva ani în atelierul lui Brâncuși. Portretistă dintre cele mai înzestrate Milița Pătrașcu aduce în alte opere ale ei curiozitate pentru tehnicile arhaice ale artei și pentru experimentarea unor materiale puțin folosite de obicei. Serijiliturile sale pe granit și marmură constituie o grupă de opere de un farmec straniu. Basorelieful îi datorește frontonul Judecătoriei de Verde din București, în care atitudini expresive se compun eu euritmice și monumentul *Ecaterinei Teodorescu* din Târgu-Jiu, completat prin patru statui hieratice, drapate în costumul țărănesc al femeilor din rândul cărora **s-a** ridicat uimitoarea eroină a războiului nostru din urmă. O seamă de alte talente feminine se alătură Miliței Pătrașcu, Céline Emilian, fostă elevă a lui Bourdelle, care se remarcă prin portrete și micistatui de o miștare grațioasă. Apoi d-nele Lavrillier-

Cosăceanu, de asemeni elevă a lui Bourdelle, și Irina Codreanu care aduc contribuția sensibilității lor. Un MacConstantinescu, artist abil și ca mai toți foștii elevi ai lui Brâncuși, tehnician savant, capabil să smulgă noi valori expresive din materiale, printre care arama bătută **s-a** bucurat adeseori de preferința sa, apoi un Onofrei, Baraschi, Călinescu, Irimescu, Caragea și atâția alții alcătuiesc ultima echipă a sculpturii românești, care și-a depus în mâinile lor destinele ei viitoare.

CORNELIU MEDREA

Corneiiu Medrea este până azi singurul sculptor român coborât din ArdeaJ. Această parte a țării, bogată în învățați, în poeți și în muzicieni, a intrat în mișcarea plastică românească abia cu anii de după război. Condițiile dezvoltării unui artist plastic au rămas multă vreme defavorabile acolo. Mai cu seamă un sculptor modern, dependent în multe privințe de autonomia unui stat care întreține amintirea făuritorilor săi și își întocmește decorul său public, nu putea găsi în vechiul Ardeal cadrul necesar lucrărilor sale. Peste neajunsul împrejurărilor, Medrea izbutește să-și afirme vocația sa și după o solidă pregătire în unele din cele mai renumite ateliere ale capitalei maghiare, trece munții în dorința de a se realiza. Ne amintim care era situația sculpturii românești în anii care au precedat războiului. Autonomia statului și venerația oamenilor publici erau condiții câștigate de mai multă vreme. Ceea ce lipsea era încrederea în forțele plastice locale. Astfel, deși în anii care **s-au** scurs de la proclamarea Regatului la declararea războiului mai multe monumente publice **s-au** ridicat în piețele Bucureștilor, odată cu lucrările de sistematizare menite să transforme vechiul oraș patriarhal **într-o** capitală modernă, prea puține din aceste monumente au fost încredințate artiștilor

români. Comenzile erau făcute de obicei peste graniță și bucureștenii se pomeneau **într-o** zi cu un dar venit de departe. În ce chip se făcea alegerea artiștilor străini și dacă era cazul de a evita pe acei care lucrau aci, putem judeca astăzi constatând că din seria monumentelor bucureștene, poate cel mai izbutit este acela înfățișând pe Gh. Lazăr, datorită lui I. Georgescu. Ținută departe de marile comenzi publice, sculptura românească a fost multă vreme constrânsă să se realizeze în cadrul minor al statuetei, al capului de expresie, modelaje impresioniste cum se puteau vedea atâtea în expozițiile de artă de după 1900. O nouă speranță pentru sculptura românească a putut înflori odată cu seria lucrărilor înfățișate în 1917 la Iași, de către artiștii grupați de Cartierul general. Erau aci ca o serie de proiecte menite să folosească generației de monumente eroice, care trebuiau să apară în toate punctele țării odată cu sfârșitul războiului. Dar deși în Iași **s-a** afirmat mai întâi talentul câtorva artiști de seamă, niciunul dintre aceștia n-a fost folosit în numeroasele comenzi comunale care au urmat. Cine călătorește astăzi în lungul și latul țării, descoperind în capitalele de județ, în orașe mai mici, ba chiar în numeroase sate, statui și monumente de un gust foarte regretabil, poate să reflecteze că un for competent ar fi putut împiedica din vreme această tristă eflorescență plastică.

Lucrările cu subiecte din război pe care Medrea le expune în 1917, la Iași, păstrează toate ceva din spiritul acelui timp. Vreme de intensă preocupare, de privații, de eforturi, războiul, prin influența lui nemijlocită, a produs pretutindeni o artă realistă, de notații crude și exacte, adevărat copil al grijii. Acestei inspirații îi aparține grupul în bronz al *Prizonierilor* care astăzi se găsește în colecțiile Muzeului Militar. Mica trupă a prizonierilor germani,

străjuți pe margine de sentinela lor, cu atitudinea încovoiată în mers și înfrânta, cu capetele particulare sub casca lor devenită grotescă, e un document al suferinței de atunci, în care se amestecă poate ceva și din resentimentul momentului. Este o lucrare de caracterizare psihologică, cum trebuiau să apară mai rar printre operele lui Medrea. Chiar reliefurile *Capturarea unui tun* izbutește să releve mai puternic aspectul propriu-zis plastic, sfortarea neobișnuită care încordează trupurile și compune atitudinile. Impresia efortului suproamenesc devine foarte sensibilă, deși trebuie mai mult să-i ghicim sub ingraturul costum militar, care ascunde jocul mușchilor și dă chiar corpului celui mai plastic și mai expresiv o rigiditate aproape mecanică. Dar cu aceste dificultăți au avut de luptat toți sculptorii contemporani care au înfățișat scene militare. Poate reușita cea mai de seamă printre lucrările pe care Medrea le expune la Iași este statueta de bronz *Refugiata*, un moment din tragedia internă a populației, în care simplitatea sintetică atinge chiar în aceste mici dimensiuni linia monumentală. Silueta țărăncii în mers, cu expresia adâncită în grijă, strângând la sân copilul cel mic, în timp ce trage după ea pe cel mai mare, marchează puternic diagonală cadrul ideal în care este înscrisă și obține astfel o reprezentare energică a mișcării, simbolul însuși al refugiului. Din acest moment, toată activitatea plastică a lui Medrea tinde să degajeze linia și să obțină gruparea monumentală, încercând să se ridice astfel peste modelajul de schițe, de impresii, de caracterizări psihologice în cadrul cărora sculptura românească părea a se fi statornicit în anii de dinainte de război. Evident, ocupându-ne de un artist care se găsește în deplina desfășurare și creștere a puterilor, nu putem vorbi de rezultate definitive, ci mai mult de o serie de realizări, care coordonate după scopul mai îndepărtat care pare a le

comanda deopotrivă și judecate în raport cu el, reconstituie imaginea unui artist la lucru, luptându-se cu temele esențiale ale artei sale, doborându-le succesiv, cucerind treptat idealul său de artă.

Aspirația către monumentalitate care pare a însufleți lucrările lui Medrea a întâmpinat până azi puține condiții prielnice pentru a realiza efectiv. Monumentul lui *1. Rațir* la Turda este singurul pe care artistul a izbutit să-i instaleze. Celelalte au rămas în stadiul realizărilor parțiale sau în machete de dimensiuni mai mici. Dar monumentalitatea nu este o dimensiune, ci un stil și ca atare poate fi urmărită chiar în proiecte sau în realizări mai induse.

Problemele monumentalului deveneau cu atât mai arzătoare pentru Medrea cu cât în anii care au urmat războiului el a fost chemat să execute o serie îmbelșugată de portrete, răspândite azi prin toate unghiurile țării. Dar portretul nu trebuie să fie în toate împrejurările un gen realist și psihologic, nici chiar atunci când natura particulară a modelului pare s-o ceară. Foarte interesant prin soluția pe care o prezintă mi se pare din acest punct de vedere bustul lui *Barbu Delavrancea*, instalat pe Șoseaua Kiseleff din București. Capul lui Delavrancea făcea parte din acelea în care frământările unui temperament vulcanic și o viață bogată în fapte lăsaseră urme adânci. Lucrarea naturii în acest poet romantic și animator de mase încercase expresia sa cu o semnificație atât de elocventă, încât nimeni nu putea trece indiferent pe lângă el. În mijlocul unei mulțimi numeroase apărea și se impunea dintr-odată figura călătorului prin infernul patimilor, fruntea dominatoare, masa vibrantă a pletelor rebele și argintii. Portretul lui Delavrancea încerca deci o plastică detaliată și de fapt multiplicitatea planurilor, jocul

luminilor și al umbrelor nu este neînsemnat în acest portret expresiv. Mai cu seamă fruntea devine terenul unor mari răvășiri de mase, ca **într-o** răsturnare catastrofală de straturi geologice. Cum însă prin această bogăție a modelajului portretul putea să degenereze în minuție realistă, Medrea găsește mijlocul să salveze impresia lui monumentală. Înclinarea frunții puternice aruncă o umbră deasă, în care se îneacă detaliile figurii, în timp ce stăruie în lumina vie și se impune structura mai simplă a frunții încununate de aureola colosală a părului. Aproape totdeauna în portretele sale, Medrea a încercat să obțină o impresie sintetică, în care amănuntele să se topească și să se subordoneze ideii pe care omul înfățișat o reprezintă, laturii oarecum eterne a caracterului său. Din acest punct de vedere, Medrea procedează ca portretisti clasici și influența busturilor romane nu pare a fi fost mică asupra acelor pe care le-a executat el. Un exemplu între altele poate fi bustul lui *Octavian Goga*, cu acea stilizare antică - menită să scoată în evidență firea tribunului. Trăsăturile liniștite și energice se completează cu privirea hotărâtă și fixă, legată parcă de un obiectiv pe care nu vrea să-i piardă din vedere. Iată bustul pictorului *I. Theodorescu-Sion*! Clasicismul portretului este acuzat de linia simplă și decisă care prelungește fruntea cu nasul, o caracteristică foarte frecventă în redarea tipului atic. Capul este ușor răsturnat pe spate, încât linia nasului și a frunții este marcată în direcția ei ascendentă; o direcție indicată și prin unghiul suitor al sprâncenelor. Partea inferioară a figurii prin cuta care coboară în unghi ascuțit cu gura, prin colțul căzut al buzelor, marchează dimpotrivă o direcție descendentă și compune cu cea dintâi o structură limpede și puternică, în care se exprimă nu știu ce dualitate lăuntrică a omului. Nu putem analiza aci toate portretele

modelate de Medrea. Este necesar însă să spunem că nu este niciunul printre ele care să nu manifeste aceeași preocupare de simplitate expresivă, pe care au ilustrat-o exemplele amintite.

În vremea în care lucrează portretele sale, iese de sub dalta lui Medrea și seria acelor figuri denumite impropriu de artist „torsuri”, de vreme ce au capete și uneori brațe. Torsul este un motiv sculptural menit să sublinieze ideea plastică pură. Izolat din unitatea lui funcțională, trunchiul - omului rămâne un simplu ornament, prilejul de a modela o bucată de materie, fără vreun alt scop care ar putea conduce gândurile privitorului dincolo de realizarea plastică propriu-zisă. Nu este deci de mirare că năzuința unui purism artistic, din care să fie eliminate orice idei și orice sentiment străin, a condus pe atâți dintre sculptorii moderni să regăsească motivul torsului. Noile figuri ale lui Medrea sunt însă de fapt un compromis între tors și nud și prin acest din urmă element se introduce în arta lui Medrea o nouă - influență stilistică. Arhaismul acestor figuri este evident. Așa-numitul „torso” în bronz, care se găsește astăzi în Pinacoteca statului, cu nasul turtit, cu expresia impenetrabilă, cu formele în același timp gracile și fruste, vrăjește o aparență din adâncul timpurilor. Dar mai cu seamă „torso” în ghips, care a fost expus în 1928, prin trăsăturile lățite ale feței, în care apar proeminent pomeții obrazului, prin tăietura migdaliană a ochilor, prin întreaga opulență animalică a formelor, prin macropigia lui monstruoasă, readuce un tip cu mult anterior formării idealului clasic; adevărata Veneră arhaică sau vreo zeiță a fecundității, dintr-un străvechi cult barbar. Curiozitatea pentru arhaism îl îndeamnă pe Medrea să probeze și tehnicile lui. Relieful începe astfel să ocupe un loc de seamă printre lucrările lui mai noi. Din

unirea motivului torsului cu tehnica reliefului apare bucata de piatră *Păcatul*, care se găsește în proprietatea domnului O. Goga. Femeia cu expresia exotică, înlănțuită simbolic de bucata ei de pământ, în timp ce șarpele uriaș al dorinței i se încolăcește de braț și de picioare, execută în același timp o mișcare de împotrivire și de abandonare, a cărei nuanță ambiguă, i dificilă este prinsă de artist cu o desăvârșită măiestrie.

Din îmbinarea tehnicii reliefului cu motivul arhaismului a apărut și bucata *Ghiocelul*, figură alegorică a geniului primăverii, desprinzându-se din lut pentru a aduce lumii modestul și curatul ei dar. Arhaismul a rămas în seria acestor lucrări ale lui Medrea adeseori în legătură cu sfera de reprezentări ale unui cult barbar al fecundității. Așa s-a întâmplat în *Maternitate*, o bucată rămasă în forma primului ei modelaj în pământ, unde femeia care își alăptează pruncul pare o adevărată zeitățe chtonică, vreo Cybelă a riturilor primitive. Tema maternității revine și în reliefurile în ghips, care poartă acest nume, unde cele două femei care îl ocupă în primul plan își compun ritmic atitudinile prin gestul trecerii copilului din brațele uneia în brațele celeilalte, în timp ce al treilea personaj feminin care ocupă mijlocul scenei și planul ei mai adânc marchează echilibrul întregii compoziții. Zâmbetul celor trei femei este al fericirii legate de ivirea oricărui om pe lume. Cu ce simț al nuanțelor a știut însă artistul să diferențieze acest zâmbet și să indice astfel situația fiecărei din aceste femei în ansamblu, făcându-l recules și senin pe buzele personajului care oferă pruncul, desigur o zeitățe protectoare a nașterilor, sfios și uimit în expresia femeii care-l primește, mama copilului, și binevoitor pe gura și în ochii celei de a treia femei, martora încântată a întâmplării. Un relief grupând trei

femei este fi acela intitulat *Leda și Lebăda*, din Pinacoteca statului. Dar aci cu tot arhaismul formelor, nu mai avem de-a face cu riturile grave și fundamentale ale vieții. Ceea ce ni se înfățișează este o scenă a voluptății, a amorului steril. Capul lebedei care apare în fund stârnește zâmbetul lubric al femeilor și îndeamnă pe cea din stânga, cu capul încărcat de podoabe, să arunce o ultimă privire cercetătoare în oglinda ei. Din lumea culturilor primitive, noul relief ne readuce în acea a Olvmpului jupiterian, a legendelor clasice. Și în această lume ne poartă cu gândul și relieful de bronz pe care Medrea I-a intitulat cu numele eroului basmelor noastre *Făt-Frumos*, dar care prin armonia antică a nudului uriaș de bărbat primind la pieptul său femeia, în chiar momentul în care înaripatul cal năzdrăvan așteaptă să-și ducă în zbor stăpânul, aduce ceva din emoția pătrunzătoare a unei stele funerare atice, reprezentând despărțirea prin moarte a poetului de iubita sa. Orice operă de artă lasă un astfel de loc liber asociațiilor personale și privitorul poate să se complacă în a regăsi, dincolo de basmul românesc, lumea de simboluri a civilizației grecești, cu atât mai mult cu cât păgânitatea nudului îi dă în cazul acesta dreptul să o facă. Desigur, dacă Medrea a practicat de atâtea ori tehnica reliefului, împrejurarea se datorează nu numai inspirației arhaice și antice din seria acestor lucrări ale sale, care îl făcea să regăsească vechile mijloace ale artei egiptene și grecești, dar și faptului că reliefurile oferă cadrul unei grupări mai riguroase a elementelor în descriere, cum un sculptor aspirând către compoziție are atâta nevoie să obțină. Numai o examinare cu totul superficială a lucrurilor poate vedea în relief un compromis între plastică și pictură sau desen. Reliefurile, cel puțin așa cum îl folosește Medrea, nu comprimă totul în plan, ci numai apropie feluritele planuri

între ele, care pot rămâne numeroase. Astfel, relieful în bronz *Rațiu în tabăra lui Avram Iancu*, așezat pe soclul monumentului de la Turda, prezintă patru planuri în adâncime, dar apropierea lor și gruparea personajelor care le ocupă este atât de strânsă, încât unitatea compozițională apare cu o deosebită forță.

Toate lucrările lui Medrea până în acest moment par să prepare elementele unui stil monumental. Idealitatea figurilor, modelajul lor larg, preocuparea de compoziție indică pentru Medrea sensul operelor sale viitoare, mai ales dacă bune condiții vor contribui să le scoată din domeniul posibilităților. Până acum, numai în rare ocazii a fost solicitat Medrea să se oprească în fața problemelor unui monument și criticul său poate să se întrebe dacă a dat ceea ce se poate aștepta de la el și ceea ce i se poate cere. Monumentul din Turda a lui *I. Rațiu*, înfățișând pe omul public în haina demnității sale civile, este în gustul veacului al XIX-lea, o compoziție demnă, dar nu inventivă. Nu ne vom ocupa aici de Monumentul *Corpului didactic*, instalat în Piața Victoriei din București și modelat după desemnuri ale pictorului Artur Verona. Invenția acestui monument nu aparține sculptorului nostru. Putem să ne oprim în schimb în fața Monumentului *Aviației*, rămas **într-o** machetă în ghips. Monumentul cuprinde un geniu înaripat, ridicat pe patru coloane unite printr-un capitel comun, cu aripile pregătite să-și ia zborul, în timp ce, la baza coloanelor, un alt personaj biciuiește din faetonul lui pe cei doi Pegași care au și pornit în înălțime, prin volbura norilor. Simbolul zborului este astfel dat în două variante, fără să întrevădem limpede care poate fi motivul logic al acestei reduplicări. Un motiv plastic se evidențiază, firește, în nevoia de a spori volumul bazei monumentului, care ar fi rămas altfel prea subțire și poate chiar cu acest adaus.

Motivul alergării în car I-a reluat Medrea și altă dată și proiectul în ghips care a rezultat face parte din compozițiile lui cele mai reușite. Frumusețea supraumană a corpului, energia gestului care biciuiește cu șerpi înnodeați, largul modelaj al trupurilor de cai dau acestei lucrări noblețe și grandoare. În sfârșit, concursul pentru comemorarea infanteriei i-a dat prilejul lui Medrea să execute un al treilea proiect de monument, rămas de asemenea în machetă, cu un soclu desemnat de arhitectul I. Popescu. Monumentul este organizat după direcția orizontală. Spada geniului războinic care domină compoziția, pușca soldatului din centrul grupului și mitraliera țintașului din planul întâi subliniază deopotrivă orizontalitatea grupului, care în totalitatea lui poate fi înscris în cadrul unui dreptunghi. Compoziția este astfel foarte riguros ordonată, deși ceea ce îi lipsește este tocmai acuzarea oricărei direcții verticale, al oricărui avânt în înălțime. Monumentul mi se pare însă a implica o asemenea proiecție în regiunile superioare, care, după felul nostru afectiv de a resimți spațiul, rămâne zona simbolurilor și a gloriei. Un monument fără vericalitate ne pare totdeauna a readuce oamenii și faptele care le comemorează din ținuturile liberei lor expansiuni ideale, în lumea legăturilor noastre cu pământul.

La mijlocul căii sale, Medrea se găsește astăzi în stăpânire a unor mijloace și a unei științe care îl desenează marilor creații. Elanul constructiv al generației noastre a trecut prin acest liniștit ardelean, care acoperă cu tăcerea, cu modestia, cu rezerva sa cugetul în neconținută cercetare al unui artist profund. Din mâinile sale puternice, sub limpezile lui priviri, naște un univers al frumuseții, o lume de îndepărtate simboluri, de oameni expresivi, de forme pure și oricine frecventându-le mai îndelung, ajunge să le iubească „înțelege că prin ele

vremea noastră își cucerește o parte largă, din drepturile ei.

O. HAN

Pictura s-a dezvoltat în mai bune condiții decât sculptura, în evoluția modernă a artelor noastre. Lirismul temperamentului nostru, tradiția seculară a împodobirii cu imagini a bisericilor și mănăstirilor, un anumit sentiment al naturii care caracterizează firea poporului nostru și-au găsit o expresie mai adecvată în mijloacele de atmosferă și de sensibilitate ale picturii. Arta statuarului a fost **într-**aceasta oprită în loc nu numai de felul neprielnic al unor împrejurări istorice care nu îngăduiau amintirile de lungă durată ale marmurei și bronzului, capabile de a înflori **într-**o atmosferă de pace, de bogăție și de putere, dar poate și din pricina aceluși lirism esențial întregii noastre producții artistice până la un moment dat, pe care trebuie să-i fi resimțit ca o piedică nevoia de construcție și de compoziție, înclinarea obiectivă a sculptorului. Odată însă cu înaintarea către maturitate, din elementele căreia trebuie înțeles întregul avânt cultural al societății noastre contemporane, odată cu prosperitatea ei relativă, cu siguranța și forța pe care o concepe despre sine și pe care este menită s-o resimtă din ce în ce mai puternic în viitor, marele stil al plasticii urmează să ocupe locul său natural. Înflorirea contemporană a sculpturii românești trebuie astfel salutăată ca purtătoarea unor bune solii. De pe acum, câteva talente concentrate își manifestă devotamentul lor pentru cauza acestei înfloriri și printre numele care se pot cita în această împrejurare, acela al lui O. Han nu scapa nimănui.

De la statuetele de bronz pe care sculptorul le modela în vremea războiului și dintre care unele fură expuse chiar atunci până la Monumentul lui Săulescu,

opera lui Han se dovedește a fi foarte variată, dar nicidecum accidentală, în niciun moment al ei alături de linia dreaptă care ne permite să vorbim de pe acum de un stil personal și bine încheiat. Lui Han nu-i plac rătăcirile, reveriile temperamentului boem care se încumetă să experimenteze pentru o singură dată ceea ce știe sigur că nu va putea continua. Privită în ansamblul ei evolutiv, opera lui Han manifestă un temperament de artist sânguitor și concentrat. După multe și laborioase încercări, când sculptorul socotește că se află în stăpânirea unui rezultat, îl vedem de la o bucată la alta afirmând, cu o credință fanatică și din ce în ce mai hotărâtă, ceea ce îi aparține și nu poate părăsi. Această harnică experimentare a materialului și susținută cercetare de sine alcătuiește nu numai un întăritor exemplu dar și semnul elocvent al unei cariere care se va dezvolta în rodnicie.

Două sunt tendințele care se pronunțau în încercările tânărului artist, al cărui nume îl întâlneam pentru întâia oară la ejoyziția din Iași. O viziune impresionistă a realității, străbătută de înclinarea de a potența și stiliza realitatea către forma ei tipică. În *Aruncător de granate*, *Ovreiu cerșetor*. etc. - în toată epoca pentru care bucățile citate sunt numai exemple întâmplătoare - conturul nedecis, bogăția confuză a detaliului pictural, luptă cu o anumită tendință de a libera aparența de tot accidentalul ei și această tendință devine curând mai puternică, pentru că în *Exantematicul*, care datează din aceeași vreme, preocuparea de a extrage valoarea tipică a modelului se afirmă în mod incontestabil. Să adăugăm îndată că tipismul despre care este vorba îl construiește Han tot pe temelia unei viziuni impresionist-realiste, că numai adâncind caracterul particular reușește el să obțină o valoare mai generală și că în drumul spre stilul său personal și această etapă trebuia întrecută. Un progres în

această direcție mărturisește grupul care poartă numele *Noaptea învierii*. Deosebit de sugestivă este gruparea celor trei figuri principale sau mai bine-zis lipsa lor de grupare, izolarea în care există una alături de alta, deși aproape identice între ele, ca și cum toate deopotrivă ar fi obiectivarea indiferentă în sine a unei teme transcendente. În loc de trei, figurile grupului ar fi putut fi nesfârșite fără ca impresia să se modifice prea mult, căci ceea ce interesează în grupul acesta este tocmai repetiția monotonă a motivului.

Platon credea că lumea obiectelor vizibile reproduce la nesfârșit un număr restrâns de modele ideale. De la o inspirație platoniciană, grupul lui Han descătușează un inefabil fior prin repetiția unui motiv identic, prin aceasta indiferent în sine, și important prin urmare numai prin partea de idealitate pe care accidental și trecător o întrupează. Rămâne cu mult dedesubtul acestei inspirații acela care ar vedea în *Noaptea învierii* numai o realizare programatică a devoțiunii țărănești.

Noaptea învierii începe drumul pe care artistul va păși din ce în ce mai hotărât. Portretele de scriitori pe care le execută cam la aceeași vreme, cu caracteristica aplecare a capului înainte, atrase parcă de greutatea frunții încărcată de gânduri, sunt inspirate de un sobru idealism. Cu toate acestea, nu portretul era genul care ar fi putut conveni mai bine artistului și în cele trei busturi pe care le execută pentru Teatrul Național, în *Eschil*, *Sofocle* și *Dante*, artistul se apucă să stilizeze energic. Geniile omenirii, vorbind către noi din noaptea vremurilor și cu glasul eternității, cer o tratare purificată de orice intenție naturalistă. Sculptorul înțelege bine lucrul acesta și în busturile de la Național realitatea este ridicată la potența ei ideală.

Toată această frământare de gânduri trebuia să-i

aducă pe sculptor în fața multor probleme de plastică. Preocuparea de a extrage esența ideală a lucrurilor, pune gândului și problema structurii plastice a realității. Curând se ajunge astfel la încheierea că detaliile accidentale ale formei se susțin pe o schelă geometrică. Sub mobilismul liniilor, ochiul artistului zărește o schemă statică. Tendința idealistă care vrea să se elibereze de caracterul întâmplător al aparenței ajunge în chip firesc la schema ideal-geometrică a lucrurilor. Han n-a mers până la ultimele consecințe ale poziției îfale idealiste, așa cum s-a făcut aiurea și, printre alții, și de românul Constantin Brâncuși.

Pașii săi se găseau atunci către mijlocul acestei căi și fără a fi fost posibil a spune încotro se va îndrepta orientarea sa viitoare, situația sa putea fi caracterizată ca o luptă. Lupta grea, efortarea dureroasă a desfacerii din neant, trecerea de la paradisul eternității imobile către mobilitate și viață sau, dimpotrivă, este motivul care revine în *Eden* și *Maternitate*. Formele se desfac cu stângăcie din blocul masiv în care Dumnezeu va fi modelat pe primul om. Din viață ele se doresc înapoi în eternitate și dureroasa contorsiune din *Eden* ne vorbește de păgâna aspirație a făpturii create către blocul primitiv al neființei. Mai multă liniște este în *Iisus fi Magdalena*, dar aci întruparea nu putea fi concepută ca o alterare a eternității Mântuitorului și schema static-eternă a aceluia care se coborî pentru noi, născându-se din femeie, cum și a femeii pe care o îndumnezeiește apropiind-o de pieptul său, putea să apară fără luptă și suferință.

O a doua consecință a idealismului lui Han este creșterea monumentală a dimensiunilor. Câteva din bucățile expuse și mai înainte reapar în această nouă expoziție, cu dimensiunile sporite. Tratat din capul locului

în acest spirit este firește monumentul poetului *Săulescu*, mort în primele zile ale războiului. Monumentul așteaptă încă să fie așezat pe drumul care duce de la Predeal la Brașov, adică tocmai pe locurile unde poetul se prăbușise acum un deceniu și jumătate. Călătorii care vor trece spre Brașov sau care se vor înapoia spre Predeal vor vedea din depărtare ființa legendară, sfinx și pasăre, cu aripile încrucișate în odihnă, dar cu fața avântată și scăldată în lumină. Bronzul a îndulcit și a făcut între acestea mai fluide suprafețele obrazului care în ghips putea părea prea masiv.

Stilul monumental este însă inerent întregii concepții plastice a lui Han. Artistul își înțelege arta sa din necesitatea condițiilor care altă dată înfățișau sculptura cu arhitectura. „Sculptura fiind arta care a servit de ornament arhitecturii, îmi scrie Han, a intrat în spiritul ei constructiv și se cere clădită pe un schelet geometric. Emancipată de arhitectură, sculptura rămâne totuși pe acest principiu pe care însuși materialul comun acestor două arte îl impune”. Adevărul este că sculpturile lui Han nu sunt piese de interior, după cum păcat ar fi să fie destinate atmosferei mai mult sau mai puțin artificiale a muzeelor. Operele lui Han cer lumina mare a piețelor publice sau aceea mai atenuată din vestibulele marilor instituții. Și aci reapare problema care unește munca artistului cu tendințele cele mai largi ale culturii naționale. Căci atârână de avântul instituțiilor și de stilul monumental pe care ele îl vor concepe despre sine folosirea unei arte monumental-reprezentative ca aceea care făgăduiește să devină a lui Han. Dimpotrivă, stăruința spiritului mie-burghez, lipsit de iubirea generatoare de artă a măreției, va face imposibilă înflorirea acestui stil și arta națională va fi condamnată și de aci înainte să lânzezească în saloanele în care pictorii diletanți expun flori și gentile vederi de pe natură. Sunt

însă numai puțini oameni care înțeleg că dorita eflorescență artistică nu e cu puțință decât **într-o** societate care își privește viitorul nu doar cu zgârcita iubire a conservării de sine, ci cu mândra siguranță a unei puternice organizări și plină de expansivă vitalitate. Problema plastică este din acest punct de vedere o problemă socială

Ceea ce sculptura lui Han, examinată în premisele ei ideale, dovedește a cuprinde, n-a întârziat să se realizeze cel puțin în proporțiile îngăduite de împrejurările încă dificile ale societății noastre. Alături de monumentul lui *Săulescu*, activitatea lui Han s-a îmbogățit în ultimii ani cu alte trei compoziții de seamă: Monumentul lui *Eminescu*, al lui *Nicolae Bălcescu* și al lui *Alexandru Vlahuță*.

Monumentul lui *Eminescu*, proiectat pentru una din piețele publice ale Clujului, l-a preocupat vreme îndelungată pe Han. Un bust, reprezentând pe poet la vârsta de 19 ani, și un cap înfățișându-l în epoca maturității au rezultat din această fază de preparație. Bustul este drapat după moda antică și masiva construcție a gâtului, puternica modelare a bărbiei, a gurii, a frunții și a părului, încadrează o privire orientată spre cer. Spiritualitatea privirilor câștigă astfel, desprinzându-se din materia greu prelucrată care o înconjoară. Expresia „capului”, modelat mai târziu, nu mai are același avânt; în schimb, între sprâncenele bine desemnate, sculptorul i-a adâncit cuta experienței. În sfârșit, monumentul, care înfățișează statura poetului în picioare și **într-un** costum burghez, pe care îl variază amănuntul romantic al pelerinei care îi atârnă pe spate, are o gravitate în atitudine, o siguranță a pozei, care este mai degrabă a „omului reprezentativ”, a învățătorului națiunii sale, pe care, împreună cu poetul robit de dulcele farmec al iubirii și al

mortii, Eminescu îl cuprindea în natura sa.

Monumentul lui *Nicolae Bălcescu*, care urmează să fie instalat la Alba Tulia, are un alt caracter. Întreaga statură este drapată **într-un** fel care îi sustrage condiției sale burgheze. Dar chipul slăbit de mucenic, barba abia mijită a tânărului, ne vorbesc despre copilul vremurilor sale romantice, despre istoricul și profetul națiunii sale; după cum, brațul care se înalță, ca pentru a pipăi o realitate de dincolo de lume, dă întregii aparențe un caracter extatic.

Monumentul lui *Alexandru Vlahuță* cuprinde numai bustul poetului. Figura principală este alegoria poeziei lirice, așezată pe treptele monumentului. Puternica statură feminină, care înstrunează lira, primește bătaia vântului din față și furtunatică suflare îi bate veșimântul bustului 111 jurul soclului înalt, ca pe o aripă desfășurată să zboare, îi desface și îi alungă coama, ca pe o flacăra. Toate liniile acestei figuri aleargă și se întrunesc **într-un** dinamism general, care trebuie reținut, căci el alcătuiește o particularitate remarcabilă, față de viziunea de obicei statică a sculpturii lui Han.

Nu putem analiza aici toate lucrările lui O. Han, nici chiar pe cele din urmă, care sunt destul de numeroase. Socotim însă că însemnările de față sunt îndestulătoare pentru a îngădui o noțiune lămurită despre etapele evolutive și despre tendințele care însuflețesc o operă ale cărei realizări puternice de până acum îndreptătesc speranțele cele mai înalte pentru viitor.

PREFAȚA. 5

NOTA ASUPRA EDIȚIEI... îl

STUDII DE ANALIZĂ ȘI METODOLOGIE

Trei momente din istoria conștiinței estetice 14

Spiritul nou în estetică 22

Tip și normă în estetică 37

<i>Despre câteva prejudecăți estetice</i>	4S
<i>Arta și natura</i>	53
<i>Arta și jocul</i>	59
<i>Psihanaliza și teoria artei</i>	77
<i>Schopenhauer și Nietzsche; starea „apollinica” și „dionisiacă”</i>	89
<i>Arta ca eliberare apollinica</i>	92
<i>Noțiunea „voinței de artă”. Alois Riegl</i>	97
<i>„Voința de artă” ca expresie a nevoii artistice</i>	
<i>Comparație între Worringer și Nietzsche</i>	98
<i>Abstracțiune și simpatie. Arta primitivă, orientală, clasică și gotică. IOC</i>	
<i>Dualismul artei pe baze pozitiviste și criticiste</i>	
<i>Pozitivismul lui Wolfflin</i>	1C7
<i>Linear și pictural. Plan și adânc. Tectonic și atectonic.</i>	
<i>Unitar și multiplu. Clar și confuz</i>	109
<i>Imitația și idealul decorativ. Motivele evoluției vizualității...</i>	112
<i>Plasticul și picturalul ca forme ale intuiției. B. Schweitzer...</i>	116
<i>Categoriile intuiției artistice. E. Panofski</i>	119
<i>Asupra ideii de perfecțiune în artă</i>	123
<i>Alegorie și simbol</i>	128
<i>Idei noi despre sentimentul estetic</i>	13
<i>Emoție și creație artistică</i>	155
<i>Note asupra cubismului</i>	163
<i>Notă despre litografia lui Ed. Munch: Camera mortuară...</i>	177
<i>Expresionismul ÎȘI</i>	
<i>Disparația artei</i>	187
II. PERSPECTIVE ASUPRA ARTEI CONTEMPORANE ROMANEȘTI	
<i>Urbanism și umanism</i>	194

Reverie în expoziția lui Luchian 19 b

Gh. Petrarca 201

Theodor Pallady 2C7

Ștejan Dimitrescu 211

I. Theodor escu-Sion 214

Eugen Drăguțescu 218

Ilustrațiile lui Demian 221

Corneliu Baba - pictor al omului 226

Sculptura românească 231

Corneliu Medrea... 249

O. Han 257

Index 263

1 Cp. E. Adickes, *Charakter und Weltanschauung*, 1907.

1 Normele n-ar fi așadar niște constatări psihologice transformate în prescripții. I. Volkelt precizează în acest sens concepția sa despre norme, când le definește drept „o totalitate de evenimente ale conștiinței și însușiri de-ale lor, întrucât sunt înțelese ca niște condiții inevitabile pentru atingerea unei anumite satisfacții”. Dar acest fel de a-și reprezenta caracterul normativ al esteticii îl nemulțumește pe I. Segal, cunoscutul estetician experimental (*Psychologisebe und normative Aesthetik*, în „*Zeitschrift für Aesth.*”, etc. II, 1907, I), care observă că „printr-o astfel de formulare finalistă nu ajungem nici la un fapt nou, nici la noi puncte de vedere”. În adevăr, orice proces al conștiinței, de pildă acel al reproducerii, întrucât izbutește și prin urmare satisface, ar putea fi și el formulat **într-un** chip normativ și atunci nu numai estetica, dar întreaga psihologie ar putea fi înțeleasă ca o disciplină normativă. Despre psihologie nimeni nu susține însă aceasta.

1 *Psychologie der Kunts*, ed. 2, II, pag. 241 urm.

- 1 *Die Spiele der Mcnschen*, 1899, pag. 507 urm.
- 1 *Die Spieleder Tiere*, 1896, pag. 74.
- 1 *Der Genius im Kinde*, 1922 pag. 29.
- 1 *Die Spiele der Menschen*, pg. 407, 411 urm., 386.
- 1 *Der Ursprung der Kunst*, trad. germ. 1W4, pag. 247

urm.

- 1 *Die Spiele der Menschen*, pag. 59.
- 1 *Das Seelenleben des Kindes*, pag. 123
- 1 *Les debiits le Fart*, pag. 151.
- 1 *Völkerpsychologie*, vol. III, pag. 138, urm.
- 1 G.H. Laquet, *L'Art et la Religion des hommes fossiles*, 1926, pag. 120 urm., 128, 16/ urm.
- 1 Wundt, *Völkerpsychologie*, vol. III, pag. 451.
- 1 K. Groos, *Die Anf äge der Kunst und die Theorie Darwins*, 19C4, în „Beiträge zur Aesthetik” I. 1924
- 1 J.M. Guyau, *Les problemei de l'esthétique contemporaine*, 1884. pag. 23.

2 Vederi asemănătoare cu ale lui Freud întâlnim și la unii scriitori dezvoltati de cercul psihanalizei, la critici literari ca Albert Thibaudet care evidențiază de asemeni în creația artistică cele două motive psihanalitice, al „memoriei” și al „posibilităților”. „A fi artist sau romancier, scrie Thibaudet, înseamnă a poseda lampa minerului, care îngăduie în 1 S. Freud. *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*, 1910, trad. franc. pag. 57 urm. și 200 urm.

pag. 74 urm; *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905.

3 Aufl., pag. 118.

1 Ch. Lalo, *La beaute et l'instinct sexuel*, 1922.

1 *Die Welt ah Wille und Verstellung*, I par. 63; v. și I par. 25.

1 *Die Geburt der Tragedie aus dem Geiste der Musik* (Traschenausgabe), pag. 53.

1 Viorringer, *Abstraktion und Einfühlung*, 1908; ed. 1921, pag. 16.

1 *Form probleme der Gotik*, pag. 50. Străin de patetismul propriu expresiunii lui Worringer, mai moderat, dar în ansamblul operei sale rămânând mai diletant, Scheffler exprimă idei înrudite, adoptând formula „Spiritul gotic creează pe toate treptele forme ale liniștii și ale fericirii” op. cit., pag 40). Adevărul exaltatei psihologii descrisă de Worringer primește unele confirmări din partea etnografilor și cercetătorilor psihologiei primitive. Așa, ni se spune la la indigenii din Australia... „dansurile au de scop și ca efect să trezească și să întreție, cu ajutorul unei excitații nervoase și a unei beții motrice, care au unele analogii în societățile mai înaintate, comuniunea de esență în care se confundă individul actual, ființa ancestrală care re trăiește în el și speța animală sau vegetală care este totemul său”. (Levy Brühl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, pag. 95).

1 *Form probleme der Gotik*, pag. 116.

1 Op. cit. pag. 246 – 247.

1 Comunicarea făcută la al II-lea Congres Internațional de Estetică și Știința Artei (Paris 8 – 11 August 1937).

1 J.J. Winckelmann, op. cit., pag. 57.

1 R Zimmermann, *Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft*, pag. 329, 337 – 338.

1 Hegel, *Vorlesungen Über die Aesthetik*, Werke, Vollständige Ausgabe, 1842, 10 Bd., I, Abt. pag. 382.

1 Fr. Th. Vischer, *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, II, pag. 417.

1 J. Lemaître, *Les Contemporains*, IV, pag. 70 urm.

2 F. Brunetière, *L'Évolution de la poésie lyrique en France au XIX-e siècle*, t. II, pag 249 – 250.

1 T. de Visau, *L'Attitude du lyrisme contemporain*,

1921, pag. 453.

1 E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen, I. Die Sprache*, 1923, pag. 43. Va. și precizările l-ai Cassirer, în *Dritter Kongres jür Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft, Bericht*, 1927, pag. 191

3 M. Raymond, *De Baudelaire au surréalisme*; 1934, pag. 55 urm.

2 R. Hamann, *Aesthetik*, 2 Aufl, 1919, pag. 50 urm.

1 M. Geiger, *Zugänge zur Aesthetik*, 1928, 14 urm.

1 F. Bretano, *Psychologie vom empirischen Standpunkte*, I, 1874, C. Stumpf, *Erscheinungen mici psychische Funktionen in der Psychologie*, în *Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften*. Deosebirea dintre „acte” și „funcțiuni” o adoptă și O. Kulpe, *Vorlesungen über Psychologie*. op. post. 1920, pag. 128 urm.

Aceeași deosebire o respinge însă K. Groos, *Das Seelenleben des Kindes*, 5, Aufl., 1921, pag. 23.

1 J. Volkelt *Das aesthetische Bewusstsein*, 1920, pag. 13, 20, 30, apoi pag. 137 urm.